

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**PROTESTAN KİLİSELERİN MÜSLÜMANLARLA
DİYALOGA BAKIŞI
(ALMANYA ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Hüseyin KÖFTÜRCÜ

ANKARA-2014

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**PROTESTAN KİLİSELERİN MÜSLÜMANLARLA
DİYALOGA BAKIŞI
(ALMANYA ÖRNEĞİ)**

Doktora Tezi

Hüseyin KÖFTÜRCÜ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. A. Hikmet EROĞLU**

ANKARA-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI

PROTESTAN KİLİSELERİN MÜSLÜMANLARLA
DİYALOGA BAKIŞI
(ALMANYA ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı İmzası

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU
Prof. Dr. Kamil GAKIN
Prof. Dr. Durmuş ARIK
Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ

Tez Sınavı Tarihi ..28.03.2014.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....
İmzası
.....

ÖNSÖZ

Müslümanlar için ev sahipliği yapan Almanya, Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Almanya Protestan Kilisesi de diğer Protestan Kiliselerin çizgisinde, diyalogu yaşamın içinde ele alan bir yaklaşıma sahiptir. Almanya’da yaşayan Müslümanlar ve Almanya Protestan Kilisesi arasındaki diyalog, teolojiden ziyade ortak değerler üzerinde dayanışma ve işbirliğine yönelmiş; ibadethane, okul, hastane, aile kurumu, gençlik, huzurevi vb. konularda yoğunlaşan birlikte yaşam diyalogudur.

Çalışmamızın giriş bölümünde din ve diyalog kavramları dinlerarası diyalog konusuna tarafsız bir perspektiften yaklaşılarak ele alınmıştır. Birinci bölümde Protestanlığın ortaya çıkışı ve Hıristiyanlığın dinlerarası diyaloga yaklaşımına yer verilmiştir. Bu bölümde dinlerarası diyalog konusunda Roma Katolik Kilisesinin Protestan Kiliseleri etkilediği ve onları diyaloga zorladığı gözlemlenmiştir. İkinci bölümde dinlerarası diyalog bağlamında Almanya’da İslam ve Almanya Protestan Kilisesi ele alınmış, Almanya Protestan Kilisesinin Müslümanlarla diyaloga yaklaşımına öncelik verilmiştir. Üçüncü bölüm Almanya’daki Protestanlar ve Müslümanlar arasındaki diyalog alanlarıyla sınırlandırılmıştır.

Netice olarak Hıristiyanlar tarafından diyalog, bir misyonerlik çeşidi olarak ele alınıyor düşüncesiyle bu faaliyetlerden vazgeçilmemesi gerektiği kanaatine ulaşılmıştır.

“Protestan Kiliselerin Müslümanlarla Diyaloga Bakışı” adını verdiğimiz çalışma boyunca hiçbir yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU’na teşekkürü borç bilirim. Öneri ve eleştirilerinden yararlandığım arkadaşlarım Abdullah DÖĞER ve Osman ERASLAN’a şükranlarımı sunarım.

Hüseyin KÖFTÜRCÜ

ANKARA-2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE SINIRLARI.....	1
B. KAVRAM OLARAK DİN VE DİYALOG	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
PROTESTANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE HİRİSTİYANLARIN DİNLERARASI DİYALOĞA YAKLAŞIMLARI.....	11
A. HİRİSTİYANLIĞIN BÖLÜNME SÜRECİ VE PROTESTANLIK.....	12
1. Martin Luther ve Reform	16
2. Protestanlıkta Temel Prensipler	22
3. Martin Luther ve Reformun Sonuçları	25
4. Oluşum Sürecinde Protestanlığın İslam’a ve Türklere Yaklaşımı	29
B. HİRİSTİYANLIK AÇISINDAN DİNLERARASI İLİŞKİLERDE FARKLI YAKLAŞIMLAR	34
C. ROMA KATOLİK KİLİSESİ VE DİĞER DİNLER	37
1. Katolik Kilisesini Diyaloga Yönlendiren Sebepler	41
2. II. Vatikan Konsili ve Dinlerarası Diyalog.....	44
3. II. Vatikan Konsili Sonrasında Roma Katolik Kilisesi ve Diğer Dinler.....	48
D. DÜNYA KİLİSELER BİRLİĞİ VE DİĞER DİNLER	54
1. Dünya Kiliseler Birliği ve Diğer Dinler	55
2. Dünya Kiliseler Birliği ve Müslümanlarla Dinlerarası Diyalog.....	59
3. Dünya Kiliseler Birliği ve Dinlerarası Diyalog Çalışmaları.....	64
İKİNCİ BÖLÜM	71
DİNLERARASI DİYALOG BAĞLAMINDA ALMANYA’DA İSLAM VE ALMANYA PROTESTAN KİLİSESİ.....	71
A. ALMANYA’DA DİNLER VE İSLAM DİNİ.....	71
1. Almanya’da Müslümanların Tarihi	79
2. Almanya’da Müslümanlar ve Uyum Süreci	82
3. Almanya’da Türkler.....	87
4. Almanya’da Türklerin Uyumunu ve Din.....	92

5. “Avrupa İslam’ı” veya “Euro İslam”	98
6. Almanya’da Türklere Ait İslami Teşkilatlar	105
7. Almanya’da Müslüman-Hıristiyan İlişkileriyle İlgili Üst Kuruluşlar	112
8. Almanya İslam Konferansı	115
9. Almanya’da İslam’ın Temsil Sorunu	118
B. ALMANYA PROTETAN KİLİSESİ	123
1. Almanya Protestan Kilisesi ve Müslümanlarla Diyalog	126
2. Wolfgang Huber’in “Şeffaflık ve İyi Komşuluk” İsimli Yayımı	131
3. “Şeffaflık ve İyi Komşuluk” Kitabına Yapılan Eleştiriler	135
4. Almanya Protestan Kilisesi İslam’a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?	137
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	140
ALMANYA’DA PROTETANLAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ DİYALOG ALANLARI	140
A. CAMİLER VE CAMİ DERNEKLERİ	143
B. ALMANYA’DA EZAN SESİ VE MİNARELER	146
C. OKUL BAĞLAMINDA MÜNASEBETLER VE İSLAM DİN DERSİ	148
D. ANAOKULLARINDAKİ MÜNASEBETLER	156
E. HASTANELERDEKİ MÜNASEBETLER	160
F. EVLİLİKLER VE AİLE KURUMU	163
G. GENÇLİK ÇALIŞMALARINDAKİ MÜNASEBETLER	165
H. HUZUREVLERİNDEKİ MÜNASEBETLER	168
İ. KİLİSE YÖNETİMİNDEKİ MEZARLIKLAR	169
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	178
ÖZET	195
ABSTRACT	196

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.g.m.	: Adı Geçen Makale.
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi.
ADÜTDF	: Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu.
ATB	: Avrupa Türk Kültür Dernekleri Birliği.
ATİB	: Avrupa Türk İslam Birliği.
bkz.	: Bakınız.
CIBEDO	: Christlich Islamische Begegnungsstätte und Dokumentationsstelle.
çev.	: Çeviren.
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
DİTİB.	: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği.
ed.	: Editör.
ICA	: Islamisch Christliche Arbeitsgemeinschaft.
IGMG	: İslam Cemaati Milli Görüş.
IRD	: Federal Almanya İslam Konseyi.
KRM	: Müslümanlar Koordinasyon Kurulu.
ö.	: Ölüm.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
VIKZ	: İslam Kültür Merkezi Birliği.
Yay.	: Yayın/Yayımları.
ZMD	: Almanya Müslümanları Merkez Kurulu.
INID	: Institut für Information über Islam und Dialog e.V.
CIG	: Christlich-Islamische Gesellschaften.
İRD	: İslamrat für die Bundesrepublik Deutschland.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE SINIRLARI

Dinlerarası diyalog genellikle, kavramı ilk ortaya koyan Katolik Kilisesi ile birlikte anılmaktadır. Türkiye’de gerçekleştirilen dinlerarası diyalog çalışmaları bu duruma uygun olarak çoğunlukla Roma Katolik Kilisesi merkezlidir. Hâlbuki Hıristiyan mezhepleri diyalog konusunda aynı anlayışa sahip değildir. Protestan ve Katolik Kiliseleri arasında bu konularda ciddi fikir ayrılıkları mevcuttur. Ülkemizde hem Protestanların hem de Almanya Protestan Kilisesinin Müslümanlarla diyaloga bakışıyla ilgi çalışmalar da yeterli değildir. Özellikle çok sayıda Müslüman’ın yaşadığı Almanya’daki Almanya Protestan Kilisesinin diyaloga bakışı Avrupa Birliği’nin eşiğinde olan Türkiye için çok önemlidir. Ancak konu ile ilgili yapılan çalışmalar genelde tek yönlü ve teorik çalışmalardır. Bu çalışma hem Protestan Kiliselerin Müslümanlarla diyaloga bakışını Almanya örneğinde konu edinmeyi hem de konuyu teori ve pratiği ile birlikte ele almayı amaçlamaktadır.

İçinde yaşadığımız dünyada yoğun nüfus hareketlerinden dolayı farklı dinler ve mezheplerden insanlar birbirlerini daha fazla tanıma imkânı bulmuşlardır. Ayrıca çağımızdaki teknolojinin ve iletişim araçlarının hızla gelişmesi, artan ulaşım imkânları, insanların farklı din ve görüşteki başkalarını tanıma isteği, çoğulculuğun gittikçe daha fazla rağbet görmesiyle birlikte farklı dinler hakkında doğru bilgiye ulaşabilme imkânlarının artması, bunların neticesinde oluşan dostluklar, problemlerin çözümü noktasında farklı alternatifler oluşturmuştur. Küreselleşme sayesinde dünyamız küçülmüş ve farklı inançları kendi inancıyla karşılaştırabilen ve yeniden değerlendirmeye tabi tutabilen anlayış oluşmuştur. Bu gelişmeler dinlerarası diyalog

bağlamında ele alındığında akla şu Çin atasözünü getirmektedir. “Değişim rüzgârları estiğinde akıllıca olan, duvarlar değil yel değirmenleri inşa etmektir.” Bu sayede sağlam temeller üzerinde duran yel değirmenleri rüzgâra karşı durmakla onun enerjisini kazanmış olacaktır.

Türkiye Avrupa Birliğine katılmak için başvurmuş ve bu katılım için gerekli şartları yerine getirmeye gayret etmektedir. Avrupa birliği kendine has teolojik bir geleneğe sahiptir. Özellikle birliğin önde gelen üyelerinden Almanya tarih boyunca bu teolojik geleneklere önderlik yapmış günümüzde de buna önem vermektedir. Ayrıca Almanya dünyanın çeşitli bölgelerinden milyonlarca Müslüman göçmene de ev sahipliği yapmaktadır. Diğer yandan Almanya, dinlerarası diyalogun her zaman pratik olarak gündemde olacağı, farklı kültürlerin bağdaşacağı bir örnek model olma potansiyelini de taşımaktadır. Buna ilave olarak Türkiye ve Almanya arasında uzun bir geçmişi olan köklü bir ilişki mevcuttur ve Türkler Almanya’daki Müslümanların çoğunluğunu oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki tarihsel dostluk bağları, yakın ekonomik ilişkiler ve çok sayıda Türk vatandaşının Almanya’ya göç etmesiyle daha da güçlenmiştir. Hıristiyan Batı düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesi için Protestanlığın ve Almanya Protestan Kilisesinin dinlerarası diyaloga bakışının araştırılması, Avrupa Birliğinin ve Almanya’nın daha iyi tanınmasına ve Almanya’da yaşayan Müslümanların uyumuna yardımcı olacaktır.

Dinlerarası ilişkiler konusunda yapılacak çalışmalarda son derece hassas davranmak gerekmektedir. Bu bakımdan konulara normatif, kural koyucu değil, deskriptif, nitelendirici bir tarzda yaklaşılmıştır. Olaylar olduğu gibi tahlil edilmiş, tarihi temelleri araştırılmıştır. Gerektiğinde karşılaştırmalar ve çözümlenmeler de yapılmıştır. Araştırmamız tabiatı gereği uzaktan yapılabilecek bir çalışma olmadığı

için imkânlar dâhilinde Almanya'da çalışılmıştır. Araştırmamız esnasında en başta kiliselerin kendi kaynaklarına müracaat edilmiştir. Dünya Kiliseler Birliği ve Alman Protestan Kilisesi için konu ile ilgili yayınlarına, Katolik Kilisesinin ise konsil kararlarına müracaat edilmiştir. Hıristiyanlar farklı görüşleri savunduklarından değişik mezheplere bölünmüştür. Bu görüş ayrılıklarının hepsini bu çalışmada ele almak mümkün değildir. Bu bakımdan konu Protestanlar, Almanya Protestan Kilisesi ve bu kiliselerin diğer dinlere değil sadece Müslümanlara bakışıyla sınırlandırılmıştır.

B. KAVRAM OLARAK DİN VE DİYALOG

Din, her zaman fert ve toplum için önemini muhafaza eden bir kurumdur. Dinler Tarihi araştırmacılarına göre din, çok çeşitli yönleri olan bir olgu olduğundan tarifinde bir birlik sağlanamamıştır.

Türkçede de kullanılan din kelimesi köken olarak Arapçadır. İslam öncesi edebiyatta, âdet ve huy, karşılık verme ve taat anlamlarına gelen bu kelime, ceza, mükâfat, hüküm, hesap, itaat, boyun eğme, ibadet, adet, hal, şeriat, kanun, yol, mezhep, millet, vb. anlamlarına da gelmektedir. Ayrıca semantik yönden hem hâkimiyet hem de teslimiyet gibi zıt anlamlara sahip olan din kelimesinin kullanılışında iki taraf söz konusudur. Bir yanda boyun eğen, yol tutan, adet edinen, inanan, diğer yanda hükmeden ceza veya mükâfat veren taraf söz konusudur. İşte bu iki taraf arasındaki münasebeti düzenleyen din, insanların kendilerini ve tabiatı aşan, kaderlerini elinde tutana karşı gönül, söz ve davranışlarıyla, sevgi, korku ve huşu duyguları içinde, yönelmeleri; iman ikrarı, ibadet, ayin ve törenlerle Yüce Tanrı veya ilahi varlıkların rızasını kazanmaya, kurtuluşa ulaşmaya çalışmaları, böylece bir

hayat tarzı ve cemaat oluşturmalarıdır. Kısaca din, insanların dünyada veya ölüm ötesinde kurtuluşa ulaşmaya çalışmalarıdır.¹

Dinin tarifinde insanı aşan kudrete veya kutsala karşı insanın tavrı, bir insan topluluğunun sahip olduğu inançlar, devam ettirdiği tapınmalar ve ahlaki kuralların bütünü belirleyici özelliklerdir. İslam bilginlerinin yaptıkları din tarifinde Kur'an-ı Kerim ve İslam inançları göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre; “din, peygamberlerin tebliğlerine dayanan ve Yüce Allah tarafından kurulan, mensuplarını yani akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden, dünya ve ahirette saadet ve kurtuluşa ulaştıran bir ilahi kanundur veya kısaca, peygamberlerin vahiy ve ilhama dayanarak tebliğ ettikleri şeylerin bütünüdür”.² Diğer yandan din, “bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlaki kurallar bütünüdür. İslam bilginlerine göre din; akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden ilahi bir kanundur.”³

Din kavramının İslami kaynaklardaki anlamlarını genel olarak dört şekilde gruplandırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, karşılık anlamında ceza, mükâfat, hüküm ve hesaptır. İkincisi, üstün gelme, hâkimiyet, zelil kılma ve zorlamadır. Üçüncüsü, itaat, teslimiyet, hizmet ve ibadettir. Dördüncüsü ise adet, yol, kanun, şeriat, millet ve mezheptir. Kuran'da din kelimesi yukarıdaki dört anlam grubundan

---

¹ Bkz. Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1986, 28/213.

² Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, 28/231.

³ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1988, 17-18.

birini veya bir kaçını ifade ettiği gibi yer yer bu gruplardaki anlamların tamamını kapsayan bir nizamı da belirtmektedir.⁴

Her ne kadar Tanrı inancı bulunmayan veya ikinci planda olan dinler mevcutsa da dinle ilgili genelde yaygın kanaat; dinin Tanrı-insan ilişkisi olduğudur. Yani insanın mutlak varlığa yönelişi ve onun tarafından kuşatılışdır. Bu tanım çerçevesinde dinin, insanda meydana getirdiği kişilik gelişmeleri ve toplum kültürü üzerindeki etkileri açığa çıkmaktadır. Ayrıca din, insanların dünya görüşleri, hayat anlayışları, tutum ve davranışlarının şekillenmesi noktasında da önemli bir yere sahiptir.⁵

Türkçe de anlaşma, uyum sağlama ve bu yolla yapılan çalışmalarını ifade eden diyalog⁶ kavramı ise dilimize Fransızcadan geçmiştir. İki veya daha fazla kişinin karşılıklı konuşması demek olan bu kelime Yunanca “dialogos” kökünden gelmektedir. “Logos” söz “dia” ise aracılık anlamındadır.⁷ Geniş anlamıyla diyalog; “farklı ırklardan ve kültürlerden, farklı inançlardan ve düşüncelerden, farklı siyasi ve ideolojik kanaatlerden insanların bir araya gelerek, medeni ölçüler içerisinde birbirleriyle konuşması ve anlaşmasıdır. Dini alanda ise diyalog; aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında olduğu gibi, farklı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini zorla birbirlerine kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoşgörüle bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi ve işbirliği yapabilmesi demektir.”⁸

---

⁴ Bkz. Günay Tümer, “Din”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, 9/313-314.

⁵ Bkz. İsmet Altıkardeş, **Din ve Sosyal Bütünleşme**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, 48.

⁶ Bkz. **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1995, 1/680.

⁷ Bkz. David Bohm, **Birlikte Düşünmek Diyalog**, (çev. Onur Atalay), Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, 35.

⁸ Abdurrahman Küçük, **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2008, 139.

Batı düşünce tarihinde diyalogun ilk akla gelen anlamı karşılıklı konuşma şeklinde kaleme alınmış yazılı metindir. Din bilimci Leonard Swidler (1929-) diyalogu, “farklı görüşlere veya kanaatlere sahip iki ya da daha fazla insan arasındaki konuşmadır ve bu konuşmada iki tarafın da ilk amacı, değişebilen ve gelişebilen ötekini anlamaktır” diye tarif etmektedir.⁹ En basit anlamıyla kişiler arasındaki görüş alışverişi olarak tarif edebileceğimiz diyalog Swidler’in tanımına göre bazı riskler içermektedir. Ona göre, diyaloga katılan kişiler karşılıklı olarak birbirlerinden bazı şeyler öğrenebilmekte ve bunun sonucunda kendi geleneksel inançlarını yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissedebilmektedirler. İlk planda bir risk olarak görülmesi mümkün olan bu durum, kişilerin kendi ve karşısındakinin inancını daha iyi öğrenmeye teşvik edilmesi yönüyle bir avantaja dönüşebilir. Bu şekildeki bir diyalogla kişiler, sahip oldukları dini karşısındakilere sunarak, o dinin bilgilerinden karşılıklı olarak istifade etmeyi mümkün kılabilirler.

Diyalog üç önemli unsura dayanmak zorundadır: Bunlar bilgi, tanıma ve anlamadır. Diyalog, bilgi temeline dayanmalıdır. Çünkü bilmeden diyalog sağlama imkânı yoktur. Eğer Hıristiyanlarla diyalog yapıyorsa Hıristiyanların anladığı ve anlattığı Hıristiyanlık bilinmelidir. Müslümanlarla diyalog yapanlar da, İslam’ı bilmek zorundadırlar. Bunu yaparken, bu karşılıklı fikir alışverişini veya diyalogu kurarken, karşılıklı olarak fikir dayatmak söz konusu olmaması gerektiği gibi, tarafların birbirini zorlaması da söz konusu olmamalıdır. Diyalogda ikinci unsur, tanımadır. Çünkü teorik olarak bilmek yetmemekte, tanımak da önem taşımaktadır. Tanımak için ise karşı karşıya gelmek ve birlikte ortak birtakım yaşam merhalelerinden geçmek gerekmektedir. Tanıma aşamasından sonraki üçüncü

---

⁹ Bkz. Leonard Swidler, “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, **Tek Dünya Çok İnanç**, (çev. Mustafa Şengün), Ufuk Yayınları, İstanbul 2007, 26.

merhale ise anlamadır. Anlama safhasında muhatap olunan insanların görüşleri, dünyaya bakışları, varlık telakkileri iyi bilinirse, onların ne söylemek istedikleri rahatlıkla anlaşılır ve tartışılır, onlarla görüşülebilir.¹⁰

Diyalog konusuyla ilgili bir hayli çalışması bulunan din bilimci Hans Küng'e (1928-) göre, barışa bir türlü kavuşamayan dünyamız, ancak kültürler ve dinler arasında barışçı bir birlikteliğe varılırsa huzur bulacaktır. Bunun yolu ise; "Dinler arasında barış olmadan, milletler arasında barış olamaz. Dinler arasında diyalog olmadan, dinler arasında barış olamaz. Dinlerde temel araştırmalar olmadan, dinler arasında diyalog olamaz" sözlerinin hayata geçirilmesidir.¹¹ Bu yönden değerlendirildiğinde diyalog; tecrübe, görüş ve değişik bakış açılarının karşılıklı alışverişi ve farklı kültürlere sahip insanların ürettiği çözümlerin bir mübadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

Dinlerarası diyalog, tek yönden tanımlanması mümkün olmayan bir kavramdır. Bazen din, insanların birlikte yaşaması ve problemlerinin çözümünü kolaylaştırması yönüyle ön plana çıkmıştır. O zaman dinlerarası diyalog, farklı din müntesibi insanların sevgi, samimiyet ve güven ortamında muhatabını tanımak, öğrenmek ve anlamak maksadıyla, zorlamadan, karşılıklı konuşabilmelerini, birlikte yaşayabilmelerini ve uzlaşabilmelerini sağlaması yönüyle önem kazanmaktadır. Dinlerarası diyalog kişilere gerçek kimliğini kazandıran ana unsurun kültür olduğu

---

¹⁰ Bkz. Bekir Karlığa, "2000'li Yıllarda Akıl Vahiy İlişkisi, Dinler Arası Diyalog", **Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri** (3-7 Mayıs 2000), DİB. Yayınları, Ankara 2000, 2/519-520.

¹¹ Bkz. Hans Küng-Karl-Josef Kuschel, **Evrensel Bir Ahlaka Doğru**, (çev. Nevzat Y. Aşıkoğlu, Cemal Tosun, Recai Doğan), Gün Yayınları, Ankara 1995, 2., Hans Küng, **Wozu Weltethos** Religion und Ehtik in Zeiten der Globalisierung, Herder, Breisgau 2002, 32-33.

¹² Bkz. Tarık Beşiri, "Doğu ve Batı Arasında Kültürel İlişkiler Çerçevesinde", **Medeniyetler Arası Diyalog, Uluslararası Sempozyum** 18-20 Eylül 1998, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır 1998, 147.

varsayımından hareketle, farklı kültürlerin doğal alışverişini sağlayan kültürlerarası ilişkilere de açıktır.¹³

Dinde çoğulculuğu savunanlar dinlerarası diyalogu dinlerin birbirinden faydalanma imkanı olarak görmüşler ve diyalogu, farklı din mensuplarının, dinlerde mevcut bulunan farklılıkları ortadan kaldırmadan, yaşanabilir daha iyi bir dünya tesis etmek için iletişim içinde bulunma süreci olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴

Pratik anlamda birlikte yaşamayı kolaylaştırıcı bir unsur olarak ele alındığında dinlerarası diyalog, “dinleri temsil eden cemaatlerin aralarındaki sorunları temsilcileri vasıtasıyla karşılıklı görüşüp konuşmaları, çözüme ulaştırma eğilim ve gayretleridir. Dini cemaatlerin kendilerini çeşitli yöntemlerle birbirlerine anlatmaları, kendilerini tanıtmaları, taraftar kazanma, cemaatlerini genişletme eğiliminde olmaları esnasında birbirlerini kötülemeden, düşmanca ve kışkırtıcı tavırlar içine girmeden, karşılıklı konuşmalarla birbirlerini anlama, aralarındaki anlaşmazlıkları çözümlene çalışmalarıdır.”¹⁵

Katolik Kilisesi dokümanlarında tarif edilen diyalog bir kurtuluş diyalogudur. Kilise kurtuluşun yolu olan İncil’i bütün insanlara ulaştırmalı, hiç kimseyi dışlamamalıdır. Ayrıca diyalogda barışın sağlanması için çabalar vardır. Hayat diyalogu denen bu diyalog temelde karşısındakinin hayatında doğru, kutsal ve sevgiye layık her şeyde Kutsal Ruh’un varlığını kabul etme anlamına gelmektedir.¹⁶

Günümüzde dinlerarası diyalogun senkretizme yol açacağı endişesi vardır. Bazı din bilimciler diyalog neticesinde ortaya yeni bir dinin çıkabileceğini

---

¹³ Bkz. Mustafa Alıcı, **Müslüman Hristiyan Diyalogu**, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, 20.

¹⁴ Bkz. Mahmut Aydın, **Dinlerarası Diyalog**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, 22.

¹⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, 443.

¹⁶ Bkz. Ali İsmail Güngör, **Vatikan Misyon ve Diyalog**, Alperen Yayınları, Ankara 2002, 186.

düşünmüşlerdir. Bununla beraber diyalogu savunanlar bunun, farklı dinleri bir araya getirerek yeni bir din üretme işi yani senkretizm olmadığını düşünmektedir. Diyalog, katılımcıların dengeli olmadığı bir ortamda gerçekleştirildiğinde tek tarafın konuştuğu bir monolog, kendi doğrusunu savunup üstün gelmeyi amaçlayan bir münazara veya fikrî bir çekişme olan polemik haline gelmektedir. Ayrıca diyalog faaliyetlerinin Hıristiyan gruplar tarafından misyonerlik faaliyeti olarak kullanabileceği kaygısı da bulunmaktadır.

Dinlerarası diyalog kavramına bazı itirazlar da mevcuttur. Dinlerarası diyalog tabirinden kastedilen, dinlerin değil, farklı din müntesipleri arasında yürütülen faaliyetlerin öne çıkmasıdır. Diyalog insanlar arasında yani din mensupları arasında olur. Dinlerde esas olan ilke ve kurallardır. Bu yönüyle dinler sosyal bir müessesedir. Esasen diyalog, müesseseler arasında değil o müessesenin mensupları arasında oluşan iradi bir tasarruftur.¹⁷

Dinlerarası diyalogu din mensupları arasında mümkün gören Bayraktar'a göre; "dinlerarası diyalog tabiri yanlış bir tabirdir." Ona göre, "diyalogu başlatan Hıristiyanların resmi belgelerinde bunun adı dini/dinsel veya dinler arası diyalogdur; tabir, İngilizce olarak resmi belgelerde Interreligious Dialogue şeklinde geçmektedir. Religious, dini veya dindar demektir; din demek değildir."¹⁸ Fakat dindarlararası diyalog hem söylenilmesi uzun olduğu hem de sadece bir kısım dindarları ifade ettiği için, bunun yerine genel olarak "dinlerarası diyalog" tabiri yaygın olarak

---

¹⁷ Bkz. Yümni Sezen, **Dinlerarası Diyalog İhaneti**, Kalam Yayınları, İstanbul 2006, 13.

¹⁸ Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyaloga Karşı İnsani Diyalog", **İslami Araştırmalar**, S. 3, 2007, Tek-Dav Yayınları, Ankara 2008, 20/312.

kullanılmaktadır.¹⁹ Harman'a göre ise burada mecâz-ı mürsel diye bilinen bir sanat vardır ve din söylenip dinin müntesipleri kastedilmektedir.²⁰

Bu konuda farklı fikirler olsa da aslında dinlerarası diyalog Katolik Kilisesinin bir meydan okuması olarak ortaya çıkmıştır. Kapsayıcılık temeline dayalı olan bu meydan okumada “din” söz konusudur. Katolik Kilisesinin kendini merkeze koyan ve diğer dinleri kendisine göre konumlandıran “Dinlerarası Diyalog” kavramsallaştırması bu konuda başlangıçtır. Dolayısıyla diyalog “Dinlerarası Diyalog” olarak kullanıma açılmıştır. Diyalog dinler arasında yapılacaktır. Ancak bu diyalog din mensupları tarafından gerçekleştirilecektir. Kavramın aslı budur, diğerleri yorumdur. Olan değil olması arzulanandır.

---

¹⁹ Bkz. Aydın, **Dinlerarası Diyalog**, 294-295.

²⁰ Bkz. Ömer Faruk Harman, “Dinlerarası Diyalog ve Papa Benedict”, **Polemik Değil Diyalog**, (ed.Hayrettin Karaman-Ömer Faruk Harman-Faruk Tuncer), Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul 2006, 55.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROTESTANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE HİRİSTİYANLARIN

DİNLERARASI DİYALOĞA YAKLAŞIMLARI

Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliğinin tarihsel sürecine bakıldığında 1950'li yıllara kadar diğer dinlerle aralarında diyalog türü bir ilişkinin bulunmadığı görülür. Bu yönüyle dinlerarası diyalog tarihi çok eski olmayan bir olgudur. Dünyada meydana gelen değişimler dinlerin birbirlerine mevcut yaklaşımlarını da değiştirmiş ve dinlerarası diyalog gündeme gelmiştir. Diyalog öncesi dönemde kiliseler diğer dinlerle ve kendi aralarında ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Kiliselerin yaşadıkları bu sıkıntıya örnek olarak, Katolik Kilisesinin halen ruhbanlık anlayışı olmadığı için Protestanların ibadetlerini geçerli saymaması gösterilebilir. Bu yönüyle dinlerarası diyalog hem dinlerin kendi aralarında hem de farklı dinlerin karşılıklı anlaşmalarında önemli bir görev üstlenebilir.

Katolik Kilisesi 1962-1965 yılları arasında yapılan II. Vatikan Konsilinde dünyada meydana gelen gelişmelerden dolayı diğer dinlere bir anlamda meydan okuyarak diyalog sürecini başlatmıştır. Anlayış olarak dışlayıcılıktan kapsayıcılığa geçilmiş ve Louis Massignon (1883-1962) gibi Katolik din bilimcileri sayesinde Müslümanlık II. Vatikan Konsili kararlarına dâhil edilmiştir. Bilindiği üzere Katolik Kilisesi Hıristiyanların tamamını temsil etmemektedir. Katolik Kilisesinin de dâhil olduğu Hıristiyanlar dört ana mezhebe bölünmüşlerdir. Bunlar; Doğu Kiliseleri, Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi ve Protestan Kiliseleridir. Günümüzde dinlerarası ilişkilerde etkin bir role sahip olan ve diyalogu yönlendiren iki önemli güç merkezi Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliğidir. Dünya Kiliseler Birliği

Protestanların öncülüğünde kurulmuş olsa da Ortodoks Kiliselerin çoğunluğunu bünyesinde barındıran bir yapıdadır. Bu konuda öncelik, kavramı ilk ortaya koyan Katolik Kilisesine ait olsa da Dünya Kiliseler Birliği de oldukça etkindir. Bu bölümde amaç Roma Katolik Kilisesinin ve Dünya Kiliseler Birliğinin dinlerarası diyaloga yaklaşımını ve bu konudaki çalışmalarını değerlendirmektir. Konu incelenirken kiliselerin diyalog anlayışları Müslümanlarla sınırlandırılmış, diğer dinler dâhil edilmemiştir.

Araştırma konusunun temelini, Almanya'daki Protestan Kiliselerin Müslümanlarla diyaloga bakışı teşkil etmektedir. Almanya'da Protestanların birleşerek oluşturdukları Almanya Protestan Kilisesi kendine özel şartlara sahip bir kilisedir. Fakat diyalog konusunda büyük ölçüde diğer Protestanlardan ve Dünya Kiliseler Birliğinden de etkilenmiştir. Hatta bu etkilenmenin ilk halkası, kavramı ortaya çıkaran ve dünyaya empoze eden Katolik Kilisesi ile başlamıştır. Dinlerarası diyalog konusunda Roma Katolik Kilisesi diğer Protestan Kiliselerini de etkilemiş ve onları bir anlamda diyaloga zorlamıştır.

A. HİRİSTİYANLIĞIN BÖLÜNME SÜRECİ VE PROTESTANLIK

Hıristiyanlık tarihinde bölünme ve mezheplere ayrılma süreci açısından üç önemli dönem dikkati çeker. Bunlardan birincisi beşinci yüzyılda Doğu Hıristiyanları olarak kategorize edilen dinsel gruplardır. İkincisi on birinci yüzyılda Hıristiyanlığın ana gövdesinin Katolik ve Ortodoks şeklinde ikiye ayrılmasıdır. Üçüncüsü ise on altıncı yüzyılda Protestanlar olarak adlandırılan reform yanlılarının Katolik Kilisesinden ayrılmasıdır.²¹

---

²¹ Bkz. Şinasi Gündüz, **Hıristiyanlık**, İslami Araştırmalar Merkezi İSAM Yayınları, İstanbul 2006, 105.

Hıristiyanlar arasında ilk önemli fikir ayrılığı, Yahudi adetlerine uyup uymama konusunda olmuştur. Uzun tartışmaların sonunda; Hıristiyan cemaat arasında, Pavlus'un, Paganların, Hıristiyan olmak için Yahudi şeriatına uymalarına gerek olmadığı şeklindeki faydacı görüşü hâkim olmuştur. Hıristiyanlar arasındaki sonraki ayrılık, Tanrı anlayışı konusundaki tartışmalardan kaynaklanmıştır. Arius (256-336), İsa'nın Baba ile aynı özden olamayacağı görüşünü savunmuştur. Çünkü ona göre, Baba yaratılmamış, Oğul ise yaratılmıştır. Dolayısıyla ezeli olan ile yaratılmış olanın aynı özden olması mümkün değildir. Çıkan tartışmaları çözüme bağlamak için düzenlenen ilk genel konsil sayılan İznik Konsilinde; Baba ile Oğul İsa'nın aynı özden olduğu ve Oğul İsa'nın da Baba ile tanrılıkta eşit olduğu anlayışı kabul edilmiştir. Konsilde alınan kararları kabul etmeyen Arius ve taraftarları sapkın sayılarak sürülmüştür. Bu konsilde, İmparator Konstantin'in yönlendirmesi ve alınan dini kararların etkisi olmuştur.²² Bu durum Roma imparatorluğunun birliğini sağlamak amacıyla Pagan inançları ile Hıristiyanlığı uzlaştırmak ve Paganları kazanmak için Tanrı'nın birliğinden taviz vermek olarak görülmüştür.²³

Hıristiyanlık tarihinde ikinci önemli mezhepleşme olayı, karşılıklı bir restleşme ile Roma ve İstanbul Kiliselerinin birbirinden ayrılmasıdır. Roma İmparatorluğunun başşehrinin İstanbul'a taşınması, bu şehrin dini açıdan konumunun güçlendirilmeye çalışılması, Doğu ve Batı Hıristiyanları arasındaki ihtilafları körüklemiştir. Doğu Hıristiyanları ile aralarındaki dini ve siyasi sorunları görüşmek üzere Papa tarafından gönderilen Kardinal Umberto başkanlığındaki heyetin faaliyetleri sebebiyle Doğu ve Batı Kiliseleri karşılıklı olarak birbirlerini aforoz

---

²² Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005, 9-11.

²³ Bkz. Richard E. Rubenstein, **İsa Nasıl Tanrı Oldu**, (çev. Cem Demirkan), Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, 13-14.

etmişlerdir. Hıristiyanlık 1054 yılında yaşanan bu olay ile yeni bir bölünme daha yaşamış ve Doğu Kilisesi Ortodoks, Batı Kilisesi de Katolik olarak anılmaya başlamıştır.²⁴ Bu gelişmelerin yanı sıra Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılış sebeplerinin en önemlileri, tarihçilerin deyimiyle “Sezaropapizm” denilen, sivil iktidarın dini dogmalara ve din adamlarına karışması ve “Kilisede Beş Patriklik” yani Pentarchie anlayışıdır. Bahse konu olan, Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklikleridir. Ayrıca Roma Kilisesi ile İstanbul Kilisesi arasındaki nüfuz alanı konusundaki mücadeleler, lisan farklılığından dolayı karşılıklı bilgisizlik ve yanlış anlamalar, Batı Kilisesinin iman esaslarına “filioque” yani ve “Oğul/Oğulda da” kelimesini eklemesi de iki kilisenin ayrılma sebeplerindendir. Son maddede dile getirilen “filioque”; III. Toledo Konsilinde Ariusculuk cereyanının fikirlerine karşı, mahalli kaygılarla teslisteki Oğul inancının fonksiyonunu güçlendirmek için Kutsal Ruh’un hem Baba’dan hem de Oğul’dan geldiği inancının kabulüdür. Ortodokslar başından beri iman esaslarına bir şey eklemeyi doğru bulmamışlardır. Onlara göre Kutsal Ruh Baba’dan gelmek zorundadır.²⁵

Batı Hıristiyanlığını temsil eden Katolik Kilisesi zamanla monarşik bir kurum haline gelmiştir. Katolikler kendisine karşı çıkan Albililer’i 1209 yılında bir haçlı seferiyle yok etmişlerdir. Albililer, XII. yüzyılda Fransa’nın güneyinde Papalığın görüşlerini kabul etmeyen bir gruptur. Daha sonra 1488 yılında da Lyonlu Pierre Valdo’nun (1140-1206) takipçilerini yok etmişlerdir. Valdo, kendini dine adayan, ruhban sınıfının yetkilerinin haklı olmadığını savunan ve Araf’a inanmayan bir kişidir. Fakat Katolik Kilisesine gösterilen tepkiler devam etmiş ve İngiltere’de John

---

²⁴ Bkz. Eroğlu, **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, 16-17.

²⁵ Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri”, **Dini Araştırmalar**, Eylül-Aralık 1999, S. 5, 2/389.

Wyclif (1328-1384) ruhban sınıfının kullandığı yetkilere karşı çıkmıştır. John Wyclif kilisenin uygulamalarından olan evharistiya ayininde ekmeğin ve şarabın kutsandıktan sonra İsa'nın bedenine ve kanına dönüştüğü inancını ve kilisenin otoritesini reddetmiştir. Wyclif, kutsal metinlerin egemen olduğu bir kiliseyi savunmuştur. Bu fikirlerinden dolayı Kilise Wyclif'i cezalandırmak istemiş fakat buna muvaffak olamamıştır. Papalığa karşı diğer bir hareket de Jean Hus (1369-1415) önderliğinde Bohemia'da ortaya çıkmıştır. Hus da Wyclif gibi kilisenin otoritesine, ruhban sınıfının yetkilerine karşı çıkmış, İncillerin otorite olduğu bir kiliseyi savunmuştur. Jean Hus 1414 yılında Constance Konsilinde mahkum edilmiş ve 1415 yılında da yakılarak öldürülmüştür. Avrupa'da bu öncü fikir ve hareketler yanında, Hıristiyanlığın kutsal metinlerinin incelenmesi, tercüme ve kritiğe tabi tutulmaları, kutsal metinleri otorite kabul eden Protestanlığın ortaya çıkışında etkili olmuştur.²⁶

Bu gelişmeler paralelinde, Protestanlığın ortaya çıkışına zemin hazırlayan oluşumları iki ana kategoride ele almak mümkündür. Bunlar Rönesans ve Hümanizm hareketleridir. Rönesans, bilimde ve sanatta yenileşme hareketlerini ifade eder. Reform ise Orta Çağ'da kilisenin öncülüğündeki dogmatizme bir eleştiri ve isyan hareketidir. Avrupa'da bilim adamları, kilisenin dogmatik kabullerine karşı yıkıcı görüşler ileri sürmüş, sanatkârlar da yenileşmeci yaklaşım doğrultusunda çeşitli eserler ortaya koymuşlardır. Kilisenin bu gelişmeye karşı tepkisi şiddetli olmuş ve birçok bilim adamı, kilise mahkemeleri olan Engizisyon mahkemelerince yargılanmıştır. Hümanizm hareketi de bu dönemde oldukça etkili olmuştur. John Colet (1494-1519), Thomas More (1478-1535) ve Desidarius Erasmus (1469-1536)

---

²⁶ Bkz. Eroğlu, **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, 19-21.

gibi hümanistlerce Katolik inanç ve öğretilerine çeşitli eleştiriler getirilmiş, kilisenin sivil alandaki otoritesi tenkit edilmiştir. Erasmus ve benzeri hümanistler, insana ve insanın sahip olması gereken temel haklara dikkat çekmişler ve şiddet uygulamalarını da eleştirmişlerdir.²⁷ Böyle bir ortamda Almanya’da reformun ilk kıvılcımı meydana gelmiş, Martin Luther Katolik Kilisesinin Endüljans uygulamalarına karşı tezlerini ilan etmiştir. Tezin konusu olan Protestanların Müslümanlarla diyaloga bakışlarını anlayabilmek için reformun başlatıcısı Martin Luther’i ve düşüncesini iyi anlamak gereklidir.

1. Martin Luther ve Reform

Martin Luther (1483-1546) Hıristiyanlık tarihinin en etkin kişilerindendir. On altıncı yüzyıl reform hareketi ile ortaya çıkan karmaşık fikirleri birbirine tutarlı hale getirerek bir teoloji sistemi kurması onun en önemli yönüdür. Bu güne kadar Luther'in kişiliği, çalışmaları ve düşünceleri ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Martin Luther'in “İncil Kilisesi” olarak isimlendirdiği kilisesine Almanca, “Evangelische Kirche” yani Evanjelik Kilise denilse de, günümüzde “Lutherciler” olarak da isimlendirilmektedirler.²⁸

Martin Luther, 10 Kasım 1483 tarihinde Saxe'n Eisleben kasabasında bir maden işçisinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1488 yılında Mansfeld, 1496 yılında Magdeburg, 1497 yılında da Eisenach ve 1501 yılında ise Erfurt Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğrenim görmüştür.²⁹

---

²⁷ Bkz. Gündüz, **Hıristiyanlık**, 114-115.

²⁸ Bkz. Ali İsra Güngör, **Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005, 29.

²⁹ Bkz. Ali Erbaş, **Hıristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi**, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, 33-34.

Babası Hans Luther, oğlunun avukatlık yapmasını istemiş, bu sebeple Luther, lisansüstü eğitim yaptıktan sonra üniversitede hukuk eğitimine başlamıştır. Fakat hayatındaki iki olay onun bu yoldan dönmesine sebep olmuştur. Bunlardan ilki 1503 yılı Paskalyasında sokakta kılıçla yaralanması ve diğeri de yakın bir arkadaşını kaybetmesi hadisesidir. Luther bu olaylardan sonra 1505 yılında çok disiplinli ve katı kurallara sahip Aziz Augustin'e (354-430) bağlı keşişlerin arasına katılmıştır.³⁰ Augustin manastırında geçirdiği iki yılın sonunda rahip olmuş ve kısa bir süre sonra da Wittenberg Üniversitesinde Felsefe profesörlüğüne getirilmiştir. 1512 yılına kadar bu iki görevi ile birlikte teoloji doktorasını da tamamlamıştır.³¹

Luther'in Katolik Kilisesi ve bu kilisenin başındaki Papanın dinsel yetkilerini dünyevi kazanımlar için suiistimal ettiği düşüncesi, onun, kilisenin teolojik ve kurumsal yönüne olan şüphelerini artırmıştır. Bu dönemde Papanın bir katedral yaptırmak için gerekli parayı toplamak amacıyla Hıristiyan halktan günahları bağışlaması karşılığında para toplaması, Luther'in, Katolik Kilisesi ve Papanın otoriterlik ve yanılmazlık öğretilerine karşı kuşku ve tepkilerini de artırmıştır. Katolik Tanrı anlayışının aksine doğru Tanrı'yı bulmak için Kitab-ı Mukaddes'i incelemeyi sürdürmüş ve bu tecrübe ile kurtuluşun iyi davranışlar gerekmeksizin sadece iman ile olacağı kanaatine ulaşmıştır. Luther, Katolik Kilisesinin aksine, Tanrı'nın günahkâr insanlara, azabından çok bağışlamasıyla karşılık vereceğini ve bu bağışlanmaya da ibadet ve iyi davranışlardan çok kalpteki iman sayesinde ulaşılacağını dile getirmiştir.³²

---

³⁰ Bkz. Hans Lilje, **Luther**, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1988, 55.

³¹ Bkz. Ahmet Aras, **Protestanlık Tarihinde Kalvinizm**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya 2004, 44.

³² Bkz. Hakan Olgun, "Protestanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB. Yayınları, İstanbul 2007, 122.

Roma Katolik Kilisesi, Alman bir papazın eleştirilerini başlangıçta ciddiye almamış ve bulunduğu bölgenin idarecisinden, cezalandırmak için Luther'i Roma'ya vermesini istemiştir. Ancak Saksonya prensi, Luther'in dinlenilmeden cezalandırılmayacağını ifade etmiş ve onu Roma'ya göndermeyeceğini bildirmiştir. Luther bu siyasal şartların etkisiyle, 1518 yılında Roma kardinallerinden Thomas de Vio (1469-1534) tarafından Augsburg'da sorgulanmıştır. Bu olayın ardından Luther, 1519 yılında Dominikan teolog John Eck (1486-1543) ile Leipzig kentinde bir tartışma yapmıştır. Leipzig tartışması, Luther'in Katolik Kilisesinin öğretilerinden ne kadar çok uzaklaştığının bir göstergesi olmuştur. Luther'in bu tartışmadaki papalık karşıtı söylemlerine en fazla ilgiyi, Roma Katolik Kilisesinin dini ve dünyevi uygulamalarından şikâyetçi olan Alman prensleri ve halkı göstermiştir. Bu nedenle siyasi idareciler ve halkın desteği hızla artmıştır. Roma Katolik Kilisesinin ise Luther ve reformuna cevabı oldukça sert olmuştur. Papalığın oluşturduğu bir komisyon Luther'in yazılarını incelemiş ve onu Katolik Kilisesinin resmi doktrinlerini ihlal etmekle suçlamıştır. Kendisine, dini yönden sapkınlık içeren düşüncelerinden vazgeçmesi için altmış gün süre tanındığını, aksi takdirde Hıristiyan cemaatinden dışlanıp aforoz edileceğini bildiren bir tehdit belgesi gönderilmiştir. Ancak Luther bu papalık fermanını halkın gözü önünde yakarak Roma'ya olan protestosunu açıkça ilan etmiştir. Bunun üzerine Luther 3 Ocak 1521'de Katolik Kilisesi tarafından aforoz edilmiştir.³³

Aynı yıl Luther bu sefer de İmparatorluk Worms Kuruluna ifade vermek üzere çağırılmıştır. Yolda Erfurt, Eisenach, Gotha ve Frankfurt'ta vaazlar vermiş ve

---

³³ Bkz. Hakan Olgun, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, İz Yayınları, İstanbul 2006, 23 25., Bkz. Rolf Decot, **Kleine Geschichte der Reformation in Deutschland**, Herder, Freiburg 2005, 68.

Worms'a büyük bir kalabalık eşliğinde girmiştir. Burada kendisinden yazmış olduğu kitaplardaki heretik fikirlerinden vazgeçmesi istenmiş, Luther bunu kabul etmemiştir. Worms Kurulu, sonuç alınamadan dağılmış Luther de yerleştiği Wartburg'da İncil'in Almancaya tercümesine başlamıştır. Luther, Wartburg'tayken Wittenberg'te önemli değişiklikler olmuş ayinler Almanca yapılmaya başlamıştır. Daha sonra Luther hakkındaki yasaklamalar kaldırılmış ve o da Wittenberg'e dönerek kilisede vaaz vermeye başlamıştır. Nürnberg Kurulu, Luther'den artık kitap yayınlamamasını isteyerek Katolik doktrini dışındaki vaazları yasakladıysa da Luther yazmaya devam etmiştir. 1524, Almanya'da karışıklıkların yaşandığı bir yıldır. Köylüler Luther'in öğretileri doğrultusunda ekonomik koşullarının iyileştirilmesi için ayaklanmışlardır. Ayaklanan köylülerin liderleri arasında Wittenberg'te eğitim almış bir ilahiyatçı olan Thomas Müntzer (1488-1525) de vardır. Luther köylülerin aleyhine bir kitap yazmış ve ayaklanma Frankenhausen'de bir çatışmada 50 bin kadar köylünün öldürülmesiyle sona ermiştir.

Reform hareketinin siyasal etkileri artarken 25 Haziran 1526'da Almanya'nın Speyer kentinde bir meclis toplanmıştır. Bu meclisin toplandığı sıralarda imparatorluk sınırları, Osmanlı ordusunun yaklaşan tehdidi altındadır. Bu arada Luther kendisine bağlı kiliselerin başına geçici olarak da olsa din adamlarını değil siyasal idarecileri getirmiştir. Diğer yandan ilk Speyer Meclisi'nde sonuca ulaşamaması sebebiyle 1529 yılında yenisi düzenlenmiş, bu mecliste Luther yanlıları, onu hedefleyen bütün tutum ve kararları reddettiklerini ifade eden meşhur protestolarını dile getirmişlerdir. Luther yanlısı prenslerin bu protestoları nedeniyle reform öğretileri, İngilizce konuşulan ülkelerde "Protestan" olarak nitelenirken, Almandada bu öğretiler "Evangelik" olarak isimlendirilmiştir. Speyer Meclisi'nin

arkasından 1530 yılında Augsburg'da imparatorluk meclisi toplanmıştır. Luther bu mecliste imparatora takdim edilmek üzere, bir inanç bildirgesi olan “Augsburg İtikatname” metnini yazması için Philipp Melanchton'u (1497-1560) görevlendirmiştir. Luther'e göre daha ılımlı ve uzlaşmacı mizacıyla Melanchton bu mecliste, Protestanlığın sadece imanla aklanma temel düşüncesini savunmuş ve Papalığın kilisenin kutsallığını yok ettiği görüşünü dile getirmiştir.³⁴

Martin Luther daha sonra eski bir rahibe olan Bora'lı Katherina (1499-1552) ile evlenmiş ve Almanca “Ayin ve Kutsal Merasim Düzeni” adlı kitabını yazmıştır.³⁵ Bu eserin ardından Batı medeniyetini İslam tehlikesinden korumak için Türklere karşı savaşmanın her Hıristiyan'ın üzerine vazife olduğunu bildiren küçük bir kitap ve Hıristiyanlığın temel inanç ve doktrinlerinin soru cevap şeklinde öğretildiği “Küçük ve Büyük Katesizm”i yayınlamıştır. Üç yıl sonra “Nürnberg Dini Barış Komitesi”, Protestanlara özgürlük tanımış ve Luther, Wittenberg İlahiyat Fakültesinin dekanlığına getirilmiştir. Luther sağlık sorunları olmasına rağmen yazmayı sürdürmüş, önce bazı Hıristiyan mezhepleri daha sonra Yahudiler aleyhine yazılar yazmıştır. Son olarak “Roma'da Şeytan Tarafından Kurulmuş Papalığa Karşı” isimli eserini yayımlamıştır. Martin Luther 17 Şubat 1546 günü doğduğu yer olan Eisleben'de kalp ve böbrek yetmezliğinden ölmüştür.

Hıristiyanlık tarihinde yaşanan bu reform, Hıristiyanlığı değil Roma Katolik Kilisesini hedefleyen bir reformdur. Martin Luther, yüzyıllar boyunca Katolik Kilisesi bünyesinde oluşturulan Hıristiyan geleneğini, kilise hukukunu ve konsil kararlarını reddedip Pavlus'un teolojisine geri dönüşü savunmuştur. Zira Pavlus'un, Musa'nın yasalarının yerine getirilememesi sebebiyle Mesih'in feda edildiği ve

³⁴ Bkz. Olgun, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, 32-34.

³⁵ Bkz. Thomas Kaufmann, **Reformatoren**, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1998, 49.

kurtuluşun sadece imanla elde edileceği düşüncesi, Luther üzerinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıca Luther'in dünyevi idarenin kutsanmışlığı öğretisi de Pavlus'un, dünyevi idare dünyada ilahi bir misyonu yerine getirdiğinden, bu idareye itaatini dini bir gereklilik sayılması düşüncesinin etkisi altındadır. Bu nedenlerden dolayı, Protestan reformu Hıristiyanlığı değil, Pavlus teolojisiyle ve kutsal metin öğretileriyle uyuşmadığını düşündüğü Roma Katolik Kilisesini eleştiren bir reform girişimi olarak mülhaza edilmiştir.³⁶

Reform süreci içinde ileri sürdüğü fikirler incelendiğinde, Luther'in söyleminin temelinde Tanrı'ya ilişkin problemlerin bulunduğu anlaşılır. O, uzun yıllar Katolik Kilisenin istismarlarına şahitlik etmiştir. Luther, sadece kilisenin Tanrı'sından şüphelenmemiş, bir yönüyle Katolik Kilisesinin Tanrı anlayışının şekillenmesinde rol oynayan felsefi Tanrı tasavvurlarıyla da ayrı düşmüştür. Dolayısıyla, uzun yıllar kendi ruhsal dünyasında uygun ve kabul edilebilir Tanrı'yı bulma uğraşı veren Luther'in reformunun temeli Tanrı sorunudur. Onun reformu, tamamen teolojiktir ve görüşlerinde dile getirdiği gibi, İsa'nın şahsında insanoğluluyla barışan Tanrı'yı herkesin bilmesini arzulamıştır. Luther'in Tanrı tasavvurunun iki aşamadan oluştuğu görülmektedir. İlki, nasıl bir Tanrı'ya iman edileceği hakkında Katolik Kilisesinin öngördüğü Tanrı düşüncesini sorguladığı dönemdir. Diğeri ise Luther'in Tanrı anlayışındaki gelişimi açısından "Evangelik Tecrübe" olarak adlandırılan ikinci dönemdir. Bu ikinci aşamada Luther, Tanrı'ya ait tüm çıkmazlarını açıklığa kavuşturmuş ve reform hareketini başlatmıştır.³⁷

---

³⁶ Bkz. Olgun, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, 14.

³⁷ Bkz. Hakan Olgun, **Luther ve Reformu**, Fecr Yayınları, Ankara 2001, 81-82.

2. Protestanlıkta Temel Prensipler

Martin Luther ve pek çok reformcunun öğretilerini içeren Protestan teolojisi, Ortodoks ve Katolik Kilisesi gibi Hıristiyan teolojisinin temelini oluşturan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslis ve İsa Mesih'in kefareti olarak ölüp tekrar dirildiği inancını içermektedir. Protestanlığın diğer kiliselerden temel anlamda farklılığı; sola fide; (sadece iman), sola gratia; (sadece inayet) ve sola scriptura; (sadece kutsal kitap) diye adlandırılan üç ilkeye vurgu yapmasıdır.

Luther'in yaşadığı değişim tecrübesinin temel nedeninin, Pavlus'un Romalılara yazdığı mektupta geçen iman ve doğruluk arasındaki ilişkiye dair ifadeler olduğu ileri sürülmüştür. İncil'in ilgili bölümünde; "Çünkü onda Tanrı'nın salahlığı imandan imana keşfolunur; nitekim salih, doğru kişi imanla yaşayacaktır diye yazılmıştır"³⁸ denilmektedir. Luther bu cümleleri daha önce defalarca okumasına rağmen o güne kadar gerçek anlamını kavrayamamıştır. Luther, bu keşifle kurtuluşa ilişkin sıkıntılarını çözen yeni bir anlayışı idrak etmiştir. Böylece Luther, kurtuluşu elde etmek için yerine getirdiği manastır ibadetleri, çalışma ve itaat gibi gayretlerinin yararsız olduğunu, asıl önemli olanın Tanrı'nın inayeti ve buna karşılık gelen insan imanının olduğunu anlamıştır. Luther bu yeni tecrübelerine "sola gratia" (sadece inayet) ile ve "sola fide" (sadece iman) demiştir. Ayrıca Protestanlık, ilk günahın işlenmesinden sonra insan doğasının kendi kendine kurtuluşa ulaşamayacağına inanmaktadır, insanın günahla kirlenmiş irade ve kabiliyetleri, onu, ancak günaha iter. Bu nedenle tanrısal kurtuluşa ulaşmanın, iradeye dayalı ibadet ve iyi davranışlarla değil ancak Tanrı'nın rahmetiyle sağlanan imanla olacağını ifade eden

---

³⁸ Romalılara Mektup, 1/17.

sadece imanla aklanma düşüncesi daha sonra Protestanlığın merkezi kavramları haline gelmiştir.

Luther'e göre, insanı kurtuluşa götüren imanın kaynağı, Katolik Kilisesinin iddia ettiğinin aksine, Papalık ve kilise değil kutsal metindir. Nitekim reformcular, Katolik Kilisesinin başındaki Papanın otoritesinin yerine Kutsal Kitap'ı koymuş ve bütün Hıristiyanlara onu okuma ve anlama yetkisi tanımıştır. Bu şekilde Hıristiyanlığın, kilise ve Papa merkezlikten kurtarılıp kutsal metin merkezli bir din durumuna gelmesi amaçlanmıştır. Reform öncesinde Hıristiyanlar, ahlaki ve teolojik tartışmalarında, son hüküm olarak Papa ve konsilleri kabullenmek zorundayken, reform teolojisi doğrultusunda Kutsal Kitap, Papa ve konsillerin yerine nihai otorite olarak belirlenmiştir. Protestan öğretinin temelindeki reform teolojisinde kutsal metnin etkinliği "sola scriptura" (sadece kutsal) metin söylemi olarak yer almıştır.

Martin Luther'in Tanrı idraki, yargılayan, adaleti uygulayan veya cezalandıran; Yargıç Tanrı değil, çocuklarını adalete ileten; Baba Tanrı anlayışıdır. Onun ulaştığı bu tecrübe anlık değil, yılların birikimiyle oluşan bir tecrübedir. Bu tecrübeye göre; kurtuluşa erişebilmek için iyi ameller veya insan çabası değil, ilahi inisiyatif fikrini başlangıç yapmak gerekir. Kurtuluşu sadece Tanrı'nın inayetine bağlayan Luther'e göre, insanın Tanrı'nın yaptığı bu inayet teklifine imanla cevap vermesi gerekir. Yine o kurtuluşun ilahi bağışlanma ile olacağı düşüncesiyle, kilisenin bu süreçte mekanik bir rolünün olmadığını benimsemiş ve kiliseyi, içinde imanın doğduğu bir anne olarak görmüştür.³⁹

Katolikler ve Ortodokslara göre Hıristiyan sakramentlerinin sayısı yedidir ve bunlar sırasıyla vaftiz, evharistiya, konfirmasyon, tövbe, evlilik, rahip takdisi ve

---

³⁹ Bkz. Güngör, **Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket**, 30-33.

hastaların yağlanmasıdır.⁴⁰ Luther, temel olarak, “Son Akşam Yemeği”ni temsil eden evharistiya ve İsa'nın bizzat Ürdün nehrinde vaftizci Yahya tarafından suya daldırma şeklinde vaftiz edilmesini temsil eden vaftiz olmak üzere iki sakrament kabul etmiştir. Ona göre, bunların her ikisi de doğrudan İsa tarafından kurulan ve emredilen sakramentlerdir. Luther, İsa'nın evharistiya töreni esnasında gerçekten hazır bulunduğunu kabul etmeye devam etmiş, ekmeğin ve şarabın kutsandıktan sonra bunların Mesih'in bedenine ve kanına dönüştüğü inancını ise reddetmiştir.

Luther'in ortaya koyduğu diğer bir reform da, anadilde yazılmış, sade, anlaşılır ve otorite olan bir Kutsal Kitap fikridir. Luther, o ana kadar ayinde kullanılan Latincenin zorunlu olmadığını ifade etmiş ve toplu ayinleri Almanca olarak yapmıştır. Bununla birlikte Luther'in yolunda gidenler Latin dilini sonraki iki asırda kullanmaya devam etmişlerdir. Luther aynı zamanda ana dilde ilahiler de yazmıştır.

Luther'in başka bir reform alanı da bütün inananların papazlığı formülüdür. O, bir yandan vaaz için özel eğitilmiş ruhbanların gerekli olduğunu savunmuş diğer yandan atanmaları nedeniyle üstünlük ve özel bir ruhani statü kazanan seçkin bir ruhban grubunun öne çıkmasını istememiştir. Luther'e göre gerçek papazlık, bir kimsenin Tanrı ile kendi komşusu arasında aracı olarak hizmet etmesidir. Ona göre, bu hizmeti her Hıristiyan uygulayabilmelidir. Luther, Hıristiyanları Tanrı nazarında asli günah veya inayete ulaşma bakımından eşit görmüştür. Ayrıca o ahirete yönelik inziva fikrini reddederek manastır hayat tarzına karşı çıkmıştır. Bu konulardaki fikirlerini önce kendi hayatına uygulayarak manastırı terk etmiş, Bora'lı Katharina ile evlenerek altı çocuk sahibi olmuştur.⁴¹

---

⁴⁰ Bkz. Ali Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri Sakramentler**, Nun Yayınları, İstanbul 1998, 36.

⁴¹ Bkz. Güngör, **Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket**, 33-35.

3. Martin Luther ve Reformun Sonuçları

Hıristiyanlık tarihinde Martin Luther'in başlattığı reform hareketinin meydana getirdiği bölünme dini bir içeriğe sahiptir. Martin Luther aslen bir ekonomist veya siyasetçi değildir. O kiliseyi ıslah etmeye ve İncil'e dayalı Hıristiyanlık anlayışını yeniden tesis etmeye çalışan bir reformcudur.

Martin Luther uzun zaman Katolik Kilisesi bünyesinde bulunmuş ve en üst kademelere kadar yükselmiş bir rahiptir. Daha önce değinildiği gibi, başlangıçta onun sorunu Katolik Kilisesi veya Papa ile değil, ruhsal dünyasıyla yani Tanrı ile ilgilidir. Fakat yaşanan reform sürecinde o Roma Katolik Kilisesi ile karşı karşıya gelmiş ve siyasal gelişmelerin yönlendirmesiyle Papa ve kilise karşıtı bir duruma gelmiştir. Sonuçta Luther merhametli Tanrı öğretisini sadece rahmet şeklinde formüle etmiştir. Yargılayan ve cezalandıran Tanrı imajı onu ürkütmüş, bağışlayan ve kurtuluşa ulaştıran Baba Tanrı anlayışı huzura kavuşturmuştur.

Luther'e göre Tanrı ancak kurtuluşa erdireceği kullarına iman vermiştir. İnsanın kurtuluşa ulaşip ulaşamayacağı kendi elinde değildir. Çünkü buna Tanrı karar vermiştir. Kişinin ibadet etmesi ve kurtuluşa ermeyi istemesi Tanrı'nın iradesini görmezden gelmek olduğu için doğru değildir. Ona göre kalbinde imanı hisseden herkes imanlıdır ve kurtulacaktır. Bireysel anlamda kurtulmak isteyen kişi, hiçbir dünyevi davranışta bulunmaksızın, insandan beklenen eylemin İsa tarafından yerine getirildiğini bilerek, İsa sayesinde kurtuluşa erişebileceğine iman etmelidir. Bu durum erdem ve ahlak anlayışının dini temellerden mahrum kalmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan katı kader anlayışı, bireysel sorumluluğu ve ahlaki nitelikleri olumsuz etkilemiştir. Oluşum sürecinde görmezlikten gelinen bu endişe günümüzde

de yaşanan ahlak sorunlarından dolayı reformcu teologlar tarafından hala tartışılmaktadır.

Katolik anlayışa göre, kilise ve Papa yanılmazdır ve Kutsal Kitabı sadece onlar yorumlayabilirler. Buna karşın Luther, gerçek otorite Kutsal Kitap'tır ve bütün Hıristiyanlar onu okuyabilir ve anlayabilir demiş ve İncil'i Almancaya tercüme ederek anlaşılmasını sağlamıştır. Kutsal Kitabın yerel dillere tercüme edilmesi Latincenin ve bir anlamda da Katolik Kilisesinin egemenliğini sona erdirmiştir. Bu anlayış neticesinde kiliselerde icra edilen ayinlerdeki dil Latincenin dışında çeşitlenmiş ve millileşme süreci başlamıştır. Diğer yandan Kutsal Kitabın yerel dillere çevrilmesi ve bütün Hıristiyanlara onu anlama ve yorumlama hakkının verilmesi, çok farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Luther reformunun bir diğer sonucu da onun dünyevi idareyi kutsallaştırması ve siyasi idarecilerin Tanrı tarafından görevlendirildiğini ileri sürmesidir. Bu anlayışla Papa ve Katolik Kilisesinin daha önce ellerinden alınan kutsallık özelliklerine ek olarak dünyevi alandaki yetkileri de alınmıştır. Ayrıca Papa ve Katolik Kilisesinden alınan dünyevi otorite krallara ve prenslere verilerek kutsal devlet anlayışının önü açılmıştır. Luther sayesinde dünyevi olduğu kadar dini alanda da söz sahibi olan bu irade, halkın dini yaşamında güçlü bir etkiye de sahip olmuştur. Bu durum dini ve dünyevi olanın ayrıştırılması anlamına gelen laikleşmeden ziyade dünyevileşme anlamını taşımaktadır.

Luther reformu, Pavlusçuluğun Ortaçağda yeniden dirilmesi olarak tanımlanmış ve Martin Luther, Pavlus ve Augustin'in klasik bir takipçisi olarak değerlendirilmiştir. O katı kaderci ve eylemsiz iman anlayışıyla Augustin'ci, Tanrı,

iman, şariat ve kurtuluşa ait görüşleriyle Pavlus'çu düşüncelere sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermiştir.⁴²

Martin Luther henüz hayatta iken reform hareketi hızla kuzeye yayılmış ve Almanya'da başlayan bu hareket, Protestan vaizler, Alman tüccarlar ve Wittenberg'de eğitim gören teologların vasıtasıyla İskandinavya'da yayılmaya başlamıştır. Öğretilerin İskandinavya'daki gelişimi, bu bölgeye ait olan Danimarka, İsveç ve Norveç'ten oluşan Kalmar Birliği merkezli özel bir siyasal ortamla yakından ilgilidir. Bu birlik 1523 yılında İsveç'in bağımsızlığını kazanmasıyla dağılmıştır. Danimarka Norveç üzerindeki egemenliğini sürdürmüş olsa da İskandinavya'nın bu bölgesi, Protestan öğretilerle bu siyasal parçalanma öncesinde tanışmıştır. Luther'in öğretileri Doğu Avrupa'da Macaristan, Transilvanya ve Silezya bölgesine, Macaristan ve Bohemya Kralı II. Luis (1516-1526) döneminde ulaşmıştır. Wittenberg'de tahsil gören Macar öğrenciler, ülkelerine Luther ve Melanchthon'un görüşleriyle dönmüş ve bu öğretileri bölgeye taşımıştır. Protestanlık, Avrupa'nın pek çok bölgesine yayılmasına rağmen Luther'in ömrünün son yıllarında bile henüz tamamen Hıristiyan toplumun yaşamında tutunabilmiş değildir.⁴³

Reform Kiliseleri, John Calvin (1509-1564) ve Ulrich Zwingli'nin (1484-1531) görüşlerinden esinlenerek gelişmiştir. Martin Luther tarafından başlatılan reformdan etkilenen Fransız Calvin 1553 yılında Katolik Kiliseden kopmuş ve İsviçre'ye kaçmıştır. Cenevre'yi reformcu görüşleri çerçevesinde teokratik bir şehir olarak yapılandırmıştır. Aynı dönemde İsviçre'de faaliyet gösteren, reform yanlısı diğer bir ilahiyatçı da Ulrich Zwingli'dir. Avrupa'nın kuzeyinde Protestanlığın savunuculuğunu yapan Zwingli, İsviçre'nin Zürih kentinde kent idarecilerinin de

---

⁴² Bkz. Olgun, **Luther ve Reformu**, 201-207.

⁴³ Bkz. Olgun, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, 35-45.

yardımını alarak bir reform başlatmıştır. Zwingli kendisine engel olan İsviçre'nin Katolik Kantonlarına karşı haçlı seferi ilan etmiş ve 1531'de onlara karşı savaşırken Kappel'de öldürülmüştür. O kiliselerden resim ve suretleri attırması, evharistiya'yı yani İsa'nın havarileriyle yediği son akşam yemeğini bir öğreti olarak reddetmiş, bunu sadece bir hatıra olarak benimsemiştir.

Reform süreci açısından Martin Luther sonrası gelişmelere bakıldığında bazı kiliselerin öne çıktığı görülür. Vaftiz ve kilise yapılanması konusunda diğer reformcu kiliselerden ayrılan Anabaptistler, dindarlığın İsa dönemindeki gibi olması gerektiğini savunmuşlar ve modern yaşam tarzına karşı çıkmışlardır. Ayrıca Anabaptistler vaftizin bebeklik zamanında değil, doğru ile yanlışın ayırt edilebileceği yaşlarda yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Reformcu Kiliseler arasında yer alan diğer bir kilise de Anglikan Kilisesidir. Papalık ve krallık arasındaki güç mücadelesinden dolayı İngiltere'de ortaya çıkan bu kilise ulusal bir yapıdadır. Günümüzde Cartenbury başpiskoposluğu bünyesinde varlığını sürdüren Anglikan Kilisesinin başı İngiltere Kraliçesi'dir. Reformcu diğer bir kilise de Adventist Kilisesidir. Bu kilise "Yedinci Gün Adventistleri" ekolüyle yaygındır. Belirgin görüş olarak Mesih'in ikinci defa dünyaya gelişine yönelmiş, ibadet günü olarak cumartesiye benimsemiş, alkol, sigara, kahve ve domuz etinden uzak durmuşlardır. Günümüzde birçok kilise akımını bünyesinde barındıran Evangelizm, reform sürecinde Lutheran Protestanlar için kullanılan bir terimdir. Almanya'da hala Protestan terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁴⁴

---

⁴⁴ Bkz. Gündüz, **Hristiyanlık**, 120-128.

4. Oluşum Sürecinde Protestanlığın İslam'a ve Türklere Yaklaşımı

Protestanlığın oluşum sürecinde İslam ve Hıristiyanlık yoğun bir şekilde karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Osmanlıların Avrupa'nın ortalarına kadar ilerleyip Viyana'yı kuşatmaları Avrupa'da büyük bir korku dalgası meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti zamanında, Hıristiyan dünyasınca İslam dini ile Türkler adeta özdeşleştirilmiştir. Batı düşüncesinde sahip olunan bu tanımlamaya Martin Luther de aynen katılmış ve İslam'a yönelik yorumlarında İslam ve Müslüman terimlerini nadiren kullanarak, çoğunlukla Türk ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.⁴⁵

Reform dönemi Protestan teologları her ne kadar İslam hakkında tarafsız denilebilecek fazla bilgiye sahip olmasa da İslam ve Hıristiyanlık arasındaki temel farklılıkların bilincindedir. Martin Luther, İslam'ı politik bir tehdit olarak görmektedir. Ona göre Osmanlı Türkleri, Roma Katolik Kilisesinin batıl amellerinin hesaba çekilmesi için gönderilen Tanrı'nın musibetidir. Yine Papanın Müslümanlara karşı toplamak istediği haçlı ittifakı aslında kilisenin cezalandırılmasına yönelik ilahi iradeye karşı gelen bir harekettir.⁴⁶

Reform döneminin önde gelen bir diğer Protestan teologu Zwingli de Martin Luther gibi İslam'a olumsuz yaklaşmaktadır. Ona göre İslam, her bakımdan sapkın olan bir Hıristiyan mezhebidir ve Türkler, Avrupa'ya gönderilmiş Tanrı'nın intikamıdır. Ortaçağ Hıristiyan dünyasında İslam hakkında etkili olan isimlerden biri de Theodor Buchmann'dır. (1504-1564) Grekçe lakabı Bibliander olan Buchman, İslam'a dair üç ciltlik bir eser kaleme almıştır. Birinci cilt Kur'an, Hadisler ve İslam akâidinden bazı alıntılardan oluşmuş, ikinci ciltte ise kendi zamanında bazı polemik

---

⁴⁵ Bkz. Olgun, **Luther ve Reformu**, 188-189.

⁴⁶ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 111.

yazarlarının İslam'la ilgili görüşlerini kaydetmiştir. Üçüncü cilt Avrupa'yı tehdit eden Osmanlı tehlikesine işaret etmiştir. Bibliander Kur'an'ı tercüme etmiş ve dönemindeki otoriteler buna karşı çıkmıştır. Hatta Martin Luther, bu tercüme önsöz yazmaya davet edildiğinde bir müddet tereddüt geçirmiştir. Nihayet kabul ettiğinde çok sert bir üslupla İslam'ı eleştiren bir önsöz yazmıştır.⁴⁷

Martin Luther kendi öğretilerine inanmayan herkesi dini sapkın olarak yargılamış ve onların öldürülmesini teşvik edecek kadar düşmanca davranmıştır. Katolikleri, Yahudileri ve Müslümanları kendi erdemlerine güvenerek Tanrı'nın iradesiyle çelişen günahkârlar olarak değerlendirerek, Papayı deccalin başı olarak düşünmüş ve Müslümanları da bu deccalin bedeni olarak ifade etmiştir. Luther'in diğer din ve inançlara yönelik eleştirileri sadece teolojik değildir. Aynı zamanda dinleyenlerini ve askerleri diğer din ve inanç mensuplarını öldürmek için kışkırtmaktadır. Onun yazılarında pek çok benzer ifade yer almaktadır. O, "Eğer ben Samson olsaydım, günde bin Türk öldürürdüm. Bu da bir yılda yaklaşık üç yüz elli bin Türk ederdi" demektedir.⁴⁸

Martin Luther, Türkler ile ilgili birçok yazısında İslam'ın politik ve askeri iktidarına karşı tavrı almıştır. Türk yazıları denilen bu tür yazılar o zaman çok yoğundur ve aynı zamanda kendine özgü bir edebiyat türü oluşturmuştur. Luther'in 1529 yılında yayımlanan hem "Türlere Karşı Savaş Hakkında", hem de "Türlere Karşı Ordu Vaazı" başlıklı yazıları şartlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Luther 1530 yılında "Türklerin Yaşamı ve Gelenekleri Hakkında Bir Kitap" ve 1541 yılında "Türlere Karşı Duaya Çağrı" isimli bir metin hazırlamıştır. 1529 yılında savaşçıların cennetlik olup olmayacağı ile ilgili yazısında Türk savaşları konusuna da

---

⁴⁷ Bkz. Alıcı, a.g.e., 111-112.

⁴⁸ Bkz. Olgun, **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, 347.

temas etmiş ve “Fakat Türk yine yurduna döndüğü için ve biz Almanlar bu konu ile ilgili bir şey sormadığımız için şimdi bir şey yazmanın zamanı değil” demiştir.⁴⁹

İslam’ın teolojik yapısıyla ilgili yazılarında Luther, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, Mesih’in Tanrı’nın oğlu olduğunun kabul edilmemesi nedeniyle, İslam’ın yalnızca akla önem veren bir din olduğunu savunmuştur. Kur’an’ın, kendisine göre, Tanrı’nın sözünü ve ruhunu içermediği gerekçesiyle vahiy ürünü olmadığını, sadece insani akıl ölçütleri üzerine kurulduğunu iddia etmiştir. Luther’in İslam dini hakkındaki düşüncesinde Türk fetihleri önemli bir etken olmuştur. Bu bağlamda o, Kur’an’ı bir hukuk kitabı olarak tanımlamış ve onun önerdiği en erdemli amelin, kılıçla yerine getirilebileceğini telkin ettiğini düşünmüştür. O bu öğretileri teşhir etmek için, Kur’an’ı Almancaya tercüme etmeyi düşünmüş, fakat bunu gerçekleştirememiştir. Luther’in genel anlamda Türklere ilişkin metinlerindeki ortak söylem ve metodu, dışlayıcı, yargılayıcı ve tepkiseldir. Müslümanları nitelerken sergilediği husumet, hakaret ve kışkırtma içeren söylemleri dikkat çekicidir. Protestan reformcunun bu katı söylemlerinin asıl sebebi, Osmanlı ordusunun Viyana’yı iki kez kuşatması ve Avrupa’nın ortasına kadar ilerlemesidir.⁵⁰

Luther Türklerin bütün Avrupa’yı ele geçireceklerini düşünmemiştir. Ona göre, dünyanın sonu gelmeden önce, bir antichrist gelecek, onlara işkence yapacak, öldürecek, kiliseleri yıkacak, fakat hemen bunlardan sonra bizzat İsa gelecek, geride kalıp kurtulanlar için büyük bir mahkeme kuracak, suçlu ile suçsuzlar birbirinden ayrılacak ve ebedi huzur başlayacaktır. Luther’e göre, ebedi huzur yaklaştığından dolayı Türklerin gelmesine sevinmek gerekir. Bu durumun neticesinde o dua ve

---

⁴⁹ Bkz. Erbaş, **Hıristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi**, 167.

⁵⁰ Bkz. Hakan Olgun, **Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, 12; Ludwig Hagemann, **Christentum und Islam zwischen Konfrontation und Begegnung**, Oros Verlag, Altenberge 1990, 88.

tövbe etme uyarısında bulunmuş ve Sakson Prensi Johann Friedrich'in emriyle 1541 yılında “Türklere Karşı Duaya Çağrı” kitabını yazmıştır. Ayrıca Luther, 1529 yılındaki Türklerle ilgili her iki yazısında da sürekli olarak dua etme ve tövbe etme çağrılarında bulunmuştur.

Martin Luther 1529 yılında yazdığı “Türklere Karşı Savaş Hakkında” başlıklı metinde, Hıristiyanların başına gelen belaların önlemi alınmadığı takdirde Türklerin bunu kılıçla öğreteceğini hatırlatmıştır. Böylece o, 1096 yılından beri İslam’la çatışmada Batı’nın temel unsuru olan haçlı seferleri politikasını onaylamadığını ifade etmiş ve haç işareti altında İsa adına savaşmanın, İsa’nın “Göze göz, dişe diş denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin, sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin”⁵¹ sözünde dile getirdiği barış gerçeği ile bağdaşmayacağını belirtmiştir. Ancak Luther Türklere karşı her türlü savaşın ilke olarak yasak olmadığını savaş için iki şartın bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi; savaşın imparator adına, onun hükümdarlığında ve komutasında yapılmasının gerektiğidir. Diğer ise bu savaşın ülkenin ve vatandaşlarının korunması için bir savunma savaşı olması gerektiğidir.

Reformcu Martin Luther, Müslümanları bir tehdit olarak değerlendirmesinin yanında sosyal ve siyasal durumlarına gelince bir ikilem yaşamaktadır. Luther, halkın dilediği dine inanmasına izin vermeleri, kimseyi İsa’yı inkâra zorlamamaları ve siyasal idare ile dinsel coşkunklukları açısından Müslümanları takdire şayan görmüştür. Bunun yanında Luther, Türklerle ilgili şu olumlu özellikleri de vurgulamaktadır: “Türklerin diğer özellikleri arasında en esaslı olanı onların din adamlarının vakarlı, cesur ve titiz bir hayat sürmeleridir. Onlara, bizim papalıktaki

---

⁵¹ Matta, 5/38.

din adamlarımız ve papazlarımız yanında melek denilebilir ve bunlarla mukayese bile edilemez. Diğer taraftan Türklerin kendi kiliselerinde [mabetlerinde] sık sık ibadet için bir araya geldiklerini, özenli bir terbiye, sessizlik ve hoş davranışları olduğunu görürsün. Bizim kiliselerimizde böyle bir terbiye ve sessizlik bulunmamaktadır. Üçüncü olarak kendi dinlerinde ölen azizlerine [velilerine] mukaddes ziyaretlerini ve anmalarını eksik etmediklerini, onları ne derece saydıklarını ve överek yükselttiklerini görürsün. Dördüncü olarak da, Türklerde dış hayat tarzlarına bakarak sert, cesur ve şerefli varlıklar olduklarını görürsün. Şarap içmezler, bizim gibi aşırı derecede yemek yemezler, süslü giyinmezler, şaşaalı bina yaptırmazlar, çalım satmazlar, basit bir şekilde yemin edip lanet okumazlar, kral ve sahiplerine karşı büyük bir itaat, terbiye ve onur gösterirler ve orduları bizim kendi Alman topraklarımızda oluşturmayı arzu ettiğimiz şekilde sağlam ve hareketlidir.”⁵²

Burada ilginç olan, herhangi bir Müslüman topluluk içerisinde bulunmamış Luther’in böylesine uzunca bir toplumsal gözlemi gerektiren bilgilere nasıl ulaştığıdır. Muhtemelen o bu bilgileri, Müslümanlar arasındaki gezgin misyonerlerden edinmiştir. Diğer ilginç nokta ise, hem Hıristiyanlığı yıkmak için şeytan tarafından hem de Hıristiyanların Papalıktan kaynaklanan günahlarından dolayı bir ceza olarak Tanrı tarafından görevlendirilmiş Müslümanların böylesi olumlu özelliklere sahip olmalarının Luther tarafından yadırganmamasıdır.⁵³

---

⁵² Erbaş, **Hıristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi**, 170-179.

⁵³ Bkz. Olgun, **Luther ve Reformu**, 197.

B. HİRİSTİYANLIK AÇISINDAN DİNLERARASI İLİŞKİLERDE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Dinlerin birbirleriyle ilişkileri açısından günümüzde üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlar, dışlayıcılık (exlucivism), kapsayıcılık, (inclucivism) ve çoğulculuk, (pluralism) yaklaşımlarıdır. Hıristiyanlığın öteki dinlere yaklaşımında bu dinlerin doğru kabul edilip edilemeyeceği veya bu dinler vasıtasıyla mutlak kurtuluşun mümkün olup olmayacağı göz önünde bulundurulmuştur.

Dışlayıcı yaklaşıma göre her din kendine özgü ve kendini diğer dinlerden ayıran özelliklere sahiptir. Hıristiyanlık açısından ise İsa mutlak ve eşsiz bir hakikat getirmiş ve kurtuluş sadece onunla mümkün görülmüştür. Kiliseye en fazla vurgu bu görüşle yapıldığı için bu yaklaşıma aynı zamanda “Kilise Merkezli Yaklaşım” da denilmiştir. “Kilise dışında kurtuluş yoktur” (Extra Ecclesiam Nulla Salus) şeklinde ortaya konulan bu görüş dışlayıcı yaklaşımın temel özelliğidir. II. Vatikan Konsiline kadar Katolik Kilisesinin geleneksel tavrı bu yaklaşım ile ifade edilmiştir. Dünya Kiliseler Birliği de 1966 yılına kadar bu görüşü savunmuştur. Önde gelen Katolik ilahiyatçıların yanında Karl Barth (1886-1968), Emil Brunner (ö.1966), Hendrik Kraemer (1888-1965), Leslie Newbiggin (ö.1997) bu görüşün başlıca savunucularıdır.⁵⁴

Protestanlığın kurucusu Martin Luther de kurtuluşun sadece iman ile olacağını söyleyerek bu görüşü savunmuştur. Bu yaklaşıma göre, İsa Mesih ete kemiğe bürünmüş Tanrı olarak eşsiz ve mutlak aracıdır ve kurtuluş sadece onun tekelindedir. Diğer yandan, insanlar günaha düşmüşler, kendi başlarına Tanrı’yı bilemeyecek ve kendilerini kurtaramayacak kadar Tanrı’ya yabancılaşmışlardır.

---

⁵⁴ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 231.

Hıristiyanlık, Tanrı hakkında doğru bilgiye sahip tek dindir ve diğer dinlerde bu hakikati aramak gereksizdir. Ayrıca İsa Mesih'e dayanmayan tüm dinler, küfürdür.⁵⁵ Dışlayıcılığı benimseyenlere göre diğer dinlerin kurtuluş açısından bir anlamı yoktur. Bu din mensupları ile sadece onlara İsa'yı anlatabilmek için diyaloga girilebilir. Diyalogu, misyonun bir metodu olarak gören bu görüş, Hıristiyan inancını daralttığı, Kutsal Kitabı hem mantık hem de tarihsel açıdan katılaştırdığı için eleştirilmiş ve diğer dinlerle Tanrı arasında kopukluk meydana getirdiği iddiasıyla Kutsal Kitaba uygun bulunmamıştır.

Kapsayıcılık yaklaşımı, diğer dinlere yakınlaşmakta ve dışlayıcılık ile çoğulculuk arasında yer almaktadır. Bu yaklaşım İsa Mesih'in diğer dinlerle ilgili faaliyetlerine vurgu yaptığından dolayı "Mesih Merkezli Yaklaşım" olarak da isimlendirilmiştir. II. Vatikan Konsili ile bu yaklaşım Katolik Kilisesinin bilinen görüşü haline gelmiştir. Kapsayıcılık anlayışına göre Hıristiyanlık dışı dinlerde inananları Tanrıya götüren manevi özellikler bulunsa da bunlar insanlığı kurtuluşa götürmekte yetersizdir. İsa Mesih bunları tamamlar ve mükemmel hale getirir. Kapsayıcılık anlayışına göre, Hıristiyan inancı dışında kalan, vaftiz olamayan ve kiliseye intisap etmeyenlerin kurtulamayacağı anlayışından vazgeçilmelidir. Bu anlayışa göre, misyonerlik Hıristiyanlık inancına tam uyulması ve daha iyi Hıristiyan olunmasının sağlanması için yapılmalıdır. Katolik Kilisesini, geleneksel misyon anlayışını sorgulamaya ve yeni yaklaşımlar aramaya sevk eden kapsayıcı anlayış, geleneksel dışlayıcı görüşün yumuşatılmış halidir. Bu yaklaşımın Katolik dünyasındaki önemli isimleri; Louis Massignon (1883-1962), Yves Monchanin

---

⁵⁵ Bkz. Alıcı, a.g.e., 238-239.

(1895-1957), Henri de Lubac (1896-1991), Paul Knitter (1939-), Raimond Panikkar (1918-2010) ve kapsayıcı görüşün isim babası olan Karl Rahner'dir (1904-1984).⁵⁶

Kapsayıcı yaklaşım, diğer dinleri İsa Mesih'in kurtarıcılığı altına alarak meşrulaştırmış ve yeryüzündeki bütün dinleri de kapsamıştır. Bu yaklaşıma göre, öteki dinlerde günah ile birlikte iyi unsurlar da bulunabilir ve tamamen kötü de değildirler. Ayrıca diğer dinlerde anonim Hıristiyanlar denilen adı konmamış isimsiz Hıristiyanlar vardır. Bu görüş geleneksel dışlayıcı anlayışın zıddı değildir. Mesih diğer dinlerle çatışma halinde olmadığı için diğer dinler kurtuluşun bağımsız yolları olabilir. Zaten İsa Mesih, kiliseyi insanları dışlaması için değil kucaklayıcı olsun diye görevlendirmiştir. Netice olarak Hıristiyanlık dışlayıcı görüşte olduğu gibi kapsayıcı görüşte de tek gerçek dindir. Bu görüş vasıtasıyla Hıristiyanlar diğer dinlerde kendi dinlerinin izlerini arayarak onları uzlaştırmayı ve kapsamayı amaçlamışlardır.⁵⁷

Çoğulcu yaklaşıma göre, Hıristiyanlık ne tek ve eşsiz bir kurtuluş vasıtası ne de diğer dinlerin hedeflerini yerine getiren nihai dindir. Protestan filozof Ernst Troeltsch (ö.1923) dinin şekillenmesinde en büyük etkeni kültür olarak görmüş ve Hıristiyanlığın sadece Batı kültürü için mutlak olduğunu, diğer dinlerin de kendi şartlarında aynı iddialarda bulunabileceğini ifade etmiştir. William Ernest Hocking (1873-1966) ise tüm dinlerin ötesinde, özü Hıristiyanlıkla uyuşan tabii bir din varlığını düşünmüş ve hem kültürel hem de dini çoğulculuğu gelecekte dünya medeniyetini etkileyecek asıl faktör olarak değerlendirmiştir. Wilfred Cantwell Smith (1916-2000) ise geleneksel görüşün tersine İsa Mesih'i Tanrı ile insanlar arasındaki tek aracı olarak görmemiştir. Dini çoğulculuğun isim babası olan John Harwood Hick (1922-) İsa Mesih merkezli bir anlayıştan, Tanrı merkezli anlayışa

---

⁵⁶ Bkz. Alıcı, a.g.e., 250.

⁵⁷ Bkz. Güngör, **Vatikan Misyon ve Diyalog**, 204.

yönelmiş ve Katolik çevrelerden de taraftar bulmuştur. Bu anlayışa göre, dinler Tanrı'ya verilen farklı ama doğru cevaplardır. Ona göre bütün dinler Tanrı etrafında güneşin çevresindeki gezegenler gibi dönmektedir. Ayrıca dinlerin hakikat iddiaları, hakikatin farklı algılarıdır ve İsa Mesih'in ete kemiğe bürünmesi bir mittir. İsa Mesih bu yönüyle sadece Hıristiyanlar için mutlak kurtarıcıdır. Diğer dinlerin kendilerine has kurtarıcıları zaten vardır. Ayrıca Hick dinlerin hepsinin doğru olduğunu ve bunlardan birine inananın kurtuluşa ereceğini ifade etmiştir.⁵⁸

Çoğulcu anlayışa göre diyalog, misyonerlikten farklı amaçlarla diğer dinlerde Tanrı'nın farklı yansımalarını keşfetmek niyetiyle gerçekleşmelidir. Netice olarak bu görüş, dinleri sanki insan icadıymış gibi gördüğü ve farklı dinler meydana getirmeyi amaçladığı iddialarıyla eleştirilmiştir.⁵⁹

C. ROMA KATOLİK KİLİSESİ VE DİĞER DİNLER

Roma Katolik Kilisesinin diğer dinlere bakışı konusuna geçmeden önce bu kilise hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Roma Katolik Kilisesinin merkezi Vatikan'dır. Aynı zamanda Katolik Mezhebi, mensuplarının sayısı açısından Hıristiyan dünyanın en büyük ve en köklü mezhebidir. Roma Katolik Kilisesini, havarilerin ilki ve Hz. İsa'nın vekili kabul edilen Petrus (ö. 64) kurmuştur. Roma Piskoposu olan Papa ise havari Petrus'un halefidir.⁶⁰

Katoliklere göre, kutsal öğretisi ve kutsal gizemleriyle insanları kurtuluşa yönelten kilisenin kendisi de kutsaldır. Papa, inancı ve ahlaki ilgilendiren

---

⁵⁸ Bkz. John Hick, **İnançların Gökkuşuğu**, (çev. Mahmut Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 84.

⁵⁹ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 283.

⁶⁰ Bkz. Albert M. Besnard, "Katolik Mezhebi", **Din Fenomeni**, (ed. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya 1995, 155.

meselelerde yetkisi soruşturulamayan yanılmaz otoritedir. Katolik inancına göre kilise, İsa Mesih'in bedenidir ve evrenseldir, Kutsal Ruh tarafından idare edilmektedir. Trent Konsilinde İsa tarafından konulduğuna inanılan sakramentlerin sayısı yedi olarak tespit edilmiştir. Bunlar; vaftiz, konfirmasyon, nikah, ruhbanlık, tövbe, hasta yağlama ve evharistiyadır. Bu sakramentlerden vaftiz, su dökülerek yapılır ve vaftiz olmadan ölenler cehennemlik kabul edilir. Nikah söz konusu olduğunda ise, ruhban sınıfı evlenemez ve bu sınıfın dışındakiler evlendiklerinde boşanamazlar. Evharistiya ayininde ekmeğe maya katılmaz.⁶¹

Roma Katolik Kilisesinin tarihi incelendiğinde, daha önce ifade edildiği üzere Katolik Kilisesine tabi olmayanların kurtuluşunun mümkün olmadığı anlaşılır. Roma Katolik Kilisesi, IV. Lateran Konsilinde ilk defa “tek bir evrensel kilisenin bulunduğunu ve bu kiliseye intisap etmeyen kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini” karara bağlamıştır.⁶² Papa VIII. Boniface (1235-1303), 1302 yılında Unam Sanctam adlı genelge ile kurtuluşa ermek için kilisenin müntesibi olunması ön şartına ilave olarak Papanın otoritesinin de eklenmesi gerektiği kaydını koymuştur. Florance Konsilinde ise Yahudilik, İslam gibi dinlere mensup kişilerin kurtuluşa eremeyeceklerinin altı çizilmiştir.⁶³

Katolik Kilisesinin “kilise dışında kurtuluş yoktur” (Extra Ecclesiam Nulla Salus) şeklinde formüle ettiği görüş iki İncil metnine dayandırılmıştır. Bu metinlerden birincisi, “İsa, ben tek yol, tek hakikat ve tek yaşamım, ben aracı olmadıkça kimse Baba'ya gelemez dedi”⁶⁴ şeklindedir. İkinci metinde ise, “Başka

---

⁶¹ Bkz. Sarıkcıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 370-372.

⁶² Bkz. Mahmut Aydın, “Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi? Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **İslamiyat Dergisi**, S. 3, Temmuz-Eylül 2002, 5/19.

⁶³ Bkz. Aydın, **Dinlerarası Diyalog**, 84-85.

⁶⁴ Yuhanna, 14/6.

hiç kimse için kurtuluş yoktur. Çünkü göğün altında, insanlar arasında bizi kurtarabilecek verilmiş bir ad yoktur”⁶⁵ denilmektedir. Katolikler bu iki İncil metninden dolayı tek doğru dinin kendi dinleri olduğuna inanmışlardır. İlk üç asırda “kilise dışında kurtuluş yoktur” sözü diğer din mensupları için değil, kilisenin birliğini muhafaza etmek için sadece ayrımcılık yapan Hıristiyanlara uygulanmıştır. Üçüncü yüzyıldan sonra Augustin’in etkisi sayesinde kilisenin bilfiil üyesi olmayan herkesi içine alacak şekilde genişletilmiştir.⁶⁶

Öteki ile beraber yaşama açısından Hıristiyanlık, coğrafi keşiflerle kendisinin dışındakilerin varlığını yakından tanımış, sanayileşme ve sömürgecilik sayesinde Batı’ya göç eden öteki din mensuplarıyla içi içe yaşamaya başlamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda özellikle 19. yüzyılın ortalarında Hıristiyanlığın tek kurtarıcı olduğu şeklindeki dışlayıcı görüşleri savunmanın zorlukları hissedilmeye başlanmıştır.⁶⁷ Ayrıca önceden belirlenen kültürel, irki ve coğrafi sınırlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu durum inançları sınırlandıran engelleri de ortadan kaldırmış, Batının ve Doğunun kendi içinde kapalı olduğu bir dünya değil de hangi bölgeden olursa olsun tüm insanların barış içerisinde farklılıklarıyla birlikte yaşayacakları bir dünyanın tesis edilmesini gerekli kılmıştır.⁶⁸ Bu gelişmelerin neticesinde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hıristiyanlarca ötekine bakış değişmeye başlamış, dışlayıcı görüşten kapsayıcı görüşe geçilmiş ve dinlerarası diyalog çalışmaları da ivme kazanmıştır.

---

⁶⁵ Resullerin İşleri, 4/12.

⁶⁶ Bkz. Mahmut Aydın, **Monologdan Diyaloga**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, 78.

⁶⁷ Bkz. Cafer Sadık Yaran, “Dinsel Kapsayıcılık (İnkülvizizm)”, **İslam ve Öteki**, (ed. C. Sadık Yaran), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, 68-69.

⁶⁸ Bkz. Mahmut Aydın, “Paradigmanın Yeni Adı: Dinsel Çoğulculuk”, **Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları**, (ed. Mahmut Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, 15-16.

Louis Massignon ve Karl Rahner gibi iki etkili Katolik düşünür, II. Vatikan Konsili öncesinde kapsayıcı yaklaşım bağlamında genel olarak, Hıristiyan olmayanlarla ilgili pozitif bir Katolik öğretinin gelişmesi yönünde olumlu adımlar atmışlardır. Massignon, Müslümanları Hz. İsmail vasıtasıyla Hz. İbrahim ile irtibatlandırmış ve İslam'ı Tanrı'nın Hz. İbrahim'e vaat ettiği kurtuluş planı içinde mütalaa etmiştir. Daha sonra Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ı bir bütün olarak görerek, Yahudiliğin ümit dini, Hıristiyanlığın sevgi dini ve İslam'ın da inanç dini olduğunu ilan etmiştir. Dinlerarası diyalogda anahtar isim olan Massignon'un II. Vatikan Konsilini gerçekleştiren ve Diyalog Papa'sı olarak bilinen VI. Paul (1897-1978) ile Papa seçilmeden önce de yakın temasları vardır. Konsilin Müslümanlıktan bahsetmesinde de başlıca etken kendisidir.⁶⁹

II. Vatikan Konsilinde kapsamacı yaklaşımı benimseyen ve etkili olan diğer Katolik düşünür Karl Rahner'e göre ise, bütün inayet, tanımı itibarıyla tabiatüstüdür. Bu ilkeye dayanarak o, Hıristiyan olmayan dinlere karşı yeni bir teolojik yaklaşım geliştirmiştir. Onun bu yeni modeli, Tanrı'nın evrensel kurtarıcı iradesi ile İsa'nın şahsında ve kilisede Tanrı vasıtasıyla mevcut olan kurtuluşu uzlaştırmaya çalışır. Bu anlayışa göre diğer dinlerde de Tanrı'ya götüren işaretler, manevi zenginlikler ve doğrular mevcuttur. Rahner'e göre, Hıristiyanlık dışı dinlere mensup olanlar isimsiz Hıristiyanlardır. Ayrıca o bütün Hıristiyan olmayanları potansiyel Hıristiyanlar olarak görerek onların kendi dinsel geleneklerinin Hıristiyanlıktan veya İsa Mesih'ten bağımsız hiçbir işe yaramadıklarını vurgulamıştır.⁷⁰

---

⁶⁹ Bkz. Suat Yıldırım, "Kiliseyi İslam ile Diyalog İstemeğe Sevk Eden Sebepler", **Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 16, İstanbul 1993, 20.

⁷⁰ Bkz. Aydın, **Monologdan Diyaloga**, 88-89.

Netice olarak, Roma Katolik Kilisesi II. Vatikan Konsiline kadar dışlayıcı yaklaşımı savunmuştur. II. Vatikan Konsilinde başlayan diyalog süreciyle kapsayıcı anlayış öne geçmiştir.

1. Katolik Kilisesini Diyaloga Yönlendiren Sebepler

Yirminci yüzyılın başlangıcından itibaren meydana gelen siyasi, ekonomik ve kültürel gelişme ve değişimlerden Hıristiyan Kiliseleri, özellikle Katolik Kilisesi de etkilenmiştir. Dünyada meydana gelen yeni gelişmeler ve dengeler, Dünya Kiliseler Birliğinin ve İsrail Devleti'nin kurulması, Katolik Kilisesinin dışlayıcı tavrı ve klasik misyonerlik metotlarının deşifre olması sebebiyle, Katolik Kilisesinin yeni dünya düzeninde kendini yenileme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü geçmişte içine kapanan kilise kendini yeterince ifade edememiştir.

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Roma Katolik Kilisesi kendisini diyaloga mecbur hissetmiş ve 1962-1965 yılları arasında topladığı II. Vatikan Konsili ile geçmişteki tutumunu değiştirerek diğer Hıristiyan mezhepleri ve diğer dinlere diyalog çağrısında bulunmuştur. Kiliseyi bu diyalog çağrısına iten ilk sebep, Katolik Kilisesinin varlığını sürdürebilmesi için dünyaya açılmasının zorunlu olduğu mecburiyetini anlamış olmasıdır. Ayrıca modern toplumlarda dinin ihmal edilmesi Hıristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanların karşılıklı olarak işbirliği yapmasını zorunlu hale getirmiştir. Bunlara ek olarak Hıristiyanlar bazı konularda kendilerinin tecrübeler kazandığını, bu tecrübeden Müslümanların da faydalanabileceğini düşünmüşlerdir. Roger Arnaldez (1911-2006) bu konuda materyalizmin etkilerine maruz kalan İslam dininin Hıristiyanların tecrübelerinden faydalanabileceğini ifade etmiştir. Müslümanlardan faydalanma noktasında ise Michel Lelong (1925-), Batı

dünyasında ilmin ve dinin farklı şeyler olduğu yönündeki zihniyetin yaygınlaştığını, oysa Müslümanların, yaratıcı, tek ve mutlak Tanrı manasını çok iyi yaşadıklarını, Hıristiyanların ilahi tecelli ve vahiy konularında yeni şeyler keşfetmelerine bu durumun yardımcı olacağını düşünmüştür.⁷¹

Katolik Kilisesini diyaloga sevk eden diğer bir neden ise kilisenin bölünmüşlük problemidir. 1054 yılında Doğu ve Batı Kiliseleri arasında meydana gelen bölünme, ardından on altıncı yüzyılda Protestan hareket ve yaşanan bölünme sebebiyle kiliseler birbirlerine karşı zaman zaman düşmanca tavırlar almışlardır. Ayrıca Katolik Kilisesi yirminci yüzyılın başından itibaren bazı problemler karşısında yeni yaklaşımlar ortaya koyamadığını ve aciz kaldığını görmüştür. Ön görülen bu zorlayıcı sebeplerden dolayı II. Vatikan Konsili ile Katolik Kilisesi dünyaya açılmak ve diğer din mensupları ile diyaloga girmek isteğini ortaya koymuştur.⁷²

Açıkça ifade etmeseler de Hıristiyanların II. Vatikan Konsili ile amaçları diyalog ismi altında zamanın şartlarına uygun anlamda misyonerlik yapmaktır. Bu yolda önceden olduğu gibi şiddet kullanılmayacak bunun yerine sevgi kullanılacaktır. Onlara göre diyalog ve misyon birbirine zıt kavramlar değildir. Karşılıklı olarak birbirlerini ihtiva ederler.⁷³ Ayrıca sömürge altındaki memleketlerin bağımsızlığından sonra klasik misyonerlik faaliyetlerinin modern dünyaya uydurulması çabası yeni misyonerlik stratejilerinin geliştirilmesini teşvik etmiştir.

Diyalog aynı zamanda siyasi bir gaye de taşımaktadır. Sömürgeci Hıristiyan devlet adamları diyalog sayesinde Müslüman ülkelerdeki Hıristiyanlara karşı

---

⁷¹ Bkz. Yıldırım, a.g.m., 21-25.

⁷² Bkz. Küçük, **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**, 146-147.

⁷³ Bkz. Redemptoris Missio, 55.; Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 161-162.

meydana gelen sertlikleri yumuşatmayı ve Batı sömürgeciliğinin acı hatıralarını diyalog sayesinde iyileştirmeyi düşünmüşlerdir. Bu konuda başta Fransa ve İngiltere olmak üzere sömürgeci Batı ülkeleri, diyalog faaliyetlerini 1955-1960 yıllarında fazlalaştırmışlardır. Artan diyalog çalışmalarında 1954-1962 yılları arasında bir milyondan fazla Müslümanın ölmesine sebep olan Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşının büyük tesiri vardır. Diyalogun bu amaçla kullanılması sayesinde zulme uğrayan Müslümanların intikam hissiyle hareket etmeleri de engellenmiş olacaktır. Benzer bir gaye de yakın zamana kadar Batının sömürgesi olan Afrika ve Asya ülkelerinde yaşayan Hıristiyan azınlığın güvenliği noktasında düşünülmüştür. Uzakdoğu ve Ortadoğu'dan silinme noktasına gelen Hıristiyanlık, çoğunluğu Müslüman olan ülkelere yaşayan dindaşlarını diyalog vasıtasıyla korumayı ve onların varlıklarını sürdürebilmelerini hedeflemiştir.⁷⁴

II. Vatikan Konsilini toplayan Papa XXIII. John (1881-1963), başlangıçta Yahudiler dışındaki din mensuplarıyla diyalog konusunda herhangi bir adım atmamıştır. Ancak konsil sürecinde, Hıristiyan dünyada artan Yahudi düşmanlığını ortadan kaldırarak Yahudilerle iyi ilişkiler kurulmasını öngören bir doküman hazırlanınca özellikle Müslüman ülkelere gelen Katolik din adamları, böyle bir dokümanın kabulünün İsrail Devleti'ni tanıma anlamına geleceği için kendilerinin Müslüman ülkelerdeki faaliyetlerini zora sokacağını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Müslümanlar ve diğer din mensuplarıyla ilgili de bazı metinler oluşturulmuş ve bunlar daha sonra Nostra Aetate adlı müstakil bir konsil dokümanı olarak kilise tarafından resmen kabul edilmiştir.⁷⁵

---

⁷⁴ Bkz. Yıldırım, a.g.m., 25-38.

⁷⁵ Bkz. Aydın, **Dinlerarası Diyalog**, 85-86.

Papa XXIII. John, üç yıl sürecek II. Vatikan Konsilinin toplanmasını sağlamış, açılış konuşmasında; kilisenin çemberini kırmasını, dışarıya açılmasını istemiş ve Hıristiyanlık dışındaki bütün dinlerle diyaloga girmenin önemini vurgulamıştır. Papa XXIII. John, konsil esnasında ölmüş, onun yerine Papa VI. Paul geçmiştir. Ölen Papayla benzer görüşleri paylaşan Papa VI. Paul, II. Vatikan Konsili sayesinde Hıristiyan mesajını dünyaya modern bir tarzda sunmayı hedeflemiştir.

2. II. Vatikan Konsili ve Dinlerarası Diyalog

Roma Katolik Kilisesinde 1953 yılından itibaren II. Vatikan Konsilinin hazırlık çalışmaları başlamıştır. 1962-1965 yılları arasında düzenlenen II. Vatikan Konsili ile dinlerarası diyalog için ilk adımı atan Katolik Kilisesi, rasyonalizm, aydınlanma, modernizm ve sekülerizm sürecinde, özellikle mensupları nezdinde bozulan imajını yenilemek, onların kutsal ile olan bağlarını yeniden ve daha güçlü bir şekilde kurmak, diğer Hıristiyan gruplar ile zayıflayan bağları güçlendirerek ökümenik anlayışı geliştirmek, Hıristiyanlık dışı dinler ile insanlığın içinde bulunduğu ateizm, anarşi, terör, uyuşturucu, işsizlik, adaletsizlik vb. ortak problemler etrafında birlikte hareket etmek ve İsa'nın mesajını onlara da ulaştırmak için ciddi bir açılım sağlamıştır.⁷⁶

II. Vatikan Konsili Katolikler açısından ökümenik 21 konsilden sonuncusudur. Bu konsil, Hıristiyanlık dünyasına yaptığı tesirler sebebiyle önemli bir konuma sahiptir. Ortodoks ve Protestan Kiliselerinin gözlemci sıfatıyla temsil edildiği II. Vatikan Konsili Katolik Kilisenin, dinlerarası diyalogun gerekçesini sosyal, kültürel ve teolojik temelleriyle birlikte açıkladığı ve dünyaya açılma isteğini

---

⁷⁶ Bkz. Ramazan Uçar, **Dinler Arası Diyalog Çıkmazı**, Kalam Yayınları, İstanbul 2007, 22-23., Güngör, **Vatikan Misyon ve Diyalog**, 56.

ilan ettiği bir konsildir. Konsiller tarihinde rekor sayıda piskopos, uzman ve ilahiyatçının katıldığı II. Vatikan Konsili kararları, dördü dogmatik düstur (constitutio dogmatica), dokuzu kararname (decretum), üçü ise beyanname (declaratio) olmak üzere toplam on altı belgeden oluşmaktadır. Bu kararlarda dinlerarası diyalog bağlamında Müslümanlarla ilgili ibareler Lumen Gentium ve Nostra Aetate isimli belgelerde geçmektedir.

Sekiz bölüm ve altmış dokuz ana paragraftan oluşan “Kilisenin Dogmatik Anayasası” olarak bilinen Lumen Gentium (İnsanlığın Işığı), 21 Kasım 1964 tarihinde yayımlanmıştır. Bu belgeye göre Hıristiyanlar dışındaki diğer insanlarda bulunan iyi değerler İncil için bir hazırlık olarak değerlendirilmeli ve kilise misyoner ruhunu bırakmamalıdır. Belgenin Müslümanlarla ilgili olarak on altıncı ana paragrafı şöyledir: “Nihayet İncil’i henüz kabul etmemiş olanların, çeşitli biçimlerde Tanrı’nın Halkına katılmaları için yola koyulmaları öngörülmüştür. Öncelikle, Eski Ahid’in yapılması, vaatlerde bulunulması ve nihayet bağrında Mesih İsa’nın ete göre doğmuş olması nedeniyle, diğer bütün halklar içinde seçilmesi ve Tanrı’nın armağanları ile çağrısının geriye alınmaması dolayısıyla yanı sıra atalarının tutumu sayesinde Tanrı’nın en sevgili halkı olarak sayılmıştır. Ama Tanrı’nın kurtuluş tasarısı, Yaratıcıyı tanıyanların hepsini ve bunların arasında özellikle İbrahim Peygamberin imanını uygulayarak, bizimle birlikte merhametli ve Kıyamet Gününde insanları yargılayacak olan tek Tanrı’ya tapan Müslümanları da kucaklamaktadır. Tanrı ayrıca bütün insanlara yaşam, soluk ve her şeyi verdiğinden dolayı putlar ve hayaletler içinde bilmedikleri bir Tanrı’yı arayan diğer insanlardan da uzakta bulunmamaktadır.

Çünkü Kurtarıcı olarak O, bütün insanların da Kurtuluş'u gerçekleştirmesini istemektedir.”⁷⁷

Nostra Aetate (Zamanımızda) ismiyle 28 Ekim 1965 tarihinde yayımlanan belge kilisenin Hıristiyan olmayanlarla ilişkilerine ait dogmatik yasası olarak da bilinmektedir. Nostra Aetate Hıristiyanlık dışındaki Hinduizm, Budizm, İslam ve Yahudilik gibi dinlere teolojik açıdan olumlu yaklaşmış, Kitab-ı Mukaddes bağlantısı olmayan diğer dinlerden de bahsetmiştir. Bu doküman Papa XXIII. John tarafından Kardinal Agustin Bea'ya (1881-1968) kilisenin Yahudilere yakınlaşması amacıyla bir metin hazırlaması isteğiyle ortaya çıkmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere, Kardinal Bea tarafından hazırlanan metin İsrail'in resmen tanınması ve Müslüman ülkelerdeki Hıristiyan azınlığın aleyhine olacağı endişesiyle tüm dinlerle ilgili olarak değiştirilerek kabul edilmiştir. Müslümanlarla ilgili üç numaralı bölüm, iki paragraftan meydana gelmektedir. Birinci paragrafta şöyle denilmektedir: “Kilise, canlı, merhametli ve kudretli olan, yerin ve göğün yaratıcı, insanlarla konuşmuş biricik Tanrı'ya tapan Müslümanlara da saygıyla bakar. İslami imanın göndermede bulunduğu İbrahim'in teslimiyet gösterdiği gibi, onlar da Tanrı'nın gizli buyruklarına tüm ruhlarıyla teslimiyet göstermeye çalışmaktadırlar. Onlar, her ne kadar İsa'yı Tanrı olarak tanımıyorlarsa da, onu bir peygamber olarak ululamaktadırlar; onun bakire annesi Meryem'e saygı duymakta, hatta kimi kez huşu içerisinde kendisine yakarmaktadırlar. Ayrıca onlar, Tanrı'nın diriltiği tüm insanlara karşılıklarını vereceği hüküm gününü beklemektedirler. Yine onlar, ahlaki hayata saygı duymakta ve de Tanrı'ya özellikle dua, sadakalar ve oruçla ibadette bulunmaktadırlar.” İkinci paragraf şu şekilde devam etmektedir: “Yüzyıllar boyunca, Hıristiyanlar ile

---

⁷⁷ Bkz. Lumen Gentium, **Tanrı'nın Ailesi**, (çev. Padre Vincenzo R. Succi), Ohan Basımevi, İstanbul 1984, 36.

Müslümanlar arasındaki çekişmeler ve düşmanlıklar hiç az olmamışsa da, Kutsal Konsil herkesi, geçmişi unutmaya, karşılıklı anlayış için içtenlikle çabalamaya, tüm insanlar için sosyal adaleti, ahlaki değerleri, barış ve özgürlüğü beraberce savunmaya ve sağlamaya çağırmaktadır.”⁷⁸

Dignitatis Humanae isimli dokümanda ise, din hürriyeti ve insan hakları konularından bahsedilmiştir. II. Vatikan Konsilinin hazırladığı ve 7 Aralık 1965 tarihinde kabul ettiği Ad Gentes (Halklara) isimli dokümanda kilisenin tabiatı icabı misyoner olduğu vurgulanmış ve Hıristiyan olmayanlar hakkında; onların çabalarının aydınlatılmaya ve düzeltilmeye ihtiyacı olduğu, ancak bu şekilde gerçek Tanrı’ya yönelebilecekleri ve İncil’e hazırlıklı olabilecekleri dile getirilmiştir. Bu vesikada diyalogun uygulanacağı dinler tekrar sayılmış ve diyalogun Katolik Kilisesi içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Dei Verbum (Tanrı Kelamı) isimli 18 Kasım 1965 tarihli konsil vesikasına göre Kutsal Kitap öteki din mensuplarının anlayacağı bir tarzda basılmalı ve kilise mensuplarının gözetiminde dağıtılmalıdır. Yine aynı tarihli bir diğer konsil vesikası olan Apostolicam Actuositatem (Havarilerin Gayreti) ise ruhban olmayan Hıristiyanların öteki dinlere mensup insanlarla işbirliğine girmelerini ve onlarla ortak insani değerleri paylaşmalarını tavsiye etmektedir. 7 Aralık 1965 tarihli Gaudium et Spes (Neşeler ve Umutlar) isimli vesika ise konsilin on dokuzuncu son oturumunda ortaya çıkmış ve Kutsal Ruh’un evrensel etkilerine vurgu yapmıştır. Bu vesikaya

---

⁷⁸ Bkz. Lütfullah Gökteş, “II. Vatikan Konsili Belgelerinde Müslümanlara İlişkin İbarelerin Çevirisi Üzerine”, **İslamiyat Dergisi**, S. 4, Ekim-Aralık 2000, 3/189-190.

göre Kutsal Ruh, günümüzde insanlığa daha uygun bir sosyal düzen ve evrensel bir dostluk arayan tüm insanların arzusunda başlıca etkindir.⁷⁹

Katolik Kilisesi II. Vatikan Konsili öğretileri ile tarihinde ilk defa Müslümanların dini yaşamlarında ve inançlarında gerçek dini değerlerin bulunduğunu kabul etmiştir. Müslümanların ve Hıristiyanların aynı Tanrıya ibadet ettiklerini onaylamıştır. Ayrıca Müslümanların İbrahim'e, İsa'ya ve annesi Meryem'e saygı gösterdiklerini kabul etmiş ve Müslümanları geçmişi unutarak, bütün insanlığın yararı için barışa, özgürlüğe, sosyal adaleti ve ahlaki değerleri koruyup ilerletmek için samimiyetle gayret göstermeye ve diyaloga çağırmıştır. Diğer yandan II. Vatikan Konsilinde Müslümanlar fert olarak ele alınmış, İslam zikredilmemiş sadece Müslümanlar inanç esasları, dini ve ahlaki yaşamlarıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca konsil belgelerinde İslam Hıristiyanlığa bağlı bir din olarak ele alınmıştır. Bunu yaparken Katolik Kilisesi İslam'ın din olarak kurtuluş vasıtası olamayacağını ancak Müslümanların bağımsız fert olarak kurtuluşa erebileceklerini ortaya koymuştur. Daha önce ifade edildiği üzere, Katolik Kilisesi aldığı bu kararlarla Hıristiyan olmayan dinlere karşı dışlayıcılıktan kapsayıcılık yaklaşımına bir geçiş yapmıştır.⁸⁰

3. II. Vatikan Konsili Sonrasında Roma Katolik Kilisesi ve Diğer Dinler

Dinlerarası diyalog, II. Vatikan Konsilinde kavramlaşmış ve özel bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Kavram her ne kadar dinlerarası diyalog olarak ortaya konulsa da daha önce bahsedildiği üzere, dinler bir şahıs olmayıp müessese oldukları için bir araya gelip diyalog yapamazlar, ancak din mensupları diyalogu

---

⁷⁹ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 144-149.

⁸⁰ Bkz. Aydın, **Monologdan Diyaloga**, 118-119.

gerçekleştirebilir. Kavramı ortaya koyan Roma Katolik Kilisesi bilinçli olarak din mensuplarının diyalogu tabirini kullanmiş diyalogu modern anlamda bir misyonerlik olarak değerlendirmiştir. Ayrıca kilise diyalog çalışmalarında diğer dinlerin Katolıklere benzerliklerini ele alarak onları kendilerine yakınlaştırmayı hedeflemiş, dinlerarası diyaloga ise inanç ve öğretiden açısından yaklaşmıştır.

Roma Katolik Kilisesi II. Vatikan Konsilinden sonra devam eden süreçte de dinlerarası diyalogu misyon teolojisi içinde değerlendirmiştir. Diyalog vesikalarında verilen isimler misyoner karakterdedir. II. Vatikan Konsili vesikalarından *Nostra Aetate* “Zamanımızda” demek olup diyalogun ve diğer dinlerle sıcak ilişkiler kurmanın, değişen zamanın şartlarına uymak için çağın bir gereği olduğunu ima etmektedir. *Lumen Gentium* “İnsanlığın Işığı” anlamında İsa Mesih’in tüm insanlığa mutlak bir ışık olduğunu vurgulamaktadır. *Ad Gentes* “Halklara” ismiyle, kilisenin diğer din mensuplarına yönelik geleneksel misyoner tavrını, *Gaudium et Spes* “Neşeler ve Umutlar” ismiyle kilisenin diğer insanların Hıristiyanlaşma beklentisini ve Hıristiyan olanların neşe içinde olacaklarını, *Apostolicam Actuositatem* “Havarilerin Gayreti” ise kilisenin misyonerlik gayretinin aynen ilk dönemdeki havarilerin gayretleri gibi hızlı olması gerektiğini ima etmektedir.⁸¹

Roma Katolik Kilisesine göre inananların temel görevi, İncil’in mesajını bütün insanlara ulaştırmaktır. II. Vatikan Konsili dokümanlarında; geniş anlamıyla misyon, evangelizasyon ve Hıristiyan inancının diğer kültürlerle uygun metotlarla sokulması anlamına gelen inkültürasyon iç içe girmiştir. Diyalog; misyon, evangelizasyon ve inkültürasyon olarak ifade edilen bu üç unsurun vazgeçilmez tamamlayıcısı olarak görülmektedir. II. Vatikan öğretisine göre “kilise dışında

---

⁸¹ Bkz. Mustafa Alıcı, “Diyalogun Misyo-Politiği: Hıristiyan Teolojisinde Diyalog-Misyon İlişkisi”, **İslami Araştırmalar**, Tek-Dav Yayınları, S. 2, Ankara 2008, 20/146.

kurtuluş yoktur” şeklindeki mevcut dogma değişmemiş Hıristiyanlık dışındaki dinler kurtuluşu arama vasıtaları olarak, içinde İncil’in bazı mesajlarını barındırdığı için saygıya layık görülmüştür.⁸²

Papalığa göre diyalog faaliyetlerinde bulunmak demek, misyonerlikten vazgeçmek değildir. Diyalog, misyonerliğin bir parçasıdır. Çünkü Vatikan Hıristiyan olmayanların Mesih’in merhametine muhtaç olduğuna ve bunların Hıristiyanlaştırılması gerektiğine inanmaktadır.⁸³ Papa II. John Paul, 1999 yılında yaptığı konuşmada diyalogun, kilisenin Hıristiyanlaştırıcı misyonu için temel bir parça olarak işlev gördüğünü, belirtmiştir. Kurulan Diyalog Sekreterliği’nin amacı da misyonerliğin nasıl ve hangi metotlar dâhilinde yapılacağına Hıristiyanlara gösterilmesidir.⁸⁴ Bununla birlikte kilisenin bir yandan diyalog derken, öte yandan da misyonerleri göndermeye ve onları her yönden desteklemeye devam etmesi, diyalogun şartları ve metodu değişmiş bir misyonerlik şeklinde görülmesine yol açmıştır.⁸⁵

Yıllarca Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında süregelen ilişkilerin gergin olması ve Hıristiyanların dışlayıcı tutumları sebebiyle Müslümanlar, dinlerarası diyalog konusunda ihtiyatlı bir tutum benimsemiştir. Roma Katolik Kilisesinin diyalogu misyonerliğin modern bir tarzı gibi değerlendirmesi, diyalog ve misyon anlayışlarını bağdaştırmadaki tutumu Müslümanların bu konudaki düşüncelerinin yersiz olmadığını göstermiştir. Roma Katolik Kilisesinin özellikle II. Vatikan Konsilinde şekillendirdiği günümüz insanına yönelik üç temel misyon projesi

---

⁸² Bkz. Güngör, **Vatikan Misyon Diyalog**, 152-166.

⁸³ Bkz. Bekir Zakir Çoban, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, 300-301.

⁸⁴ Bkz. Nasuh Günay, **Günümüz Türkiye’inde Misyonerlik Faaliyetleri**, Tuğra Mat. Yayınları, Isparta 2006, 183.

⁸⁵ Bkz. Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”, **Diyanet İlmî Dergi**, DİB Yayınları, S. 2, Ankara 2002, 38/18-19.

mevcuttur. Bunlardan birincisi; İncil'in mesajının Hıristiyan olmayan toplumların kültürlerine uygun tarzda sokulması demek olan "İnkültürasyon Projesi"dir. Bu projeye göre kilise muhatap aldığı kültürü istediği yönde şekillendirmek için diyaloga girmektedir. Bu amaçla medya, sinema ve bütün kitle araçları da kullanılmaktadır. Diğeri; İncil'in mesajının sosyal adalet ve hareket çalışmalarıyla ilişkilendirilmesi anlamına gelen "Sosyal Adalet Projesi"dir. Bu projeye göre kilise; demokrasi, sosyal adalet veya insan hakları gibi kavramları kendi düşüncesine uygun anlamlarda kullanmaktadır. Sonucusu ise; İncil'in mesajının diğer kültürlere uydurulmasında önemli bir görev icra eden "Dinlerarası Diyalog Projesi"dir. Bu proje kapsamında ise kilise dinlerarası diyalogu misyonerlikle birlikte ele almaktadır.⁸⁶

Dinlerarası diyalog, inisiyatifi elinde bulunduran, faaliyetleri kendi projeleri faydasına değerlendirebilen, hazırlıklı ve bilimsel açıdan donanımlı olan taraf için daha yararlıdır. Roma Katolik Kilisesi uzun zaman dinlerarası diyalog faaliyetlerinin önderliğini yapmıştır. Diğer yandan Roma Katolik Kilisesi, Yahudiler dışındaki din mensuplarıyla özellikle Müslümanlarla ortaya çıkan şartların bir sonucu olarak diyalog ilişkisi kurmaya başlamıştır. Papa seçilmeden önce Kardinal Joseph Ratzinger, (1927-) İsa'nın 2000. doğum yılı dolayısıyla yayınladığı Dominus Jesus isimli dokümanda Hıristiyanların sadece İncil mesajını ve İsa'yı Hıristiyan olmayanlara sunmak için diyaloga girebileceğini ifade etmiş ve eğer bunu yapamıyorlarsa Hıristiyanların diyalogdan vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁷

Papa XVI. Benedikt, 12 Eylül 2006'da Almanya'nın Regensburg Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada İslam Dünyası ile Batı arasındaki ilişkilerin ne

---

⁸⁶ Bkz. Güngör, **Vatikan Misyon Diyalog**, 256.

⁸⁷ Bkz. Aydın, **Dinlerarası Diyalog**, 279.

kadar kırılğan olduğunu ortaya koymuştur. Papa'nın sözleri Batı'da mevcut bulunan İslam korkusu ve karşıtlığını kışkırtmıştır. Papa konuşmasında son Bizans imparatoru Manuel II. Paleologus'dan (1350-1425) şu sözleri nakletmiştir: "Muhammed yeni ne getirmiş, bana göster. Burada sadece şer ve gayri insani şeylerin olduğunu görüyoruz. Muhammed'in tebliğ ettiği inancın kılıç zoruyla yayılmasını emretmesi bunlardan sadece biri" diyerek İslam'ı kılıçla yayılan bir şiddet dini Hz. Muhammed'i de bir şiddet abidesi olarak nitelemiştir. Daha sonra Papa kendine göre, inancı zorlama yoluyla yaymanın akıl karşıtı olduğunu açıklamış ve şiddetin Tanrının ve insanın tabiatına aykırı olduğu neticesine ulaşmıştır. Papa'ya göre Avrupa bir coğrafyadan ziyade ortak bir inanç üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı Müslüman Türkiye Avrupa Birliği üyeliğine de kabul edilmemelidir. Yine ona göre, Avrupa'daki bilimsel araştırma ruhu Yunan rasyonalitesi ve Hıristiyanlık inancının birleşmesiyle oluşmuş ve Batı medeniyeti böylece ortaya çıkmıştır. Ona göre akılla hareket etmek Tanrı'nın iradesine göre hareket etmektir. İslam şiddet yoluyla yayılmayı tercih ettiğinden ve şiddet rasyonel bir eylem olmadığından dolayı İslam dininde akıl ve inanç arasında bir ilişki bulunmamaktadır.⁸⁸

Papa XVI. Benedikt bu konuşmasının ardından 28 Kasım 2006'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Diyanet İşleri Başkanı Bardakoğlu kendisine şu cevabı vermiştir; "Biz Müslümanlar, şiddet ve terörün her türlüsünü, kime karşı ve kim tarafından işlenirse işlensin, kınıyoruz ve onu bir insanlık suçu olarak görüyoruz. Bizler, masum bir insanın kanını dökmeyi bütün insanları öldürme gibi ağır bir suç ve günah sayan bir dine mensubuz. Ne var ki, son dönemlerde İslam dininin tarihi ve kaynaklarıyla şiddeti içerip teşvik ettiği, İslam'ın yeryüzüne kılıçla yayıldığı,

---

⁸⁸ Bkz. İbrahim Kalın, **İslam ve Batı**, İslam Araştırmaları Merkezi İSAM Yayınları, İstanbul 2007, 150-151.

Müslümanların potansiyel şiddet uygulayıcıları olduğu anlayışını ifade eden İslam korkusunun giderek tırmandığını hep birlikte müşahede ediyoruz. Bilimsel ve tarihsel hiçbir araştırma ve veriye dayanmayan, adalet ve insaf ölçüleriyle de bağdaşmayan bu itham ve iddialardan, adını barıştan alan İslam'ın her mensubunun son derece müteessir ve müşteki olduğunu ilan etmek isterim. Ayrıca bu kabil iddia ve girişimlerin, dinleri istismar ederek din adına yanlış işler yapanlara en büyük destek anlamına geldiği de unutulmamalıdır. Ön yargılar, önemli ölçüde tarihsel korku ve kaygılardan beslenmektedir. Özellikle biz dini liderlerin ve dini kurumların bu korku ve kaygılara dayalı ön yargıların esiri olmaması ve sağduyulu davranması, evrensel barış ve huzurun tesisinde esastır.”⁸⁹

Roma Katolik Kilisesinin bu hareket tarzı II. Vatikan Konsiliyle başlayan ve 1990'lı yıllardan sonra yayımlanan dokümanlarla duraklama sürecine giren kurumsal diyalogun tıkanıp gittiğini göstermektedir. Günümüzde Roma Katolik Kilisesi, Müslümanlar, Yahudiler ve diğer dünya dinleri ile ilişkilerindeki samimiyet noktasında, derin krizler yaşamaktadır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde, Roma Katolik Kilisesinin ve Papa XVI. Benedikt'in saygınlığı ve otoritesi geri dönülemez şekilde sarsılmıştır.⁹⁰ II. Vatikan Konsiliyle başlatılan diyalog çalışmalarını sekteye uğratan Papa XVI. Benedikt 28 Şubat 2013 tarihinde istifa etmiştir. 13 Mart 2013 tarihinde İtalyan kökenli Arjantinli Kardinal Jorge Mario Bergoglio (1936-) yeni Papa seçilmiştir. Katolik Kilisesi'nin 266. Papası olan Bergoglio, Güney Amerika'dan seçilen ilk Papadır. Kendisine Francisco ismini alan

---

⁸⁹ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-387.aspx>. (06.10.2013).

⁹⁰ <http://tr.euronews.net/2010/04/19/papa-ve-gaflari/>. (06.10.2013).

ilk Cizvit Papa, Katolik Kilisesi gözlemcileri tarafından önceki Papa'ya göre daha ılımlı bir isim olarak nitelendirilmektedir.⁹¹

D. DÜNYA KİLİSELER BİRLİĞİ VE DİĞER DİNLER

Hıristiyan dünyasında Katolik Kilisesinin dışında Ortodoks, Protestan, ve Anglikan gibi Hıristiyan olan diğer kiliseler de mevcuttur. Dünya Kiliseler Birliği (The World Council of Churches) 1948 yılında Hollanda'nın başkenti Amsterdam'da çeşitli Katolik olmayan kiliselerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Bu kiliselerin çoğunluğu Protestan olsa da Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Polonya Ortodoks Kiliseleri de bu birliğin üyesidir.

Dünya Kiliseler Birliğinin bünyesinde yer alan Hıristiyanların büyük bir çoğunluğu kendilerinin, temel Protestan çizgiyi temsil ettiğini ileri sürmektedirler. Buna rağmen, Dünya Kiliseler Birliğinin toplantı ve projelerinde özellikle Amerika Evanjelikleri ve Ortodoksların güçleri hissedilmektedir.⁹² Protestanların kilise yapılanmaları çeşitli olmasına rağmen “kilise evrenseldir” düşüncesi ağırlıklıdır. Bu durum Protestan Kiliseler açısından “Kiliseler Birliği” ruhunun doğmasına ve gerçekleşmesine yol açmıştır.⁹³

Dünya Kiliseler Birliği, 120'den fazla ülkede, 560 milyondan fazla üyesiyle 349 kiliseden oluşmaktadır. Birliğin İlk Genel Sekreteri Hollanda'lı Willem A. Visser't Hooft (1900-1985), 1948-1996 yılları arasında görev yapmıştır. Şu andaki

---

⁹¹ <http://www.dw.de/ilklerin-papas%C4%B1/a-16671489>. (07.10.2013).

⁹² Bkz. Aydın, **Dinlerarası Diyalog**, 94.

⁹³ Bkz. Sarıkçıoğlu, 373.

Genel Sekreteri ise 2009 yılından bu yana bu görevi yürüten, Norveç Kilisesinden Olav Fykse Tveit'dir. (1960-)⁹⁴

Dünya Kiliseler Birliği ilk toplantısını, 1948 yılında Hollanda'nın Amsterdam şehrinde 147 kilisenin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Sonraki toplantısını 1954 yılında Amerika'nın Evanston şehrinde, üçüncü toplantısını 1961'de Hindistan'ın Yeni Delhi şehrinde, dördüncü toplantısını ise 1968'de İsveç'in Uppsala şehrinde yapmıştır. Beşinci toplantısı için 1975 yılında Kenya'nın Nairobi şehrini seçen Dünya Kiliseler Birliği, altıncı toplantısını 1983'de Kanada'nın Vancouver şehrinde, yedinci toplantısını 1991'de Avustralya'nın Kanberra şehrinde, sekizinci toplantısını 1998'de Zimbapve'nin Harare şehrinde, kayıtlara geçen son toplantısını da 2006'da Brezilya'nın Porto Alegre şehrinde yapmıştır.⁹⁵

1. Dünya Kiliseler Birliği ve Diğer Dinler

Protestanlık genel anlamda, "Hıristiyanlık dışında kurtuluş yoktur" ifadesini diğer dinlerle ilişkilerinde belirleyici ölçü olarak kabul etmesine rağmen diğer dinleri teolojik olarak değerlendiren Hıristiyan mezhebidir. 1910 yılında Edinburgh'da yapılan Dünya Misyonerler Konferansı, modern anlamda Hıristiyanlık dışındaki dinleri değerlendiren ilk ökümenik hareket olmuştur. Özellikle dışlayıcı anlayışın gelişimi noktasında önem arzeden bu konferans, 160 Hıristiyan kuruluşunu temsilen 1200 üyenin katılımıyla toplanmıştır. Bu toplantının başlıca üç amacı öne çıkmıştır. Bunlar, kilise misyonunun muhtevasını yeniden belirlemek, öteki dinlerle ilişkileri tartışmak ve Hıristiyanlar arasında birliği sağlamaktır.⁹⁶ Ayrıca Protestanlar arasında, ilk defa bu toplantıda dinlerarası diyalog fikri ortaya çıkmıştır. Fakat bu konferansta

⁹⁴ <http://de.wikipedia.org/>. (09.10.2013).

⁹⁵ <http://www.oikoumene.org/de/wer-sind-wir/hintergrund.html>. (09.10.2013).

⁹⁶ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 40.

ortaya çıkan diyalog düşüncesi biraz farklıdır, II. Dünya Savaşı sonrası hızla değişen ve sömürgeciliğin çökmesiyle geleneksel misyonerlik metotlarının giderek etkisiz kaldığı bir dünyada ortaya konulan bu diyalog, Hıristiyanlık dışındaki diğer din mensuplarına yaklaşmak için yeni bir misyonerlik stratejisi olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁷

I. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişen diyalog mefhumunun temel düşüncesi olarak "Ich und Du" (Ben ve Sen) adlı eser, Viyana doğumlu bir Alman yahudisi olan Martin Buber'e (1878-1965) aittir. Martin Buber, "Das Dialogische Prinzip" (Diyalog Prensipleri) adlı bir başka eserinde diyalogun, kanaatlerin karşılıklı olarak yumuşatılması demek olmadığını, aksine ötekinin bir kişilik olarak olduğu gibi kabullenilmesi olduğunu dile getirmektedir. Buber'in insanları birbirlerinden uzaklaştıran tüm inançların gözardı edilerek sadece bir insan olarak buluşulmasının mümkün olabileceğini ileri sürmesi, daha sonraki dönemlerde Buberian (Buberian) diyalog olarak adlandırılmıştır. Martin Buber'in eserleri II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında diyalog teriminin yaygınlık kazanmasıyla etkili olmaya başlamıştır.⁹⁸

1928 yılında tertiplenen Kudüs Misyonerler Konferansında, öteki dinlerin de hakikat taşıyabilecekleri konusuna ihtiyatla yaklaşılmıştır. Protestanlara göre İncil hala eşsizdir ve mutlak üstünlüğünü sürdürmektedir. Yirminci yüzyılın önde gelen Protestan teologları arasında yer alan Alman Karl Barth ve Hollandalı teolog Hendrik Kraemer'in diğer dini inançlarla ilgili düşünceleri Dünya Kiliseler Birliğinin bu konudaki görüşlerini etkilemiştir. Karl Barth ve Hendrik Kraemer, Hıristiyanlığın tek doğru din olduğunu ileri sürerek diğer tüm dini inançların yanlış olduğunu, bundan dolayı da Hıristiyan olmayanların kurtuluşa ulaşmak için İsa Mesih'i kabul etmeleri

---

⁹⁷ Bkz. Aydın, **Monologdan Diyaloga**, 178.

⁹⁸ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 41-42.

gerektiğini iddia etmişlerdir.⁹⁹ II. Dünya Savaşından sonra Protestanlar genel anlamda bu dışlayıcı teolojiden kapsayıcı teolojiye doğru kaymaya başlamışlardır. Buna rağmen Dünya Kiliseler Birliği 1955 yılında Davos'ta öteki dinlerin putlara taptığını, 1963 yılında ise Meksika'da öteki din mensuplarıyla diyalogun misyonun bir parçası olduğunu kabul etmiştir. Daha sonra düzenlenen toplantılarda önceki durumun aksine dinlerarası diyalog ve diğer dinlere karşı hoşgörü anlayışı genel anlamda teşvik edilmiştir.¹⁰⁰

Dünya Kiliseler Birliği önce Hıristiyanlık dışındaki diğer dinlerle diyaloga girmiş daha sonra edindiği tecrübeler ışığında çeşitli diyalog programları hazırlamıştır. Uygulanan bu metottan dolayı birlik bütün üyelerinin üzerinde birleştiği bir bildiri ortaya koyamamıştır. Dünya Kiliseler Birliğinin diyalog faaliyetleri değerlendirildiğinde üç temel aşamadan bahsedilebilir.

Dünya Kiliseler Birliğinin diğer dinlerle ilgili tutumunu ifade eden birinci aşama, birliğin 1948 yılındaki kuruluşundan önce başlamış ve 1971'de "Diyalog Ünitesi"nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde Barth ve Kraemer'in dışlayıcı tutumları diğer inanç mensupları ile ilişkilerinde son derece önemli olmuştur.

İkinci aşama, Stanley J. Samartha'nın "Diyalog Ünitesi"nin ilk direktörü olarak atanmasıyla başlamış ve 1979 yılında "Diyalog Üzerine İlkeler" adlı dokümanın yayınlanmasına kadar devam etmiştir. Samartha sayesinde Dünya Kiliseler Birliği, diyalog alanındaki ilişkileri geliştirip ilerletmek için tek ve çok taraflı diyalog toplantıları düzenlemeye başlamıştır. Bu dönemde dışlayıcı görüşle

---

⁹⁹ Bkz. Aydın, **Monologdan Diyaloga**, 188.

¹⁰⁰ Bkz. Alıcı, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, 44.

kapsayıcı görüş arasında da bir çatışma gerçekleşmiştir. Dışlayıcı görüşü savunanlar kurtuluş için herkesin İsa'ya inanması gerektiğini vurgularken, kapsayıcı görüşü savunanlar ise Hıristiyan olmayanların kurtuluşa ermek için İsa'ya inanmalarının gerekmediğini çünkü İsa'nın Kutsal Ruh vasıtasıyla diğer dinlerde zaten aktif olarak bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu aşamanın en önemli gelişmesi, diyalogun ortak, pratik ve sosyal konular üzerinde tesis edilmeye çalışılması olmuştur. Böylelikle ilk aşamada ortaya çıkan engeller ikincil bir konuma indirgenmiş ve sağlıklı bir diyalog ortamının tesisi için çok önemli bir adım atılmıştır. Bu dönemde Colombo toplantısının “ortak insanlık” fikri, Nairobi kongresinin “sosyal ve ahlaki” yaklaşımı, Chiang Mai toplantısının “cihan-şümül toplum” fikri ve son olarak da 1979 yılında pratik ve sosyal konulardaki diyalogu vurgulayan “Diyalog İlkeleri” adlı resmi bir dokümanın yayımlanması, diyalog anlayışının gelişmesini hızlandırmıştır. İkinci aşamada azınlıkta olsa da Dünya Kiliseler Birliği bünyesinde dini çoğulculuğa yönelik olarak yeni ve son derece açık bazı yaklaşımlar da olmuştur.

Üçüncü aşama 1979 yılında “Diyalog İlkeleri” adlı dokümanın yayımlanması ile başlamış ve halen de devam etmektedir. Bu aşamada Dünya Kiliseler Birliğinin diyalog politikası İsa merkezli tutumdan Tanrı merkezli bir tutuma doğru geçiş yapmıştır. Bu bağlamda, Dünya Kiliseler Birliği diyalog politikası olarak ikinci aşamadaki kapsayıcı dinler teolojisinden, farklı dinlerin her birini bağımsız olarak birer kurtuluş vasıtası gören çoğulcu dinler teolojisine tedricen geçiş yapmıştır. Ayrıca birlik İslam dininden ziyade Müslümanlar üzerine, diğer yandan da insan hakları, yurttaşlık, din ve politika gibi pratik ve sosyal konular üzerine yoğunlaşmıştır. Dünya Kiliseler Birliği, Katolik Kilisesinden farklı olarak dini konularda görüş alış verişinden ziyade evrensel bir dünya toplumu tesis etmeyi

hedeflemiştir. Bu amaçla teolojik diyalogu değil, yaşamda diyalog adını verdiği pratik bir diyalog ortamını tercih etmiş, teolojik sorunları tartışmayı sonraya bırakmıştır.¹⁰¹

Dünya Kiliseler Birliği, mensuplarına yaşamda diyalogun yanı sıra iki çeşit diyalogu daha önermektedir. Bunlar, çoğulculuğun problemlerinin ele alındığı hayat diyalogu ve organizeli diyaloglardır. Organizeli diyaloglar üç farklı diyalogdan oluşmaktadır. Bunların birincisi; eğitim, aile, devlet, din gibi konuların ele alındığı sosyal diyalogdur. İkincisi; teolojik ve felsefi konuların ele alındığı akademik diyalog, üçüncüsü ise; dini tecrübelerin ele alındığı ruhani diyalogdur. Hayat diyalogu, sosyal hayatta karşılaşılan diyalog alanlarını ifade etmektedir. Dünya Kiliseler Birliği diyalogun gerekliliğine inanıp, öteki insanların kurtuluşunu arzu etmesine rağmen, bunun öteki dinleri dolaylı yoldan tanımak anlamına gelmesinden de endişe etmektedir. Bu endişeleri aşmak için Protestanlar da Katolikler gibi özel bir diyalog teolojisi geliştirmek istemektedirler.¹⁰²

2. Dünya Kiliseler Birliği ve Müslümanlarla Dinlerarası Diyalog

İslam ve Hıristiyanlık dinlerarası diyalog bağlamında yapısal olarak bazı ortak ilke ve değerlere sahiptir. Çünkü bu iki din, Hıristiyan âleminin sıkça kullandığı bir deyim ile İbrahimi gelenek içinde yer almaktadır.¹⁰³ Dinlerarası diyalog prensiplerinin oluşumu noktasında, Hıristiyanlık ve İslam arasında bugüne kadar birçok ortak nokta tespit edilmiştir. Dünya Kiliseler Birliğinin Müslümanlarla yaptığı diyalog çalışmalarının ittifak noktalarını ortaya koyan “Diyalogda Birlikte Çaba Göstermek, Tefekkür ve Eylem İçin Bir Müslüman-Hıristiyan Çağrısı” isimli

¹⁰¹ Aydın, *Monologdan Diyaloga*, 242-245.

¹⁰² Bkz. Alıcı, *Müslüman Hıristiyan Diyalogu*, 185-196.

¹⁰³ Bkz. Hagemann, a.g.e., 39.

doküman da bunlardan birisidir. Bu çalışma, 2000 yılında Hollanda'nın Amersfoort şehrinde düzenlenen toplantının ürünüdür. Dünya Kiliseler Birliği tarafından tertiplenen söz konusu toplantı, 1991 yılından beri bu organizasyonun çeşitli Müslüman-Hıristiyan diyalog teşebbüslerinin envanterini çıkarmıştır. Bu doküman, maddeler halinde dini liderler, eğitimciler ve çeşitli diyalog taraftarlarının din, hukuk, toplum, insan hakları, misyon ve davet gibi konularda yaptıkları ortak çalışmalardan meydana gelmektedir. Dokümanın ilk bölümünde diyalogun tarihi ortaya konulmuş daha sonra mevcut durum tehlikeler ve imkânlar başlığında değerlendirilmiş ve arkasından da ortak paydaların teyidinde geçilmiştir. Bu bölümde önemli görülen bazı maddeler dokümanda şu şekilde ifade edilmiştir:

1. Hıristiyan ve Müslümanların komşu ve eşit vatandaşlar olarak yaşadığı bir dünyada diyalog, sadece toplantıların ve konferansların eylemi değildir. Diyalog, ortaklar olarak, ortak alaka ve özlemlerimizi paylaşarak ve zamanımızın sorunlarına ve meydan okumalarına yanıt vermede birlikte çaba göstererek ötekiyle ilişki içinde, inanç taahhüdümüzü ikame etmenin bir yoludur. Hakiki ve gerçek diyalog için geniş kitleler tarafından kabul edilmiş ilkeler, yeniden vurgulanma ve tasdik edilme ihtiyacı duymaktadır. Bu ortak tasdik, önceki tecrübelerin birikimi dikkate alınarak ve mevcut durumla ilgili Hıristiyan-Müslüman değerlendirmesi ışığı altında yenilenmelidir.
2. Farklılıklar beşeri şartların ve ilahi hikmetin tezahürünün doğal sonucudur. Bu tarz farklılıkların tanınmasında dinlerarası diyalog, karşılıklı anlayış ve saygıya dayanmaktadır. Diyalog her bir dini gelenek

mensubunun öteki pahasına, kendi dini hakikatini ispat etmeğe gayret gösterdiği teolojik bir tartışma için kullanılmamalıdır.

3. Dinlerarası diyalog işiyle alakadar olan ortaklardan yapıcı bir diyalog tesis etmeleri için temel dini inançlarından herhangi bir taviz vermeleri talep edilmez. Diyalog, dini bir istidat tarafından motive edilir ve dini değerler üzerine tesis edilir.
4. Diyalog sürecinde kutsal kitapların bize söylediği şeyin en derin anlamı âşikar olur ve bize yeniden hitap eder. Hıristiyanlar, Tanrı'nın ötekileri sevmek suretiyle beşer eyleminde görülen komşu sevgisinin, Tanrı sevgisinden ayrılmaz olduğunu dilediği şeklindeki öğretiyi tarafından motive edilmektedir.¹⁰⁴ Mesih'in sevgi öğretisi dost olarak gördüğümüz herkesi ve herhangi bir nedenle husumet duyduğumuz tüm insanları kapsamaktadır. Bu tarz sevgi, sadece duygulu bir his değil, aynı zamanda güven duymaya ve eylemde bulunmaya yönelik bir itidir.¹⁰⁵ Keza Hıristiyanlar diyalog sayesinde komşularına karşı yalancı tanıklıkta bulunmamayı da hatırlarlar.¹⁰⁶ Diyalogda Hıristiyanlar sadece boş bir niyet gösterisi olarak değil, gerçekte bu emri yerine getirmeye kendilerini muktedir kılacak tarzda diğer dinlerden olan komşularını tanıma noktasına gelirler. Mika Peygamber şöyle sorar: “Ey adam, adaleti yerine getirmek, müşfikliği sevmek ve Rabbinle alçak gönüllü olarak yürümekten başka Rabbin senden ne talep etmektedir?”¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Bkz. Luka 10/27.

¹⁰⁵ Bkz. Yuhanna 3/18.

¹⁰⁶ Bkz. Çıkış, 20/16.

¹⁰⁷ Mika 6/8.

5. Müslümanlar diyaloga girerken çeşitlilik ve Tanrı'nın maksadıyla ilgili şu Kur'an ifadesini kabul etmektedirler: "Ey insanlar biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp-bilmeniz için de milletlere ve kabilelere ayırdık"¹⁰⁸ ve "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."¹⁰⁹ "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi bir tek topluluk yapardı. Fakat size verdiği nimetler için de sizi denemek istedi. Öyleyse hayır işlerinde birbirinizle yarışın. Tartışma konusu yaptığınız şeylerin hakikatini o size haber verecektir."¹¹⁰ Müslümanlar diyalog eylemleri vasıtasıyla adaleti aramaya çağrılmaktadır.
6. Diyalog, çatışmacı menfaat ve iddialara sahip olan gruplar arasında bir müzakere değildir. Diyalog, güç ilişkilerinin tazyikleriyle sınırlanmamalıdır. Daha ziyade o, Hıristiyan ve Müslümanların umumi işlerde ortak hareket etme ve ortaklaşa olarak adaletin peşinden gitme, tüm insanların iyiliği adına barış ve yapıcı ilişkilere doğru ortak yetki kazanma süreci olmak zorundadır. Bu süreçte Müslüman ve Hıristiyanlar manevi kaynaklar üzerinde ilerleyecektir.
7. Zihindeki bu bakış açısıyla hakiki diyalog, farklılıkların tanınması ve onlara saygı duyulmasını ima eder. Aynı zamanda İslam ve Hıristiyanlığın ortak değerlerini keşfetmeyi ve takdir etmeyi diler. Yaratıcı bir ilişkide hem ortak noktalar hem de tanınmış farklılıklar ihtiva edilmedikçe verimli bir anlayış geliştirilemez. Bu durum her bir dini toplum için, kendi

---

¹⁰⁸ Hucûrat 49/13.

¹⁰⁹ Enbiyâ 21/107.

¹¹⁰ Mâide 5/48.

içindeki tartışmalara yönelik eşit derecede doğrudur. Dinler içi ve dinlerarası diyalog birbirine bağlıdır ve birbirini besler.

8. Diyalog, iletişim veya bilgi alışverişiyle sınırlı değildir. O, alt seviyede ve günlük yaşamda herkesi ilgilendiren ortak konularda pratik düzenlemeler için fırsatlar sunmaktadır.
9. Diyalog, dindarlığın güçlerini, dinlerin içinde ve dinler arası nefret ve çatışmaları üretmeye izin vermek yerine umumun iyiliğine doğru yönlendirmeye çağırılmaktadır. Müslüman ve Hıristiyanlar, vicdan özgürlüğünün kendi saygın inançları nazarında temel fikir olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak din özgürlüğü sadece vicdan özgürlüğünü değil, aynı zamanda dini değerlere ve insan gerçekliğine temel olarak kültürel ve dini çeşitliliği kabul etmekle uygunluk içinde yaşama hakkını da ima etmektedir. Daha geniş olarak Hıristiyan ve Müslümanlar diyalog sayesinde hakikaten evrensel prensiplerle kültürel iddialar arasındaki uzlaşmaya yardım edebilirler.
10. Misyon ve davetin hem Hıristiyanlık hem de İslam'da temel dini görevler olduğu kabul edilirken, Müslüman ve Hıristiyanların tüm insanlığın maddi ve manevi iyiliğini idame ettirmesi gerekir.
11. Diyalogda Müslüman ve Hıristiyanlar, Hıristiyanlık ve İslam'ın birbirleriyle karşı karşıya gelen tek taşlı bloklar olmadığını öğrenirler. Keza onlar dünyanın çeşitli bölgelerindeki çatışma ve gerginliklerin “medeniyetler çatışmasının” bir göstergesi olmadığını da öğrenir ve dünya

çapında Hıristiyanlık ve İslam arasındaki kapalı sınırları tespit ve tayin etmezler.

Doküman, “Eylem İçin Öncelikler” bölümüyle sona ermektedir. Sonuç bölümünde Müslüman Hıristiyan diyalogunun iştirakinin ve iştirakçilerinin arttırılması, diyalogun uzun vadeli düşünülmesi, ortak araştırma ve çalışmaların teşvik edilmesi, eğitimin çoğulcu bağlamda düzenlenmesi, diyaloga iştirak edenlerin medyadan ve internet gibi iletişimin son imkânlarından faydalanması tavsiye edilmiştir.¹¹¹

3. Dünya Kiliseler Birliği ve Dinlerarası Diyalog Çalışmaları

Protestan Kiliseleri geleneksel metotlarla yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinden istediği neticeyi alamayınca XX. yüzyılın başlarında yeni misyon yöntemleri belirlemek için çeşitli toplantılar düzenlemiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz şekilde diğer dinlerle ilişkileri geliştirme ve dinlerarası diyalog düşüncesi ilk defa 1910 yılında Büyük Britanya'nın Edinburgh kentinde düzenlenen Dünya Misyonerlik Konferansında ortaya çıkmıştır.

Edinburgh toplantısından sonra Hıristiyanlığın, diğer dinlerle ilişkisi konusundaki çalışmalar 1928 yılındaki Kudüs ve 1938 yılındaki Hindistan Tambaram konferanslarında devam etmiştir. Bu konferanslarda temel tartışma, nasıl bir misyonerlik politikasının izlenmesi gerektiği konusu olmuş diyalog ikinci planda kalmıştır. Tambaram konferansından sonra başlayan II. Dünya Savaşı sebebiyle bu toplantılara ara verilmiştir. Daha sonra 1947 Whitby, 1952 Willingen ve Dünya Kiliseler Birliğinin oluşturulduğu 1948 Amsterdam toplantılarında diyalog konusu

---

¹¹¹ Bkz. Dünya Kiliseler Birliği, “Diyalogda Birlikte Çaba Göstermek”, **Tek Dünya Çok İnanç**, 72-77.

gündeme gelmemiştir. 1955 yılında Davos'ta yapılan toplantıda “Hıristiyanlık ve Hıristiyan Olmayan Dinler” konusunda bir tanışma toplantısı düzenlenmiştir. 1961 yılında Yeni Delhi'de yapılan toplantıda diyalog evangelizasyonun etkili bir formu olarak tanımlanmıştır. 1963 yılında Meksika'da yapılan toplantıda ise diyalogun İncil'e karşı sorumlu olması gerektiği vurgulanmıştır. 1966'da Lübnan'ın Braumana kentinde toplanan Protestan, Ortodoks ve Katoliklerden oluşan kurul diyalogun geçmişi ve geleceği konusunu tartışmıştır. Bu toplantının kapanış bildirisinde; Müslüman ve Hıristiyanların biraraya gelmelerinin temelinde birbirlerinin inançları hakkında daha doğru ve nesnel bilgi sahibi olmaları amacı ifade edilmiştir.

Kandy toplantısı, “Diğer İnançların Taraftarlarıyla Hıristiyan Diyalogu” adı altında düzenlenmiştir. Bu toplantı, Sri Lanka'nın Kandy şehrinde 1967 yılında yapılmıştır. Toplantıda Protestan, Ortodoks ve Roma Katolik Kilisesi teologları, tarihlerinde ilk defa dinlerarası diyalogun mahiyeti konusunda görüş alış verişinde bulunmak için bir araya gelmişlerdir. Toplantının katılımcıları arasında ciddi görüş ayrılıkları olmuş bazıları diyalogu misyonerliğin yeni bir şekli olarak görürken bazıları da dışlayıcı Hıristiyanlık görüşüne karşı çıkmışlardır. Kandy toplantısının sonunda yayımlanan bildiri, Roma Katolik Kilisesinin hazırladığı Nostra Aetate gibi, diğer inançların taraftarlarıyla ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu toplantı vasıtasıyla diyalog, Dünya Kiliseler Birliğinin gündemine resmi olarak girmiş ve dışlayıcı görüşten kapsayıcılığa adım atılmıştır.¹¹²

Kandy toplantısından bir yıl sonra, Dünya Kiliseler Birliği Konseyi, 4-19 Haziran 1968 tarihlerinde Upsala'daki dördüncü genel kurul toplantısında üye kiliselerin modern çağda karşılaştığı problemlere çözüm yolları bulmayı

---

¹¹² Bkz. Aydın, **Monologdan Diyaloga**, 182-197.

amaçlamıştır. “Misyon ve Evangelizm Çalışmaları” isimli komisyon, kilise misyonu ve diğer din mensuplarının Hıristiyanlaştırılması konularına yoğunlaşmış ve bu konuların aktüel hale getirilmesi için gayret göstermiştir. Bu komisyonun aldığı kararların en önemlisi, Dünya Kiliseler Birliğinin öteki dinler ve ideolojilerle diyaloga girmesinin gerekliliği olmuştur.¹¹³

Upsala’da olduğu gibi, 1969 yılında İngiltere’nin Canterbury kentinde toplanan merkezi komite de diğer dinlerle diyaloga girmenin gerekliliğine işaret ederek ilgililere bir toplantı düzenlemelerini tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine Dünya Kiliseler Birliği yetkilileri Lübnan’ın Ajaltoun kentinde ilk olarak çok taraflı dinlerarası diyalog toplantısını gerçekleştirmiştir. Bu toplantıdan hemen sonra Protestan, Katolik ve Ortodoks Hıristiyan teologlar İsviçre’nin Zürih kentinde Ajaltoun toplantısının teolojik bir değerlendirmesini yapmak ve diyalogun temelleri konusunda Dünya Kiliseler Birliği üyelerine tavsiyelerde bulunmak için bir araya gelmişlerdir. Sonuç raporu ise “Diğer İnançların Mensuplarıyla Diyalog Sürecinde Hıristiyanlar: Zürih Raporu” adı altında yayımlanmıştır.

1971 yılında Etiyopya’nın Addis Ababa kentinde düzenlenen toplantı, Dünya Kiliseler Birliğinin diğer dinlerle diyalogunda önemli bir dönüm noktasıdır. Toplantıda Dünya Kiliseler Birliğinin gelecekteki diyalog faaliyetlerini olumlu olarak etkileyecek kararlar alınmıştır. Bunlar “Geçici İlkeler ve Diyalog Politikası Bildirisi” adı verilen bir diyalog rehberinin ve Dünya Kiliseler Birliği bünyesinde diyalog işlerini yürütecek bir ünitenin oluşturulmasıdır. Bu karardan sonra “Yaşayan İnançların ve İdeolojilerin Mensuplarıyla Diyalog Ünitesi” adı verilen resmi bir bölüm kurulmuştur. Söz konusu bu birimin kurulmasıyla Dünya Kiliseler Birliği

---

¹¹³ Bkz. Alıcı, “Diyaloğun Misyolojisi”, 20/156.

yetkilileri iki temel amaç belirlemişlerdir. Bunlardan ilki, resmi diyalog toplantıları organize etmektir. İkincisi ise diğer dinlere mensup insanlarla diyaloga girmenin teolojik yönlerini araştırmaktır. Bu ünitenin kurulmasından sonra Dünya Kiliseler Birliğinin diyalog faaliyetleri artmış ve ilk diyalog toplantısı 1972 yılında Lübnan'ın Broumana şehrinde “İnsan Anlayışı ve İşbirliğine Davet: Hıristiyan ve Müslüman Katkısı” konusunda yapılmıştır.

Dünya Kiliseler Birliğinin resmi diyalog ünitesinin düzenlediği bir sonraki toplantı 1974 yılında Sri Lanka'nın Colombo kentindedir. Bu toplantı Hıristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm ve Budizm gibi beş büyük dinin temsilcilerinin katılımıyla düzenlenmiştir. Sonraki toplantı ise 1975 yılında Kenya'nın Nairobi kentinde düzenlenmiştir. Chambesy toplantısı 1976 yılında “Dünya Misyon ve Evangelizasyon Komisyonu” tarafından organize edilmiştir. Daha sonra 1983 yılında Avustralya'nın Vancouver kentinde ise diyalog, misyon ve evangelizasyon arasındaki ilişkiler tartışılmıştır.¹¹⁴

Bu süreçte düzenlenen diğer bir önemli toplantı da, Amerika'nın Texas eyaletinde 1989 yılında gerçekleştirilen “Dünya Misyon Konferansı”dır. Bu toplantıda diyalog, anahtar konu olmuştur. Daha sonra Diyalog Ünitesi yetkilileri “Dinsel Çoğulculuk; Teolojik Bakış Açısı ve Tasdikler” konusunun tartışılması için İsviçre'nin Baar kentinde 1990 yılında bir tanışma toplantısı düzenlemişlerdir. Baar bildirisinden sonra Eylül 1991 tarihinde Dünya Kiliseler Birliği yeni bir yapılanma içine girmiştir. Bu yeni yapılanmada “Yaşayan İnançlar ve İdeolojilerle Diyalog Ünitesi” ilga edilerek yerine genel sekreterliğin çatısı altında “Dinlerarası İlişkiler Ofisi” kurulmuştur. Bu yeni isimle birlikte 1992 yılında Dünya Kiliseler Birliği

---

¹¹⁴ Bkz. Aydın, **Monologdan Diyaloga**, 198-207.

yetkilileri, Müslüman Hıristiyan diyaloguna katılan Hıristiyanları bilgilendirmek için “Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde Konular” adlı oldukça kısa ve özel bir doküman yayımlamışlardır. Bundan sonra hem Hıristiyan hem de Müslümanlar önce 1992 yılında Cenevre’de sonra 1993 yılında Nyon’da ve daha sonra da 1998 yılında Birmingham’da bir araya gelerek “Din, Hukuk ve Toplum” konularını tartışmışlardır.¹¹⁵

Dünya Kiliseler Birliği, misyon diyalog ilişkisinin ortaya çıkarılmasını sağlamak gayesiyle 2000 yılı içinde merkez komitesine bağlı olarak çalışan bir “Dinlerarası Diyalog Danışma Grubu” oluşturmuştur. Bu grup ilk toplantısını 2000 yılının Nisan ayında Kahire’de yapmış ve dinlerarası diyalogun önemi konusunda şu kararları almıştır:

1. Diyalogun güvenilirliği, onu başlatanların cemiyetteki güven artırıcı rollerine bağlıdır. Sosyo-politik şartlara dayanan güç ilişkileri sık sık diyalogun gündemini kurmada ve tarafları tanımlamada kararlı rol oynarlar. Bu bağlamda Dünya Kiliseler Birliği, diyalogun anlamı, odağı ve öncelikleri konusundaki araştırmaları desteklemelidir.

2. Diyalogun unsurları ve onların misyoner kimlikleriyle ilgili temel sorular, üye kiliseler için hala hayati önemdedir. Bu yüzden diyalogda yaşanacak hayal kırıklıklarıyla katılımcılardaki şüphecilik aynı öneme sahiptir.

3. Diyalogun katılımcılarının kültürel kimlikleri, katılımcıların cinsiyetleri ve milli endişeleriyle ilgili sorunlar, ciddiyetle çözülmelidir.

---

¹¹⁵ Bkz. Aydın, a.g.e., 235-241.; Monika und Tworuschka, **Kleines Lexikon Islam**: Christen begegnen Muslimen, Christliche Verlag, Konstanz 1992, 73.

4. Dil, medya ve diğer iletişim araçlarından faydalanmak diyalogun gündemini belirlemede gereklidir. Bu kararlarla Dünya Kiliseler Birliği, Hıristiyan kimliğin korunmasını ve uygun ortamlarda diyalogun devam ettirilmesini üyelerine tavsiye etmektedir.¹¹⁶

Daha sonra Dünya Kiliseler Birliği 10 Mayıs 2005 tarihinde Yunanistan'ın başkenti Atina'da düzenlenen "Dünya Misyonu ve Hıristiyanlaştırma Konferansı"nda diğer tüm Hıristiyanlarla birlikte ortak bir amaç için birleşme çağrısı yapmıştır. Bu toplantıda Yunan Ortodoks Kilisesi adına konuşan Başpiskopos Aghios Andreas, misyonerliğin kararlı olarak sürdürülmesi gerektiğini kaydetmiştir. Ayrıca Dünya Kiliseler Birliğine bağlı "Dünya Misyonu ve Hıristiyanlaştırma Komisyonu" ile "Dinlerarası İlişkiler Birimi", Hıristiyanlığın diğer dinlerle ilişkisini ve bilhassa diyalogun misyoner yönünü ortaya çıkarmak üzere ortaklaşa çalışmalar yapmışlar ve sonuçlarını 14-23 Şubat 2006 tarihlerinde Brezilya, Porto Alegre'de yapılan toplantıya sunmuşlardır. Brezilya'daki bu toplantının ardından "Dünya Kiliseler Birliği Dinlerarası İlişkiler Ofisi" ve "Papalık Dinlerarası Diyalog Konseyi" 12-16 Mayıs 2006 tarihlerinde İtalya'nın Lariona kentinde bir araya gelmiştir. Toplantı sonunda, diğer insanlar Hıristiyanlığa davet edilirken, kişilik haklarının ve dini duyarlılığın ihlal edilmemesi, ötekinin hidayetini arzulamanın onur kırıcı saygısızlığa dönüşmemesi ve hiçbir inanç kurumunun, çocuklar ve özürülüler gibi tehde açık kesimleri dine davet adına, hidayet emeliyle suiistimal etmemesi gerektiği sonuçları kabul edilmiştir.¹¹⁷

Dünya Kiliseler Birliğinin yürütmüş olduğu diyalog faaliyetleri değerlendirildiğinde Roma Katolik Kilisesinden farklı olarak, önceden diyalogla

¹¹⁶ Bkz. Alıcı, "Diyalogun Misyo-Politiği", 156.

¹¹⁷ Bkz. Alıcı, a.g.e., 159-160.

ilgili kararlar almadıkları, kurumsal anlamda diyalog faaliyetlerini desteklemedikleri, diyalogu pratik yaşamda uygulamaya öncelik verdikleri görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLERARASI DİYALOG BAĞLAMINDA ALMANYA'DA İSLAM VE ALMANYA PROTESTAN KİLİSESİ

Almanya, kilise-devlet ilişkileri açısından uyumlu bir yapıya sahip olması yönüyle dinlerarası ilişkiler ve kültürel yakınlaşmalar açısından gayet hareketlidir. Çok sayıda Müslüman göçmene ev sahipliği yapan Almanya'da Türkler Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Mevcut nüfus yoğunluğu ve tarih boyu yaşanan yakın ilişkilerden dolayı Almanya'daki İslam Türklerle yakından alakalıdır. Almanya'da yaşayan Müslümanlar için 1960'lı yıllarda başlayan göç süreci bugün yerini yerleşik konuma bırakmıştır. Bu bölümde yaşanan süreci daha iyi değerlendirebilmek için ilk olarak Almanya'da yaşayan İslam ve Türklerin durumları ele alınacaktır. Daha sonra pratik diyalogun merkezinde bulunan Almanya Protestan Kilisesinin Müslümanlarla diyaloga yaklaşımı incelenecektir.

Bu bölümün sonunda Almanya Protestan Kilisesinin diyalog anlayışını birinci elden yansıtmaya yönelik 2006 yılında Almanya Protestan Kilisesinin eski başkanı Wolfgang Huber tarafından hazırlanan “Şeffaflık ve İyi Komşuluk, Almanya'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar” isimli kitap ve tenkitleri değerlendirilecektir.

A. ALMANYA'DA DİNLER VE İSLAM DİNİ

Resmi adı Federal Almanya Cumhuriyeti olan Almanya, dünya siyasetine yön veren en önemli devletlerden birisidir. Gerek ekonomik gücü, gerekse seküler devlet anlayışı ile kendine özgü bir yapısı vardır. Avrupa'nın ortasında yer alan Almanya, kuzeyde Danimarka, batıda Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Fransa, güneyde

İsviçre ve Avusturya, doğuda ise Çek Cumhuriyeti ve Polonya ile komşudur. Başkenti Berlin'dir. AB ve NATO üyesi olan Almanya, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında bir köprü oluşturmaktadır.¹¹⁸

Almanya, her birinin kendi anayasası, parlamentosu ve hükümeti bulunan 16 eyaletten oluşan federal bir cumhuriyettir. Devlet gücü federal makamlarda toplanır. Eyaletler, federal düzeyde Federal Konsey aracılığıyla temsil edilirler ve federal yasama sürecinde yer alırlar. Eyaletler arasında farklılıklar bulunsa da siyasi ve ekonomik açıdan bir bütünlük gösterirler. Almanya'da siyasi rejim çok partililiğe dayanır. Siyasi partiler anayasal haklar çerçevesinde şekillenir ve devlet bütçesinden desteklenir.

Yüzölçümü olarak 357.021 kilometrekarelik bir alana sahip olan Almanya, 82.3 milyon nüfusuyla Avrupa Birliği'nin en büyük nüfusuna sahiptir. Nüfusun 42 milyonunu kadınlar oluşturur. Almanya'da yaklaşık 7.3 milyon yabancı uyruklu yaşamaktadır. Bu rakam toplam nüfusun %8.8'ine tekabül etmektedir. Kilometrekareye düşen 231 kişiyle Almanya, Avrupa'nın en yoğun yerleşime sahip ülkeleri arasında yer alır.¹¹⁹

Almanya'da 52.115.812 kişi kendini Hıristiyan olarak tanımlamaktadır. Bu Hıristiyanlardan 25.461.118'i Katolik, 24.832.110'u Protestan ve 900.000'i de Ortodoks'tur.¹²⁰ Almanya'da 230.000 kişi kendisini Budist, 105.000 kişi ise Musevi olarak tanımlamaktadır.¹²¹ Yaklaşık 24.400.000 Alman ise herhangi bir dine

---

¹¹⁸ Bkz. Peter, Hintereder, **İşte Almanya**, (çev., Deniz Mine Ermis-Tak), Societäts Verlag, Almanya 2008, 7.

¹¹⁹ Bkz. Hintereder, a.g.e., 8.

¹²⁰ Bkz. Nikolaus Schneider, "Zugehörigkeit zur Kirche: Wer ist wo Mitglied?", **Evangelische Kirche in Deutschland** Zahlen und Fakten zum kirchlichen Leben, EKD, Hannover 2010, 6.

¹²¹ Bkz. Hintereder, a.g.e., 9.

bağlılığını bildirmemiştir.¹²² Almanya’da Federal Göç ve Mülteciler Dairesinin araştırmasına göre, 3.800.000 ile 4.300.000 arasında Müslüman yaşamaktadır. Toplam nüfus 82.3 milyon olarak hesap edildiğinde, Müslümanların toplam nüfus içindeki oranı % 4.6 ile 5.2’dir. Almanya’da yaşayan Müslümanların % 45’i Alman vatandaşı, yaklaşık yüzde 55’i ise yabancı ülke vatandaşıdır.¹²³

Son zamanlarda çoğulculuğun önem kazandığı Almanya’daki dini yapı, tarihsel olarak Reform Hareketi, Otuz Yıl Savaşları* ve 1648 Westfalya Barışı temelinde, Katolik ve Protestan Kiliselerine tanınan eşit statüyle şekillenmiştir. Devlet ile kilise arasındaki ilişki noktasında 1919 tarihli Weimar Anayasası ile oluşturulan hukuki temel bugün hala mevcuttur. Almanya’da devlet kilisesi yoktur. Devlet, kilisenin haklarını güvence altına almıştır.¹²⁴ Bu durumu düzenleyen, 1949 Federal Anayasa’nın 140. maddesi şöyledir: “11 Ağustos 1919 tarihli (Weimar) Alman Anayasası’nın 136, 137, 138, 139. ve 141. madde hükümleri, bu Anayasanın ayrılmaz parçasıdır.”

---

¹²² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Almanya>. (10.10.2013).

¹²³ Bkz. Muslimisches Leben in Deutschland (MLD) 2008, <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/>. (10.10.2013).

* Otuz Yıl Savaşları, Avrupa devletlerinin çoğunun katıldığı 1618 ile 1648 yılları arasında yapılan, temelinde bir Protestan ve Katolik mücadelesi olan savaştır. Siyasi amaçların da öne çıktığı savaş, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğuna bağlı prensliklerin farklı taraflarda savaşmalarından dolayı Almanya için bir iç savaş niteliği de taşımaktadır. Savaşta Danimarka, İsveç ve Fransa da dâhil olmuş, 1648 yılında Protestanların zaferiyle neticelenmiştir. Savaşta en çok zararı Almanya görmüş, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğunun feodal bir karmaşaya sürüklenmesiyle Fransa, Avrupa’nın en güçlü devleti olarak ortaya çıkmıştır. Westfalya Barışı ile biten 30 Yıl Savaşları Avrupa’nın gördüğü son büyük din savaşıdır. Bu savaşın sonucunda Almanya ve Avusturya’dan oluşan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu birçok küçük devlete ayrılmış ve İmparatorluk makamının yetkileri ise kısıtlanmıştır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Otuz_Y%C4%B1l_Sava%C5%9F%C4%B1). (10.10.2013).

¹²⁴ Bkz. Recai Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, Ankara 2008, 69/3.

Weimar Anayasası'nın ilgili hükümleri incelenecek olursa 136. maddesinin 3. ve 4. bentleri şöyledir:

3. "Hiç kimse dini inancını açıklamakla yükümlü değildir. Resmi makamlar ancak kişi için hak ve yükümlülükler doğurması ya da yasayla düzenlenen istatistiklerin gerektirdiği ölçüde, bir kiliseye ya da bir dine mensubiyet konusunda soru sorma hakkına sahiptir.

4. Hiç kimse bir kilise ibadetine veya törenine veya dini bir ibadete katılmaya veya dini bir yemin şeklini kullanmaya zorlanamaz."

Weimar Anayasası'nın 137. maddesi:

1. "Devlet kilisesi yoktur.

2. Dinsel topluluk kurma hakkı güvence altına alınır. Dinsel toplulukların İmparatorluk sınırları içinde birleşmeleri hiçbir sınırlamaya tabi değildir.

3. Her dinsel topluluk, kendi işini, herkes için geçerli olan yasaların sınırları çerçevesinde bağımsız olarak düzenler ve yönetir. Görevlilerini, devlet ya da belediyelerin katılımı olmaksızın belirler.

4. Dinsel topluluklar, medeni hukukun genel hükümlerine göre hukuksal yeterlik kazanırlar."

7. "Belirli bir dünya görüşüne ortaklaşa hizmet etmeyi kendilerine amaç edinmiş birlikler de dinsel topluluklara eşit sayılırlar."

Weimar Anayasası'nın 138. Maddesinin 2. bendi:

2. "Dinsel topluluk ve derneklerin mülkiyet ve diğer hakları, onların diyanet, öğretim ve hayırsever amaçlara hizmet eden kuruluş ve vakıfları ve diğer servetleri güvence altına alınır."

Weimar Anayasası'nın 141. maddesi:

“Orduda, hastanelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kuruluşlarında ibadet ve maneviyat takviyesine gereksinme olduğu ölçüde dinsel topluluklara, gerekli dinsel işlemlerin yapılması hususunda izin verilmelidir. Bu arada her türlü zorlamadan kaçınılmalıdır.”¹²⁵

Almanya Federal Anayasası'nın dini yapıyla ilgili hükümleri şöylece özetlenebilir: “Devlet kilisesi yoktur. Dini cemaatler oluşturma özgürlüğü korunmuştur. Devlet sınırları içerisinde dini cemaat kurmada sınırlandırma yoktur. Her dini cemaat işlerini, herkes için geçerli olan kanunlar çerçevesinde düzenler ve yönetir. Görevlilerini devletin veya yerel yönetimlerin etkisi olmaksızın kendisi görevlendirir. Diğer yandan, dini cemaatler, şimdiye kadar buldukları statüde, kamu hukukunun bir parçası olarak kalırlar. Diğer dini cemaatler, eğer tüzükleri ve sayıları açısından süreklilik arz ediyorlarsa, müracaatları durumunda dini cemaat olma hakkını elde edebilirler. Ayrıca kamu hukukunun üyesi olma hakkını elde etmiş dini cemaatler eyalet kanunları çerçevesinde vergi alabilirler.”¹²⁶

Almanya Katolik Kilisesi ve Almanya Protestan Kilisesi, 1945 sonrasında Alman devletinin demokratikleşmesinde önemli katkılar sağlamışlardır. Kiliseler, örgün ve yaygın eğitimde olduğu gibi, toplumun kamusal alanında da önemli görevler üstlenmişlerdir. Kiliselere bağlı hayır kuruluşları Katolik “Caritasverband” ve Protestan “Diakonisches Werk” geniş kapsamlı sosyal hizmetlerde bulunmakta, hastaneler, huzur ve bakımevleri işletmekte, yaşamın her alanında danışmanlık ve rehberlik hizmetleri vermektedirler. Almanya dışında da faaliyet gösteren Katoliklere ait “Caritas International” uluslararası yardım kuruluşu, 1897 yılında Almanya

---

¹²⁵ Halise Kader Zengin, **Almanya'da İslam Din Öğretimi Modelleri**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, 7.

¹²⁶ Bkz. Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, 3.

Freiburg'ta fakir Katoliklere yardım amacıyla kurulmuştur. 1951 yılında, o gün var olan 154 benzer kuruluş yukarıdaki isim altında birleşmiştir. Bugün merkezi Vatikan'da olan bu kuruluş dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet göstermektedir. Caritas Turkey ve Caritas Anatolik adlarıyla Türkiye'de de şubeleri vardır.¹²⁷

Almanya Katolik Kilisesi ve Almanya Protestan Kilisesi Almanya'nın dünyanın çeşitli yerlerinde yürüttüğü kalkınma yardımı faaliyetlerinin ortakları olarak insani yardımda önemli roller oynamaktadır. Kiliselerin yardım kuruluşları, finansmanlarını büyük oranda kilise vergilerinden ve bağışlardan karşılamaktadır. Kiliselerin uluslararası alanda ele aldıkları sorunlar arasında göç, yurt dışındakilere ve yurt dışından gelenlere din hizmetleri götürmek de bulunmaktadır. Almanya'da gerek Protestan, gerekse Katolik Kiliseye bağlı ellinin üzerinde İlahiyat Fakültesi vardır. Bunun yanında yine değişik Hıristiyan mezheplerine bağlı toplam otuz bir meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Dini meslek yüksekokullarının on sekizinde dört yıllık dini sosyal hizmetler bölümü yer almaktadır. Bu bölümlerde öğrenciler, genelde farklı dönemlerde belirli bir süre için sosyal alanda pratik faaliyetlerde bulunmaktadır.¹²⁸ Almanya'da dini sosyal hizmetlerin temelinde, "Sosyal İlahiyat" denilen bir bilim ve meslek dalı yatmaktadır. Sosyal ilahiyatçı yani "Seelsorger" olarak yetişen öğrenciler, hem dini eğitim, hem de sosyal pedagoji ve sosyal çalışma alanında kiliselere ait sosyal kurumlarda, devletin değişik sosyal hizmet kurumlarında, sosyal hizmet uzmanı ya da din adamı olarak görev alabilmektedirler.¹²⁹

---

¹²⁷ Bkz. Mehmet Bayraktar, **Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslam**, Kalam Yayınları İstanbul 2011, 94-95.

¹²⁸ <http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/hintergrund/dinler.html?type=1>. (12.10.2013).

¹²⁹ Bkz. Ali Seyyar-Sadettin Özdemir, "AB Sürecinde Türkiye'de Dini Sosyal Hizmetlerin Önemi Türkiye-Almanya Örneği", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu** (3-4 Kasım 2007), DİB. Yayınları, Ankara 2008, 2/512-513.

Almanya'daki kiliselerin başlıca gelir kaynağı devlet tarafından kilise mensuplarından kesilen, kilise vergisidir. Anayasaya göre tüzel kişi olan dini cemaatlerin eyalet yasalarının belirlediği nispette vergi alma hakları bulunmaktadır. Dini topluluklar, eyaletlerin çıkardıkları kilise vergisi yasalarına ve dini topluluğun yaşadığı bölgeleri için çıkardığı vergi yönetmeliğinin belirlediği ölçülerde vergilendirme hakkını kullanırlar. Bu verginin devlet tarafından toplanması, Almanya'ya özgü bir durumdur. Kilise vergisinin belirlenmesinde esas alınan matrah, gelir vergisidir. Almanya'nın Bavyera ve Baden-Württemberg eyaletlerinde kiliseye mensup olan kişiler, gelir vergisine ilave olarak %8 kilise vergisi ödemektedirler. Diğer eyaletlerde ise bu oran %9'dur. Kilise vergisini ödeme yükümlülüğü ilgili dini kuruluşa mensup olmaya bağlıdır ve kiliseden resmen ayrılmakla bu yükümlülük ortadan kalkar. 2002 yılında Almanya'da kilise vergilerinden elde edilen gelir 8.4 milyar Euro'ya ulaşmış, bunun 4.1 milyarı Katolik Kilisesine 4.3 milyarı ise Protestan Kilisesine verilmiştir.¹³⁰

Almanya'da Katoliklerin dini haklarını belirleyen "Konkordato" denilen sözleşmeler Roma Katolik Kilisesi ve Alman devleti arasında, kiliseyi temsilen uluslararası düzeyde Vatikan ya da kilisenin başı sıfatıyla Papa ile yapılmaktadır. Almanya Katolik Kilisesi, Katolik Hıristiyanların kurumsal çatısını oluşturmaktadır ve Roma Katolik Kilisesinin bir parçasıdır. Kardinal Joseph Ratzinger'in 2005 yılında Papa seçilip XVI. Benedikt ismini almasıyla Roma Katolik Kilisesi, 482 yıl sonra yeniden bir Alman'ı Papa olarak seçmiş fakat XVI. Benedikt, 2013 yılı Şubat ayında bu görevinden istifa ederek ayrılmıştır. Genel sekreterliği Bonn'da olan Alman Episkopal Konferansı, 27 Kardinallik bölgesinden tüm kardinallerin ve

---

¹³⁰ Bkz. Marlies Fischer, "Din, Gelenek ve Modern Toplum-Almanya'daki Durumu", <http://www.konrad.org.tr/Medya%20tr/07marlies.pdf>. (12.10.2013).

sayıları 12.000'i aşan Katolik kilise cemaatleri temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Konferansın başkanlığını, 12 Mart 2014 tarihinden itibaren Münih ve Freising Başpiskoposu Kardinal Reinhard Marx yürütmektedir.¹³¹

Almanya'da din olarak tanınan diğer bir grup da Yahudilerdir. Almanya'da Hitler'in iktidara geldiği 1933 yılında yaklaşık 530.000 Yahudi yaşamakta iken Holokost sonrasında Almanya'da ancak birkaç bin Yahudi kalmıştır. Günümüzde ise, Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden 1990 sonrasında başlayan göçle birlikte Almanya'daki Yahudi cemaati yaklaşık 105.000 kişiye ulaşmıştır. En büyük Yahudi cemaati Berlin'dedir, onu Münih ve Frankfurt kentleri izlemektedir. Tarihi olarak önemli olan Doğu Almanya'daki Dresden ve Leipzig'teki Yahudi cemaatleri, 1990'daki birleşmeden sonra yeniden aktif bir cemiyet haline gelmişlerdir.¹³² Almanya Yahudileri Merkez Konseyi (Der Zentralrat der Juden in Deutschland) adı altında organize olan Almanya Yahudilerinin federal üst çatı kuruluşu, 23 Eyalet Çatı Organizasyonunun bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Almanya Yahudileri Merkez Konseyinin özel okulları, okul öncesi kreşleri, spor kulüpleri, huzurevleri, gençlik merkezleri, mezarlıkları ve Alman hükümetince resmen tanınan birçok kurumları mevcuttur ve kendi okullarında okumayan Yahudi çocuklarına Yahudi Din Dersi vermektedirler.¹³³

---

¹³¹ <http://www.katholisch.de/>. (12.03.2014).

¹³² <http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/hintergrund/dinler.html?type=1>. (15.10.2013).

¹³³ <http://www.zentralratjuden.de>. (15.10.2013).

1. Almanya'da Müslümanların Tarihi

Almanya'da yaşamakta olan Müslümanların varlığı çok eskilere dayansa da konumuza esas teşkil eden kesim 1960'lı yıllarda başlayan işgücü göçünün meydana getirdiği bir oluşumdur.

Almanların İslamiyet ile tanışması ortaçağ dönemlerine dayanmaktadır. Tarihi kaynaklarda Müslümanlar ile Alman Hıristiyanların ilk münasebetleri 777 yılında Karl Şarlman'ın (742-814), Saragosa valisi Süleyman el-Arabi'yle imzaladığı yardım anlaşması olarak tespit edilmiştir. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun kurucusu olarak kabul edilen Karl Şarlman Müslümanlarla ilişkiler noktasında iki farklı strateji izlemiştir. İmparator, Batıda Endülüslü Müslümanlarla mücadele etmiş olmasına rağmen, doğuda Abbasiler ile dostane ilişkilerin kurulmasına, Bağdat ile siyasi ve ticari ilişkiler noktasında iyi münasebetler içerisinde bulunmaya özen göstermiştir. Özellikle Harun Reşit döneminde Bağdat'la yakın ilişkiler kurulmuş ve bu dönem Almanların Müslümanlarla olumlu münasebetler kurduğu ilk dönemler olarak tarihe geçmiştir.¹³⁴

Almanlar II. Viyana kuşatmasının (1683) ardından Almanya'ya getirilen savaş esirleri vesilesiyle Müslümanlarla karşılaşmışlardır. Bu esirlerin bazıları din değiştirerek Almanya'da kalmış, büyük kısmı ise vatanlarına dönmüşlerdir. XVIII. yüzyılda Prusya Krallığı döneminde Alman-Müslüman münasebetleri yeni bir döneme girmiş, birçok Prusya kralı Osmanlı Devleti ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Osmanlı padişahı III. Mustafa (1717-1774) ile Prusya imparatoru I. Friedrich Wilhelm (1712-1786) diplomatik ilişkiler kurmuş ve nihayet siyasi ve ekonomik alanlarda çeşitli anlaşmalara imza atmışlardır. 1731 yılında Letonya Dükü, I. Friedrich Wilhelm'e 22 Müslüman Türk savaş esiri hediye etmiştir. O da Berlin

---

¹³⁴ Bkz. Ursula Spuler-Stegemann, **Muslime in Deutschland**, Herder Verlag, Freiburg 2002, 18.

Potsdam'da Müslümanların ibadetlerini yerine getirebilmeleri ve namazlarını eda edebilmeleri için bir mescit yaptırmış, bu mescit Almanya'da kurulan ilk mescit olmuştur. I. Friedrich'in halefleri de aynı tutumu benimsemişler ve Müslümanların ibadetlerini yerine getirmelerini devlet garantisi altına almışlardır. 1741 yılında II. Friedrich komutası altında yaklaşık olarak 1000 Tatar ve Bosnalı Müslüman asker Alman askeri birliğine dâhil edilmiştir. XIX. yüzyılda II. Abdülhamid (1842-1918) ve II. Wilhelm (1859-1941) dönemlerinde Osmanlı-Alman ilişkileri daha da kuvvetlenmiştir. Kral II. Wilhelm Osmanlı Devleti ziyaretlerinde Müslümanlardan övgülerle bahsetmiş ve Osmanlı Devleti'ni en samimi arkadaşı olarak nitelendirmiştir.¹³⁵

Berlin'de 1736 yılında ilk defa Osmanlı Büyükelçiliği'nin açılması, Ahmet Resmi Efendi'nin ilk Osmanlı Berlin Büyükelçisi olarak tayin edilmesi ve yine aynı dönemlerde 20 Türk gencinin askeri birlik olarak Berlin'e gelmesi, ülkede İslam'ın diğer bir safhasını oluşturmuştur. Almanya'da bilinen ilk İslami mülkiyet Berlin'de kurulan mezarlıktır. Dönemin Osmanlı Devleti'nin üçüncü Berlin Büyükelçisi Aziz Efendi'nin vefatı üzerine Kral III. Friedrich Wilhelm (1831-1888) Berlin'de Müslüman mezarlığının kurulmasını emretmiştir. Daha sonraları Türk Mezarlığı olarak kullanılan bu yerde 1866 yılında cenaze namazlarının kılınması amacıyla bir cami yaptırılmıştır. Bu cami Türk Şehitliği Camii olarak zamanımızda da ibadete açıktır. Günümüzde hala ibadet edilebilen diğer bir cami de 1780-1785 yılları arasında Schwetzingen'de yapılan Kızıl Camii'dir. Alman İmparatorluğu'nda 1914 yılında Kral II. Wilhelm zamanında Brandenburg yakınlarında, minaresi bulunan bir cami daha inşa edilmiş ve camiye yakın bir arazide Müslüman mezarlığı kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'de bulunan Müslümanların

---

¹³⁵ Bkz. Faruk Şen-Hayrettin Aydın, **İslam in Deutschland**, C.H. Beck Verlag, Münih 2002, 10-11.

kullandığı cami, dönemin şartları nedeni ile önce yıkılma tehlikesi ile kapatılmış, daha sonra da yıkılmıştır. Birinci dünya savaşının ardından Berlin'deki 90 kişilik Müslüman sürgün ve öğrenci grubu 1922 yılında “Berlin İslam Cemaati”ni kurmuştur. 1930 yılında ”Alman-Müslüman Cemaati” olarak yeniden organize olan bu cemaat yaklaşık olarak 1800 üyesi ile farklı ulusal ve etnik kimlikleri bir araya getirmiştir. Bu cemaat daha sonra Almanya’ya göç eden öğrencileri, akademisyenleri ve Müslüman olan Almanları da kabul ederek 1924 yılında Berlin-Wilmersdorf’daki camiyi inşa etmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Müslümanlar Wilmersdorf Camisinin etrafında toplanmışlardır.¹³⁶

Hindistan-Pakistan kaynaklı Ahmadiyye hareketi 1955 yılında İngiltere'den Almanya'ya gelerek Hamburg'da “Ahmadiyya Bewegung in der Bundesrepublik Deutschland e. V.”. (Federal Almanya Cumhuriyetinde Ahmadiyya Hareketi) isimli vakfi kurmuştur. 1958 yılında ise Münih'te Alman ordularında görev yapan emekli Müslüman askerlere yönelik olarak “Geistliche Verwaltung der Muslimflüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland e. V.” (Federal Almanya Cumhuriyeti Müslüman Kaçaklar Ruhani Birliği) kurulmuştur. 1960'lı yıllarda ise Arap öğrenci ve akademisyenler Münih ve Aachen'da bulunan İslam Merkezlerini kurmuşlardır.¹³⁷

Almanya açısından Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler 1532 yılında Alman elçilerinin İstanbul’a gelmesiyle başlamıştır. II. Abdülhamit zamanında Osmanlılarda Alman etkinliği daha fazla belirginleşmiş ve Batılılaşma çerçevesinde askeri ve ekonomik alanlarda önemli yakınlaşmalar gerçekleştirilmiştir. İmzalanan Türk-Alman işbirliği anlaşmaları, özellikle altyapı ve demiryolu projeleriyle gelişmiştir. Gelişen ilişkiler neticesinde Osmanlılar, I. Dünya Savaşına

---

¹³⁶ Bkz. Şeyda Can, “Almanya’da İslamiyet’in İlk İzleri”, **Avrupa Diyanet Aylık Dergi**, DİB. Yayınları, Mayıs, Ankara 2008, 5-7.

¹³⁷ http://www.deutsche-islam-konferenz.de/nn_1885590/SubSites/DIK/TR/Magazin/ZahlenDatenFakten/GeschichteIslam/geschichteislam-node.html?__nnn=true. (15.10.2013).

Almanya'nın yanında müttefik olarak girmiştir. Cumhuriyetin İlk yıllarında Almanlarla, başta şehir mimarisi olmak üzere ekonomik, askeri ve teknik birçok alanda işbirliği yapılmış, eğitim amacıyla çok sayıda öğrenci Almanya'ya gönderilmiştir. II. Dünya Savaşından sonra hızlı bir kalkınma sürecine giren Almanya, işgücü ihtiyacını karşılamak için, 1955 ve 1968 yılları arasında 8 Akdeniz ülkesiyle anlaşma yapmıştır. Bu ülkeler; İtalya, İspanya, Portekiz, Türkiye, Fas, Yunanistan, Tunus ve o zamanların Yugoslavya'sıdır.¹³⁸

2. Almanya'da Müslümanlar ve Uyum Süreci

Almanya'da Müslümanların yaşadığı göç sürecini iyi değerlendirebilmek açısından Avrupa'da yaşayan Müslümanların sayıları hakkında bilgi sahibi olmamız faydalı olacaktır. Avrupa'da yaşayan Müslümanların sayısı özellikle II. Dünya Savaşından sonra işgücü ihtiyacından dolayı artmıştır. 2006 yılı verilerine göre Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin nüfusunun %6'sı yani 380 milyonun 25 milyonu Müslümanlardan oluşmaktadır.¹³⁹ Bu haliyle İslam, Avrupa'da ve Almanya'da Hıristiyanlıktan sonra ikinci din konumundadır. Avrupa'ya göç eden Müslümanlardan ilk kuşaklar Avrupa'ya yerleşmeyi düşünmemişlerdir. 1960'ların başından itibaren, diğer göçmenlerle birlikte Müslümanlar da misafir iş gücü olarak tanınmışlar ve İslam, Avrupa'nın kültürel, sosyal ve politik dokusunun bir parçası haline gelmiştir.¹⁴⁰

Bugün Almanya'da yaşayan 3.8 ile 4.3 milyon Müslüman'ın 2.5 ile 2.7 milyonu Türk kökenlidir. Bu sayı Almanya'da yaşayan Müslümanların yaklaşık

---

¹³⁸ Bkz. Erkan Perşembe, **Almanya'da Türk Kimliği**, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, 57-62.

¹³⁹ Bkz. Mustafa Alıcı, "Diasporada Diyalog? Batı'da Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri" **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 3, Eylül-Aralık 2008, İstanbul 2009, 5/146.

¹⁴⁰ Bülent Şenay, "Avrupa Birliğinin Dini Kimliği Var mıdır?", **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu**, DİB. Yayınları, Ankara 2003, 415-416.

%63'üne tekabül etmektedir. Bosna, Bulgaristan ve Arnavutluk kökenli Müslümanların sayısı 496.000 ile 606.000 arasındadır. Büyüklük bakımından Almanya'daki üçüncü büyük nüfus topluluğu, 292.000 ile 370.000 göçmenle, Asya kökenlidir. Bunlar ise Almanya'da yaşayan tüm Müslümanların yaklaşık %8'ini oluşturmaktadır. Almanya'da yaşayan Müslümanların 259.000 ile 302.000 kadarı Kuzey Afrika'dan, bunların çoğunluğu Fas'tan gelmiştir.¹⁴¹

Almanya'ya gelen göçmen Müslümanlar, öncelikle dini ihtiyaçlarını dernekler kurarak çözmeye çalışmışlardır. Kurulan dernekler genelde kültürel bir yapılanma çizgisi izlemiş ve camilerin çoğu cemaatlerinin konuştuğu dil kriterine göre ayrılmıştır. Dernekleri oluşturan cemaatlerin oluşumu ise çoğunlukla cuma namazında kullanılan dile göre şekillenmiştir.¹⁴² Almanya'da yaşayan göçmen Müslümanların oluşturdukları ilk ibadet mekânları, arka avlu camileri diye anılan ve çoğunluğu dışardan cami olarak algılanamayan, ibadet maksadıyla kiralanmış, küçük ve göze çarpmayan odalar veya iş yerleridir. Bugün Avrupa'nın en fazla göçmen işçisine sahip olan ülkesi Almanya'da yaklaşık 2600 adet ibadet mekânı bulunmaktadır.¹⁴³

27 Eylül 2006 tarihinde dönemin Almanya Federal İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble, Almanya Müslümanlarıyla resmi düzeyde diyalogu hedefleyen Almanya İslam Konferansı'nı (Deutsche Islamkonferenz-DIK) hayata geçirmiştir. Başlatılan bu yakınlaşma sürecinin amacı, Müslüman nüfusun dini ve toplumsal bağlamda Almanya'ya daha iyi entegre olmasını sağlamaktır. Almanya İslam Konferansı,

---

¹⁴¹ Bkz. Muslimisches Leben in Deutschland (MLD) 2008, <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/>. (17.10.2013).

¹⁴² Bkz. Thomas Lemmen, "Almanya'da İslamiyet", **Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum**, Konrad Adenauer-Stiftung, Ankara 2005, 71-75.

¹⁴³ <http://www.remid.de/statistik#islam>. (17.10.2013).

Müslümanların Almanya’da temsili konusundaki öneminden dolayı ayrı bir başlık halinde ele alınacaktır.

Almanya genel anlamda Müslümanların uyumuyla ilgili faaliyetlerini, kültürlerarası diyalog olarak anlamlandırmış ve Müslümanların entegrasyonu için gayret etmiştir. Alman Hükümeti, ülke içindeki faaliyetlerinin yanı sıra özellikle Amerika’da meydana gelen 11 Eylül hadisesi sonrasında, “Avrupa İslam Dünyası Diyalogu” ismiyle yeni bir proje başlatmış ve bu amaçla 2005 yılından sonra Türkiye, Yemen, Mısır, Suudi Arabistan ve Endonezya’ya diyalogdan sorumlu yeni diplomatlar atamıştır. Bu olay Almanya’nın günümüzde diyalogu sadece entegrasyon ve kültürel bir araç olarak değil aynı zamanda bir dış politika biçimi olarak da benimsediğini göstermektedir.¹⁴⁴ Bu konuda Alman hükümetiyle birlikte çalışan Konrad Adenauer gibi vakıflar ise, Avrupa’nın İslam ülkeleriyle olan problemlerinin çözümü noktasında diyalogu dikkate aldıklarını ve bu çalışmalarında karşılıklı yanlış anlamaları ve bilgi eksikliklerini ortadan kaldırmayı hedeflediklerini, ayrıca İslam ülkelerindeki reforma yönelik çalışmaları da desteklediklerini ifade etmişlerdir.¹⁴⁵

Almanya’da yaşayan Müslümanlar açısından meseleye bakıldığında uyum ve diyalog, göçmenlerin dini inançlarını tam olarak gerçekleştirme noktasında bir imkân ve iletişim köprüsü demektir. Aynı zamanda diyalog Müslümanlar için kültürlerarası bir yakınlaşma ve alışveriş anlamına da gelmektedir. Diyalogu bir kültür ve yaşam biçimi haline sokan Müslümanlar, yaşadıkları ülkelerde uzlaşmacı ve uyuma açık gruplar olduklarını göstermişlerdir. Alman kamuoyunda ise İslam ve entegrasyon konusunda farklı görüşler mevcuttur.

---

¹⁴⁴ <http://www.auswaertiges-mt.de/diplo/en/Aussenpolitik/Kulturpolitik/Islamdialog.html>. (17.10.2013).

¹⁴⁵ Bkz. Arzu Yılmaz, **Uluslararası İlişkilerde Barış ve Güvenliğin Tesisi Projesi: Hıristiyan-Müslüman Diyalogu**, A. Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, 81-83.

Almanların bir kısmı, İslam'ın Alman toplumundaki çok kültürlülük için bir şans olduğunu ve entegrasyonu hızlandırabileceğini, diğer bir kısmı, İslamiyet'in Türklerin Alman toplumuna uyumunu engellediğini hatta İslam'ın sadece Türk toplumunun entegrasyonunu engellemekle kalmayıp aynı zamanda marjinalleştirerek bir tehlike unsuru haline getirdiğini düşünmektedir.¹⁴⁶ Sonuçta Almanlar arasında Müslüman göçmenlere yönelik iki aşırı uç yaklaşım mevcuttur. Bunlar kısaca İslam karşıtı ve İslam dostu yaklaşımlardır. Aynı şekilde göçmenlerin tercih ettiği İslami yaşam türüne ilişkin seçimleri de önemlidir. İlgili tarafların işbirliği ve diyalog çabaları, cevap bekleyen sorulara müşterek cevaplar bulma noktasında önem taşımaktadır. Avrupa'daki İslami cemaatlerin bazılarında yaşanan göçün bir fırsat olarak davete dönüştürülmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu konuda örnek olabilecek tarzda, Uluslararası Avrupa Birliği Şûrasında Muzaffer Andaç görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "XVIII. yüzyılda Avrupa'da Rönesans'tan sonra gelen Aydınlanma deneni devirdeki filozofların telkinleriyle insanlar artık yavaş yavaş dogmatik olan bu Hıristiyanlık düşüncesinden tevhit dinine doğru ilerliyorlar. İşte Almanya'da bütün akımlar Hz. İsa'nın asli dini olan tevhit dinine dönüşün doğum sancılarıdır. Yani bugün için Almanya'daki dini gelişmenin, dini bilinçlenmenin temelinde tevhit dinine dönüş vardır. Almanlar insan sevgisini, insanı bu sevgiye yönlendirecek Allah sevgisini arıyor. Bu gelişme Almanya'daki yeni dini düşüncenin özüdür. Yeni nesiller sevgiye giden yolun ilahi bir varlık ile olacağını kavramış durumdadırlar. Bunu bekliyoruz. Yeni nesiller bunu görecektir."¹⁴⁷

---

¹⁴⁶ Bkz. Celaledin Çelik, "Almanya'da Türkler: Sürekli Yabancılaşma, Kültürel Çatışma ve Din", **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, Eylül-Aralık 2008, İstanbul 2009, 5/132.

¹⁴⁷ Bkz. Muzaffer Andaç, "Almanya'da Yeni Dini Hareketlerin Sebepleri", **Uluslar Arası Avrupa Birliği Şurası**, 316.

Andaç'ın bu görüşleri eleştiriye tabi tutulmaktadır. Bu düşünce tarzının, Avrupalılar arasında, İslam karşıtı tavırları kışkırtmaktan ve mevcut önyargıları pekiştirmekten başka bir işe yaramadığı görüşü ileri sürülmektedir. Buna göre ortak nokta arayışına zemin hazırlanması için diyalog zaruridir. Avrupa'nın kibirli dışlayıcılığına ve asimilasyona karşı olunduğu kadar bu şekildeki cemaatçiliğin de desteklenmemesi gerekir. Avrupa'daki Müslümanların, hem göçü İslam'ın yayılışıyla özdeşleştiren geleneksel anlayıştan, hem de bu geleneği yanlış değerlendirmekten uzak durması gerekmektedir.¹⁴⁸

Bugün Almanya'da yaşanan problemlerin çözümünde önemli bir etkinliğe sahip olan kurumsallaşma meselesi de çözüm beklemektedir. Halen Müslümanlar dini cemaat olarak kabul edilmemişlerdir. Almanya'da yaşayan Müslümanların dinle ilgili sorunlarından büyük bir kısmı kurumsal yönden yeterli imkânlarla sahip olamamalarıyla alakalıdır. Müslümanlar hukuki anlamda dini cemaat statüsüne sahip olmayı hedeflemektedirler. Bu sayede Müslümanlar uzun zamandır çözemedikleri, okullardaki İslam Din Dersleri, şehir merkezlerine cami inşaat izni, dini günlerin tatili, ezanın cami dışından okunması, minare yapımı, Müslüman mezarlığı yönetme hakkı, medya denetleme kurulunda Müslüman temsilci bulundurma yetkisi gibi bazı sorunları çözüme kavuşturabileceklerdir. Fakat bugüne kadar Almanya hükümeti temelde, başvuruda bulunan cemaatlerin bütün Müslümanları temsil etmediklerini öne sürmüş ve başka gerekçeler ekleyerek müracaatları geri çevirmiştir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁸ Bkz. Bassam Tibi, "Avrupa'daki Müslüman Göçmenler: Avro İslam İle Gettolaşma Üzerine", **Müslüman Avrupa Yada Avro İslam**, (ed. Nezar Alsayyad-Manuel Castells, çev. Zehra Savan), Everest Yayınları, İstanbul 2004, 67-70.

¹⁴⁹ Bkz. Ömer Yılmaz, "Almanya'da Din Hizmetleri", **Diyanet Avrupa Aylık Dergi**, S. 151, Kasım 2011, 19-20.

Günümüzde yaşanan olumsuzlukların yanı sıra Almanların genelde İslam'a ve Müslümanlara karşı olan tutumları, belirgin bir hoşgörüden yanadır. Yapılan araştırmalara göre, Müslümanların dinlerinin gereklerini yerine getirebilme hakları, Almanlar tarafından kabul edilmekte, yakınlarda bir caminin bulunması ise rahatsız edici bulunmamaktadır. Alman vatandaşlarından lise mezunları, gençler ve memurlar hoşgörü ortalamasında öndedirler. Almanların %55'i okullarda İslam Din Dersi verilmesini desteklemekte, %64'ü, Almanya'da yaşayan Müslümanların herhangi bir kısıtlama olmaksızın dini vecibelerini yerine getirebilmeleri gerektiğini savunmaktadır. Diğer yandan Müslümanlara ve geleneklerine karşı menfi yönde ihtiyatlı yaklaşım, yeni eyaletlerde daha belirgindir. Eski Doğu Almanya'da sivrilen bu yaklaşım, çoğunlukla bilgisizlik ve ön yargılar sebebiyle oluşmaktadır. Buradaki Almanların %40'ı Müslümanların Almanya'da dini vecibelerini yerine getirmelerine karşı çıkmakta, anayasa garantisi altında bulunmasına rağmen, din ve gereklerini yerine getirme hakkını göz ardı etmektedirler.¹⁵⁰

3. Almanya'da Türkler

II. Dünya Savaşının ardından Avrupa ve Almanya'da hızlı bir kalkınma ve sanayileşme hareketi başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda bu hareket daha da hızlanmış ve daha fazla iş gücüne ihtiyaç hissedilmiştir. Almanya istihdam açığını kapatmak için sanayileşmemiş ucuz işgücüne sahip ülkelere yönelmiş ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 8 ülke ile işçi göçü anlaşmaları imzalamıştır.

Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü 1950'li yıllarda bireysel girişimciler ve özel aracılar tarafından meslek deneyimi kazandırmak amacıyla gönderilen işçilerle

---

¹⁵⁰ Bkz. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, **Almanların İslamiyet Hakkındaki Düşünceleri Nelerdir?**, Konrad Adenauer-Stiftung, Ankara 2003.

başlamış, resmi olarak Türkiye'den Almanya'ya Türk işgücü göçü 1958'de gerçekleşmiştir. Daha sonra devam eden iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla Almanya, Türkiye ile 1961 ve 1964 yıllarında anlaşmalar imzalamıştır. Almanya'nın sunduğu imkânlarla birlikte Türkiye'de yaşanan yoksulluk ve imkânsızlıklar göçü zorunlu hale getirmiştir. Türk göçmenler, yapılan düzenleme, çalışma ve oturma sürelerini iki yılla sınırlandırıp Almanya'ya yerleşmeyi engellediği için devamlılığı düşünmemişlerdir. Fakat bu düzenlemeler uygulama zemini bulamamıştır. Almanya'ya gelen "Gastarbeiter" denilen misafir işçiler, çalışma şartları ağır olan, inşaat sektörü, demir, çelik, metal sanayi, maden ocağı, taş ocakları, kiremit, tuğla fabrikaları, plastik madde, lastik ve asbest işleme, otomotiv ve tekstil sanayinde çalışmışlar, barınak olarak da şartları uygun olmayan işçi yurtlarını kullanmışlardır. Yaşanan bütün zorluklara rağmen Almanya'ya işçi göçünün en yoğun olduğu dönem 1961-1973 yılları arasındır.¹⁵¹

Akdeniz ülkelerinden gelen işgücünün içinde en yüksek vasıflı işgücü oranı Türkiye'dendir. Türkiye'nin gönderdiği işçilerden %48.5 oranındaki grup kalifiye işgücüdür. Diğer ülkeler bu oranın altında kalmışlardır. Fakat Almanlar Türklere ait diplomalardan bazılarını geçerli saymamışlar ve onların aleyhine olacak bir şekilde vasıflı işgücünün hakkını vermemişlerdir.¹⁵²

Almanya 1973 yılından sonra ekonomik krizi bahane ederek, Avrupa Topluluğu'na üye olmayan ülkelere işçi alımını durdurmuştur. 1974 baharında ise hükümet aile birleşimi kanununu çıkarmıştır. Yapılan anlaşmalar neticesinde Almanya'ya gelen göçmenlerin ve özellikle Almanya hükümetinin hesap etmediği bir şekilde dönme fikri değişince, göçmenler buldukları ülkeye yerleşmişlerdir.

---

¹⁵¹ Bkz. Perşembe, 63-67.

¹⁵² Bkz. Nermin Abadan Unat, "Unat'la Söyleşi", **Die Gaste**, S. 17, Mayıs-Temmuz 2011., <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1717.html>. (17.10.2013).

Daha sonra da ailelerini yanlarına almaya başlamışlardır. Birleşen aileler Almanya’da yaşamaya başladıktan sonra misafir işçilik yerini gayri resmi göçmenlik sürecine bırakmıştır.¹⁵³

Türk işçi göçü açısından Kasım 1980 ve Aralık 1981 tarihleri arasındaki dönem önemlidir. Bu dönemde Almanya, 1980’de Türkiye’den gelenlere vize uygulaması başlatmış, Aralık 1981’de ise yeni evlenen eşler için üç yıl bekleme zorunluluğu getirmiş ve aile birleşimi çerçevesinde Almanya’ya gelecek çocukların yaşını on sekizden on altıya düşürmüştür. Daha sonra üç yıllık bekleme süresini kaldırmış, fakat Ağustos 2007’de aile birleşimi çerçevesinde Almanya’ya gelmek isteyen eşler için Türkiye’de Almanca öğrenme şartı getirmiştir.

Almanya Türkleri için diğer önemli dönem, kalmak ve dönmek arasında karar vermek zorunda kaldıkları 1984 yılıdır. Almanya, ülkedeki Türklerin sayısını azaltmak ve geri dönüşü teşvik etmek gayesiyle 1984 yılında “Geri Dönüşü Teşvik Yasası” çıkartmış, bu yasadan 290 bin Türk vatandaşı faydalanmıştır. Yasa çerçevesinde kesin dönüş yapan Türk vatandaşlarına maddi olarak teşvikler verilmiş fakat çoğunluk, Almanya’da kalmayı tercih etmiştir. Buna rağmen 1984 yılı, Almanya’da Türk varlığının kalıcılığa geçiş miladı sayılmıştır. 1991 yılında yürürlüğe giren “Yabancılar Yasası” ile Alman vatandaşlığına geçiş kolaylaştırılmış fakat oturma hakkını ve aile birleşmesini kısıtlayan yeni düzenlemeler getirilmiştir. 2000 yılında çıkarılan yeni yasayla da Almanya’da doğanlara belli şartlarla vatandaşlık imkânı tanınmıştır.¹⁵⁴

---

¹⁵³ Bkz. Faruk Şen, “Almanya’da Türklerin Bir Tarihçesi”, **Deutsche Türken-Türk Almanlar**, Rowohlt Taschenbuch, Hamburg 1993, 147-148.

¹⁵⁴ Bkz. Perşembe, a.g.e., 71.

Almanya’da 2007 yılında kabul edilen göçmen politikası kültürel bütünleşmelerin önünü kapayan bir yapıdadır. Çifte vatandaşlık hakkının kaldırılması ve aile birleşiminin gerçekleşmesinin zorunlu dil ve vatandaşlık sınavında başarılı olunmasına bağlanması, entegrasyon politikasından tekrar asimilasyon politikasına doğru bir geçiş olarak algılanmıştır. Yapılan araştırmalar, Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin öncelikle Türk kültürünü benimseyerek devam ettirmeyi hedeflediklerini, bunu Almanlarla iletişim kurma ve Alman kimliğini benimsemenin izlediğini ortaya koymuştur. Bu durum kendiliğinden gelişen bir süreç olmaktan ziyade göç ve entegrasyon politikaları ile de yönlendirilen bir süreçtir. Almanya’da yaşanan bu durumun nedeni çok kültürlü entegrasyon politikalarından uzaklaşılmasıdır.¹⁵⁵

Günümüzde 1961 yılındaki anlaşmayla resmileşen göç sürecinin üzerinden 50 yıldan fazla bir süre geçmiş ve Almanya’da dört kuşak oluşmuştur. Birinci kuşak çalışmak amacıyla Almanya’ya gelen erkekler ve eşleridir. Bu kuşak genelde eğitim ve kültür seviyesi düşük, kazandığı parayı sermaye biriktirme ve memleketinde mülk satın alma düşüncesiyle biriktiren, bu sebeplerden dolayı da düşük bir yaşam standardı yaşayan insanlardır. Geçici gözüyle bakılan bu ilk kuşağa ve ailesine yönelik uyum noktasında herhangi bir proje veya önlem düşünülmemiştir. İkinci kuşak, aile birleşmesi ile Almanya’ya getirilmiş veya yurt dışında doğup büyüyen çocuklardan oluşan gruptur. Bu kuşak da geçici olarak değerlendirildiği için eğitim açısından birçok hizmetten mahrum kalmıştır. Göç tecrübesi yaşayan bu ailelerde yetişen çocuklar anne baba çalıştığı için eğitim yönüyle zayıf kalmış, yetersiz iki dillilik yani ne Türkçeye ne de Almancaya hâkim olamama neticesinde ciddi iletişim

---

¹⁵⁵ Bkz. Birsen Şahin, “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme”, **Bilig**, Güz 2010, S. 55, 122-126.

sorunları yaşamışlardır. Üçüncü kuşak, misafir işçi konumundaki dedelerin, çoğunluğu Alman vatandaşlığına geçen torunlarıdır. Bu kuşak ilk iki nesle göre dil ve eğitim konusunda daha avantajlı olsa da toplumun alt sınıflarında yer almış kendini ne Alman ne de tam anlamıyla Türk hissederek aidiyet problemi yaşamıştır. Bugün eskisi kadar iş gücüne ihtiyaç duymayan Almanya, göçmenlerin memleketlerine dönmelerini özendirerek, her fırsatta zorluk çıkaran bir tavır sergilemektedir. Almanya'da yetişen Türk kuşakları uyum ve aidiyet problemlerinden dolayı kendilerini yerli gördükleri ülkede yabancı, memleketlerinde ise Almanca olarak algılanmaktadır.¹⁵⁶

Yaşanan göç süreciyle birlikte Almanya'da yaşayan kuşaklar arasında söylem farklılıkları da meydana gelmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda birinci kuşak göçmenler tarafından ekonomik sorunlara ilişkin kaygılar dillendirilmiştir. 1980'li yıllarda ikinci kuşak, Türkiye kaynaklı ideolojik ve siyasal içerikli söylemler geliştirmişlerdir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren üçüncü kuşak, kültürel nitelikte diyaloga, farklılığa, hoşgörüyü ve çok kültürlülüğe ilişkin söylemler üretmiştir. Diğer bir ifadeyle birinci ve ikinci kuşak orta sınıf mensupları Türkiye'deki Avrupalılık söylemini dile getirirken, üçüncü ve dördüncü kuşak gençler ise farklılığın, çoğulculuğun ve yurttaşlığın altını çizen bir kimlik geliştirmişlerdir.¹⁵⁷

Başka bir açıdan Türkiye'den Almanya'ya göç, yaklaşık onar yıllık süreleri kapsayan dört temel grupta sınıflandırılabilir. Bunlardan birincisi 1961'den başlayıp, ekonomik kriz nedeniyle yabancı işçilerin alımının durdurulmasına kadarki süreci kapsayan işgücü göçüdür. Bunu 1973 yılından itibaren sosyal göç takip eder.

---

¹⁵⁶ Bkz. Zekiye Demir, **Almanya'da Yaşayan Türk Kadımları**, DİB Yayınları, Ankara 2010, 22-32.

¹⁵⁷ Bkz. Ayhan Kaya- Ferhat Kentel, **Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Köprü mü Engel mi?**, Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, Mayıs 2005, 69.

1980'den sonra ise siyasi sebeplerden dolayı Türkiye'den kaçanların başlattığı siyasal göç, 1990'lı yıllardan itibaren ise iltica ve yasadışı göç başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden terör nedeniyle yoğun bir göç yaşanmıştır.¹⁵⁸

Almanya'da yaşayan birinci ve ikinci kuşak Türkler geleceklelerini Almanya'da görürken, dünyaya gelen üçüncü ve dördüncü kuşak, yerleşik toplumunun bir parçası haline gelmiştir.¹⁵⁹

4. Almanya'da Türklerin Uyumu ve Din

Almanya'ya işgücü göçüyle gelen Türkler, dinlerini yaşamak ve bir araya gelebilmek için cami dernekleri kurmuşlardır. Bu amaçla satın aldıkları eski binaları camiye çevirerek, namaz ve diğer ibadetlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu binalar ilk bakışta cami olduğu anlaşılmayan mütevazı mescitler olarak işlev görmüş, imkânlar genişledikçe arsalar satın alınarak yerel dokuyla uyumlu, cami mimarisine uygun, çok fonksiyonlu mekânlar inşa edilmiştir. Bugün Almanya'nın birçok şehrinde Türk kültür ve mimari anlayışını yansıtan minareli ve kubbeli camiler mevcuttur. Bu camiler çok yönlü olarak hizmet vermekte, sadece ibadetlerin, törenlerin ve din eğitiminin yürütüldüğü yerler olmaktan öte, çeşitli kursların düzenlendiği, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin gerçekleştirildiği kültür merkezleri konumundadır.¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ Bkz. Yusuf Adıgüzel, "Diyasporadaki Kimlik Algılamalarına Göç Tipinin Etkisi: Almanya ve İngiltere Türk Topluluklarının Karşılaştırması", **Sosyoloji Dergisi**, S. 20, 2010, 3/75.

¹⁵⁹ Bkz. Faruk Şen, "Almanya'daki Türkler-Entegrasyon ve Gettolaşma", **Medya Merceğinde Almanya ve Türkiye**, Konrad Adenauer-Stiftung, Ankara 2006, 121-123.

¹⁶⁰ Bkz. Cemal Tosun, **Din ve Kimlik**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 37.

Almanya’da göç konusu dini yönden ele alındığında ilk akla gelen çoğunluk Müslüman Türklere dir. Bunun sebebi Türk nüfusun Almanya’daki bütün Müslümanların yaklaşık 2/3’ünü teşkil etmesidir. Bu nedenle Almanya’daki İslam, belirgin bir şekilde Türkiye’deki İslam’ın rengine bürünmüştür.¹⁶¹ 1960’lı yıllarda Türkler ağırlıklı olarak kırsal kesimden gelen ve geleneksel halk Müslümanlığını yaşayan göçmenlerdir. O devirlerde Türkiye’de yeterli dini eğitim kurumları mevcut olmadığı için bu durum normaldir. Çünkü Türkiye’de 1948 yılına kadar okullarda din dersi mevcut değildir. Öğretime ara veren İmam Hatip Liseleri 1951’de, İslam Enstitüleri ise 1959 yılında açılmıştır. Bu yönüyle Almanya’ya gelen ilk nesilde bilinçli bir dindarlıktan ziyade siyasi ideolojik boyutun belirgin olduğu geleneksel halk Müslümanlığı öne çıkmıştır. Bu anlayış İslam’ı bilimsel olarak temellendirmemektedir. Müslüman cemaatler de zaten böyle bir temele destek sağlayacak nitelikte değildir. Hıristiyanlığın belirgin özellikleriyle şekillenen Alman toplumunda Müslümanlar ilk planda kabuklarına çekilerek aktif bir katılımdan uzak durmuştur. Zamanla sosyal ve kültürel hayatta daha aktif olabilmek için hareketlenmişlerdir. Bu süreçte bir yandan Hıristiyan Alman toplumu, bu hareketlenmeyi destekleyip uyum konusunda beklentiler içine girerken, Müslümanlar asimile olma endişesiyle tereddütle davranmıştır. Diğer yandan yaşanan ön yargılar, bireysel yaşantı ve kanaatler, geleneksel bilgiler ve alışkanlıklar, negatif İslam imajını oluşturmuştur. 1970’li yıllarda özellikle aile birleşiminden sonra, artan eğitim ihtiyacı cemaatlerin ağırlıklı olduğu örgütlü İslam anlayışını gündeme getirmiştir. Bu halk Müslümanlığının özelliklerini de bünyesinde barındıran, cemaat bağlılığını öne çıkaran bir anlayıştır. Bu süreçte Türkiye’de yaşanan siyasi olaylar Almanya’da

---

¹⁶¹ Bkz. Timur Demirbaş, **Almanya’daki Türklerin Sorunları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, 11.

yaşayan Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur. 1980'li yıllardan sonra Türkiye'den gönderilen din görevlileri sayesinde İslam anlayışı kurumsallaşmaya başlamış, yaygın din eğitimi, hizmet ve eğitim anlayışı benimsenmiştir.¹⁶²

Göç konusunda üzerinde durulması gereken esas konu 1960'lı yıllarda büyük bir coşkuyla karşılanan insanların neden bugün dışlanarak problem olarak görüldüğüdür. Son zamanlarda Almanya'da göç ve İslam, güvenliği tehdit eden, ötekileştirilen ve politikaya alet edilen konular haline getirilmiştir. 11 Eylül terör hadisesi, Hollandalı Theo Van Gogh'un öldürülmesi, Danimarka'da ortaya çıkan karikatür krizi gibi olaylar yaşanan bu olumsuz süreci hızlandırmıştır.¹⁶³

Almanya'ya 1960'lı yıllarda işçi alımıyla başlayan göç 1973-1974 yıllarında işçi alımının durdurulması ve aile birleşmelerine dönüşmüş, kalıcılığa yönelik eğilimlerin artması neticesinde de Alman vatandaşlığına geçiş süreci başlamıştır. Bugün en büyük göçmen grubunu Türklerin oluşturduğu Almanya'da, göçmen profili değişmiştir. Ekonomik açıdan değişim gösteren anlayış, tasarruftan tüketime kaymıştır. Her 3 Türk aileden birisi bugün kendi evinde oturmaktadır. Çalışma hayatında işçilikten girişimciliğe ve işveren durumuna geçilmiştir. Eğitime verilen önem ve mesleki öğretimle birlikte yükseköğrenim yapma eğilimi artmıştır. Toplumsal uyum konusunda gayretli olan Türkler gettolaşma ve izolasyona da sıcak bakmamaktadırlar.¹⁶⁴

---

¹⁶² Bkz. Cemal Tosun, "Almanya'da İslam Din Dersleri İçin Bilimsel İslami-Teolojik Temellerin Önemi", **Kültürel Çeşitlilik ve Din**, (ed. Remziye Yılmaz), Sinemis Yayınları, Ankara 2005, 356-359.

¹⁶³ Bkz. Ayhan Kaya, "Almanya'daki Türkler ve Türkiye'deki Almanlar-Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları", **Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye'de Azınlık Çoğunluk İlişkileri**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2007, 83.

¹⁶⁴ Bkz. Gülay Kızıloca, "Almanya'daki Türkler ve Türkiye'deki Almanlar-Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları", **Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye'de Azınlık Çoğunluk İlişkileri**, 58-76.

Bugün Almanya gibi çoğulcu toplumlardaki göçmenlerin yaşantısıyla ilgili bir takım modeller ortaya atılmıştır. Bu modellerden ilki göçmenlerin kendi gelenek ve yaşam tarzlarını terk ederek çoğunluğun normlarına uyumunu ifade eden asimilasyondur. Diğer model, erime potası yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın asimilasyon teorisinden tek farkı, göçmenlerin kültürel farklılığının eritilmek suretiyle yok edilmesidir. Kültürel çoğulculuk yaklaşımı ise farklı kültürlerin birlikte yaşamasını mümkün görmektedir. Çok kültürlü toplum yapısına sahip ülkelerin uygulama alanında bazı sorunlar yaşadığı açıktır. Toplumsal çeşitlilik açısından günümüzde birçok gelişmiş Batı ülkesi çok milletli ve çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Bu olgunun ülkelere göre algılanması ve değerlendirilmesi farklı olmaktadır.¹⁶⁵

Almanya'da yaşayan Müslümanlar toplumun her kesiminden ve farklı etnik kökenlerden gelmektedirler. Bunun doğal sonucu olarak Müslümanlar farklı dini yorumlara sahiptir. Türkler genellikle orta yolu destekleyen bir yapıya sahiptir. Bu özelliklerini Türkiye'de mevcut anayasal laik düzen ve İslam dini ile derinlemesine özdeşleşen bir anlayışa sahip olmalarıyla açıklamak mümkündür.¹⁶⁶

Almanya'da yaşayan Türklerin kimliklerinin en önemli unsurları Türklük ve İslam, yani milliyet ve dindir. Entegrasyon söz konusu olduğunda, dinin entegrasyona engel olduğu düşüncesi Türkler tarafından kabul görmemektedir. Almanların bu konudaki ısrarları Türklerin, entegrasyon talebini asimilasyon olarak algılamalarına, direnç göstermelerine ve bu sonuç ise Alman toplumunun

---

¹⁶⁵ Bkz. Selim Eren, "Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa'ya Göç eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 2007, 11/268-269.

¹⁶⁶ Bkz. Riva Kastoryano, *Kimlik Pazarlığı*, (çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 140-141.

Müslümanları ötekileştirerek dışlamasına sebep olmaktadır.¹⁶⁷ Almanya’da dışlanan veya ayırıcılığa maruz kaldığını düşünen Türkler özellikle çocuklarını yetiştirme noktasında endişelenmekte, çocukların Türk kültürünü öğrenememelerini ve dini değerlerden uzak kalmalarını önemli tehlike olarak görmektedirler.¹⁶⁸

Almanya’daki Türk varlığı, birinci derecede tarihi önyargılar, dini kültürel farklılıklar ve gelecek korkusu ile ilişkilendirilmektedir. Bunun en önemli nedeni, özellikle bir kısım basın yayın organlarının ve Türk karşıtı politikacıların, Türk varlığını bir zenginlik olarak değil, daha çok bir tehdit veya yabancı unsur olarak göstermeleridir. Özellikle bir kısım Alman medyasında yansıtılan olumsuz Türk imajı, mevcut önyargıların daha da güçlenmesine ve yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle Almanya’da yaşayan Müslümanlar topluma uyum yani entegrasyon konusunda bir takım zorluklar yaşamaktadırlar. Genel anlayışa göre, Müslümanlar farklı kültürlerden insanlar olarak topluma zenginlik katmaktadırlar. Fakat Müslümanlara göre çoğu zaman Alman toplumunun tüm sosyal ve kültürel şartlarını kabul etmek entegrasyondan ziyade asimilasyonu gündeme getirmektedir. Bu yönüyle Almanya’da yürütülen diyalog faaliyetleri sosyal ve siyasi konuların etkisinde kalmaktadır. Genelde diyalog toplantıları üç temel üzerine odaklanmaktadır. Bunlarda birincisi, dinlerarası diyalog karşılaşmaları, ikincisi, ötekiyle buluştuktan sonra karşılıklı anlayışı geliştirmek ve sonuncusu ise diğer din mensuplarıyla verimli işbirliğine girmektir. Almanya’daki Müslümanlar için diyalog, mahalli seviyede, cami cemaati veya kilise üyeleri bazında veya gündelik hayatta yolda, işte, sürekli gördüğü diğer kültürden insanlarla devamlı karşılaşma anlamına

---

¹⁶⁷ Bkz. Nebile Özmen, “Göçün 50. Yılında Entegrasyon ve Din İlişkisinin Dönüşen Parametreleri: Almanya’da Türkler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 19, Güz 2011, 4/401.

¹⁶⁸ Bkz. Ahmet Rasim Kalaycı, **Almanya’da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması**, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, 102.

gelmektedir. Bu yönüyle yaşanan dinlerarası diyalog pratik hayatı ilgilendiren bir yapı arz etmektedir. Kurumsal diyalog toplantıları, genel anlamda demeçlerin verildiği, siyasi konuların gündemde olduğu toplantılardır. Bu toplantılar taraflarca bir tür taviz verme olarak algılanabilmekte ve şüpheyile karşılanmaktadır.¹⁶⁹

Almanya'da yaşayan Türklerin çoğunluğu yaşadıkları hayattan ve ekonomik durumlarından memnundur. Kendilerini Almanya'da başarılı olarak görmekte ve geleceğe dair olumlu düşüncelere sahiptirler. Alman toplumuna uyum meselesinde kendilerini toplumdan tecrit etmekle suçlanmalarına rağmen onlar bu düşünceye katılmamaktadır. Diğer yandan kendilerini aşırı sağ ırkçı akımların tehdidi altında hissettiklerinden dolayı ihmal edilmiş, ikinci sınıf vatandaşlar olarak görmektedirler. Yaşadıkları bütün olumsuzluklara rağmen Almanya'da yaşayan Türklerin ekseriyeti sadakatle demokratik devlete inanmakta ve kendisini Almanya'ya kuvvetli derecede bağlı hissetmektedir.¹⁷⁰

Son yıllarda Türk varlığına yaklaşımda olumlu bir değişim gözlenmektedir. Önceki Almanya Cumhurbaşkanlarından Horst Köhler'in, 2008 yılında Cumhurbaşkanlığı Sarayı Bellevue'de, yabancı gazetecileri kabulünde, "Türklerin Almanya'da kendilerini iyi hissetmelerini ve burada kabul gördüklerini bilmelerini istiyorum" cümleleriyle dile getirdiği mesajı, bu değişime güzel bir örnektir.¹⁷¹ Bir önceki Cumhurbaşkanı Christian Wulff ise Berlin duvarının yıkıldığı ve iki Almanya'nın birleştiği tarihin yıldönümünde "Hıristiyanlık ve Yahudilik Almanya'ya ait, günümüzde artık İslamiyet de Almanya'ya ait" diyerek ülkesindeki Müslümanları en üst düzeyde sahiplenmesi, Müslümanların kendilerini Almanya'ya

---

¹⁶⁹ Bkz. Alıcı, "Diasporada Diyalog?", a.g.m., 5/171.

¹⁷⁰ Bkz. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, **Almanya'daki Türkler**, Konrad Adenauer-Stiftung, Ankara 2002., <http://www.konrad.org.tr/index.php?id=433>. (20.10.2013).

¹⁷¹ http://euro.zaman.com.tr/euro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=27611. (21.10.2013).

ait hissetmeleri için önemli bir vurgudur. Bu söylem Almanya’da yaşayan Müslümanlar açısından, uyum adımlarının hızlanması yönünde beklentilere de yol açmıştır.¹⁷² Şimdiki Cumhurbaşkanı Joachim Gauck da, Müslümanların inanç ve kültürleri ile Almanya'nın bugün ve gelecekte bir parçası olduğunu yinelemiş ve Almanya'da yaşayan dört milyon Müslüman'ın ülkede üçüncü büyük dini grubu oluşturduğunu hatırlatmıştır. Gauck, Almanya’da farklı kültür ve kökenlere sahip insanların bir arada yaşadığını ve bunun toplumu değiştirdiğinin altını çizerek toplumda var olan çok kültürlülüğün avantaj ve dezavantajlar sunduğunu ve bu kapsamda toplumda yerleşik önyargılara karşı mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷³

5. “Avrupa İslam’ı” veya “Euro İslam”

İngilizce “Euro-İslam” kelimesinden türetilen “Avrupa İslam’ı” veya “Avro İslam” Avrupa’da yaşayan Müslümanların yaşadıkları İslam anlamında kullanılan, Müslümanları buldukları toplumun bir parçası haline getirme projesi olarak da ifade edilen bir kavramdır.

Günümüzde Avrupa yoğun bir Müslüman nüfusla birlikte yaşamaktadır. Müslümanların doğum oranları da Avrupalılara göre üç kat fazladır. Uzmanlara göre böyle devam ederse, 2050 yılında Müslümanların, Avrupa toplam nüfusunun %20’sini oluşturacağı tahmin edilmektedir. Diğer yandan göçmenler vasıtasıyla Avrupalılar Müslümanları tanımaya başlamışlar fakat bu yüzleşme daha ilk günlerden itibaren olumsuz bir imaj oluşturmuştur. Müslümanlara karşı olan bu şüpheci yaklaşım, entegrasyon sorunu yaşanmasına sebep olmuştur. Avrupalılar

¹⁷² <http://tr.euronews.net/2010/10/04/almanya-birlesmeyi-kutladi/>. (22.10.2013).

¹⁷³ http://www.zaman.com.tr/dis-haberler_alman-cumhurbaskani-gaucktandiyalog-cagrisi_2063266.html. (19.10.2013).

tarafından entegrasyon sorununun gerçek nedeni İslam dininde aranırken bazıları İslam'dan ziyade Müslümanların buna neden olduğu kanaatini taşımaktadır.¹⁷⁴

Bugün Avrupa'da İslam, Hıristiyanlığın ardından ikinci büyük dindir. Fakat burada yaşayan çok sayıdaki Müslüman terör ve şiddetle özdeşleştirilen İslam imajından dolayı sıkıntı içerisinde. Müslümanlar şiddet ve terörle ilişkilendirilmekte, terörün kaynağı kutsal savaş şeklinde tanımlanan cihat olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Bazı Hıristiyan çevreler, Ortaçağ İslam karşıtı nefret duygularını harekete geçirmeye veya İslam karşıtı kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadırlar. Müslümanların arasından çıkan bazı kişilerin, din adına veya başka bir şey adına eylemde bulunmaları, Müslümanlar arasında terörün yaygın olduğu veya Müslümanların şiddet ve terörle iç içe oldukları anlamına gelmemektedir. Müslümanların şiddet ve terörle ilişkilendirilmesi, onların barışçı yönlerini gölgede bırakmaktadır.¹⁷⁵

Cihat, Batılılar tarafından kendi kültürel kodları gereği “kutsal savaş” olarak gündeme getirilmektedir. Hâlbuki klasik İslam kaynaklarında “kutsal savaş” gibi bir kavram kullanılmamıştır. Batılılar cihadı Haçlı seferleriyle karşılaştırarak merkezi bir rol belirlemişlerdir. Bu anlamda Haçlı seferlerinin Papalık kurumuyla çok yakın bir ilişkisi varken cihadın İslam'da böyle bir karşılığı ve cihat kurumu bulunmamaktadır. İslam'a göre savaş, meşru olsa da olmasa da kutsal sayılmamıştır.¹⁷⁶

Avrupa'da bazı çevreler hızla artan Müslüman nüfusun yakın zamanda Avrupa'yı ele geçireceği temasını işlerken bazıları da Müslümanların Hıristiyan Batı

---

¹⁷⁴ Bkz. Mustafa Köylü-İbrahim Turan, “AB-Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 29, 2010, 8-11.

¹⁷⁵ Bkz. Ejder Okumuş, “Küresel Durum Problem'i Evrensel Barış ve İslam”, **Diyanet İlmî Dergi**, S. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008, 44/14-18.

¹⁷⁶ Bkz. Kadir Albayrak, **Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi**, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010, 185.

için gittikçe artan bir tehlike olduğundan bahsetmekte hatta çeşitli Batı ülkelerinde göçmen işçi statüsünde çalışan Müslümanların kovularak yerlerine Doğu Avrupa'dan Hıristiyan işçiler getirilmesini teklif etmektedirler.¹⁷⁷ Avrupalıların, İslam ve Müslümanlar hakkındaki tutum ve davranışları yüzyıllar boyunca çarpıtılmış bir şekilde gelişmiştir. Bugün Batı toplumlarında, İslam ülkelerinden söz edildiğinde İslam korkusundan* dolayı İslami köktencilik sözcüğü dile getirilmekte ve zaten var olan İslam korkusu arttırılmaya çalışılmaktadır.¹⁷⁸

Bugün Avrupa'da yaşanan bu sıkıntıların temelinde, burada yaşayan Müslümanların çoğunlukla bir zamanlar Avrupa ülkelerinin sömürgesi olan ülkelere göçmen olarak gelen insanlar olması vardır. Bu yönüyle söz konusu göçmenler yöneten ve yönetilen ilişkisine dayalı ortak bir geçmişe sahiptirler. Avrupalılar tarafından bir zamanlar yönettikleri insanlarla eşit şartlarda uyum içerisinde yaşamak zor kabullenilmiştir. Genelde Avrupalıların zihinlerinde Müslümanlara ait üç farklı negatif imaj yaygındır. Bu imajlardan ilki, çoğu Avrupalının Avrupa'da doğmuş ve eğitim görmüş Müslümanlardaki değişimi umursamaması ve Müslümanların adının her zaman terör ve politik tehditlerle beraber anılmasıdır. İkincisi, politik ve entelektüel seviyede İslam'ın tek bir yapıda kabul edilmesidir. Hâlbuki Avrupa'da yaşayan Müslümanlar etnik ve sosyolojik yönden tamamen farklı kökene sahiptirler. Üçüncü olumsuz imaj ise İslam ve modernizmin karşılaştırılarak Müslümanların modern insan olamayacağı kanaatidir. Bu kabule göre modernizmin sonuç ve faydalarını reddeden Müslümanlar, geri

---

¹⁷⁷ Bkz. Şinasi Gündüz, **Küresel Sorunlar ve Din**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, 10-11.

* İslam korkusu veya İslamofobyaya, İslam dininden duyulan korku olarak ifade edebileceğimiz bir kavramdır. Fobyaya, aslında gerçeklik temeli olmayan fakat vehmedilen bir korku ve endişe durumunu ifade etmektedir. İslamofobyaya, bu yönüyle gerçeği yansıtmayan bir anlam taşımaktadır.

¹⁷⁸ Bkz. Müller, "Avrupa'da İslamiyet-Bir Zenginlik veya Tehlike mi?", **Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum**, 111-118.

kalmış, tutucu veya radikal insanlardır. Bugün Avrupa ve Almanya’da yaşayan Müslümanların uyum sorunu hükümetlerin üzerinde durduğu önemli bir meseledir. Çözüm önerileri arasında “Avrupa İslam’ı” gündeme gelmiş ve bu tür bir İslam anlayışının sosyal ve günlük yaşamda kabul görmesi amaçlanmıştır.¹⁷⁹

Avrupa’da yaşanan bu süreç Almanya’da kısmen farklı bir şekilde gelişmiştir. Bu farklılık Almanya’nın sömürgeci bir ülke olarak kabul edilmemesinden ve bu ülkede yaşayan Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Türklerle Almanlar arasında hem Osmanlı Devleti zamanında hem de sonrasında sıkı bir ittifakın bulunmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Almanya’da Hıristiyanlığın İslam hakkındaki olumsuz propagandası ve medyanın İslam hakkında sunduğu olumsuz imaj diğer Avrupa ülkeleriyle benzerlik göstermektedir.¹⁸⁰

Avrupa, bu yüzyılın son çeyreğinde aralarında kendi vatandaşları da olmak üzere Müslüman nüfusun hızla artması karşısında Müslümanları Avrupa’nın değer ve normlarını kabul etmeye yönlendirmiştir. Bu amaçla Müslümanları buldukları toplumlara entegre etmeye yönelik faaliyetlere hız vermiştir. Fakat Avrupa’da oluşturulmaya çalışılan yanlış İslam imajı ve ismi barış ve esenlik olan bir dinin şiddet ve terör üreten bir oluşum olarak gösterilmesi, Peygamberinin şiddet ve terör yanlısı olmakla itham edilmesi ve İslami değerlerin şiddet ve terörle yan yana oldukları yargısının yerleştirilmeye çalışılması Müslümanları rahatsız etmiştir. Bu ve benzeri hadiselerin neticesinde, Batı’daki olumsuz İslam imajının düzeltilmesi ve Müslümanların varlığının tehdit edici değil, barışçı ve hoşgörülü niteliğiyle ortaya

---

¹⁷⁹ Bkz. Jocelyn Cesari, “Avrupa: İslami Bir Kesit”, **Avrupa ve Amerika Müslümanları**, (ed: Shireen Hunter-Huma Malik), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, 34-37.

¹⁸⁰ Bkz. Dieter Wellershoff, “Alman Açısından İslam”, **Türk Alman İlişkilerinde Din Tabu mu?**, Türk Alman Sempozyumu 1996, (ed. Körber-Stiftung), Körber Yayınları, Hamburg 1997, 231.

çıkarılması amacıyla “Avrupa İslam’ı” projesi gündeme getirilmiştir.¹⁸¹ Bu projenin fikir babalığını Almanya’da yaşayan Suriyeli yazar Bassam Tibi yapmıştır. Ona göre, Avrupa İslam’ının hayata geçirilip uygulanabilmesi için hem Avrupa’da yaşayan Müslümanlara hem de Avrupa Birliği hükümetlerine büyük görevler düşmektedir. Temelde hem Müslüman hem de Avrupalı olabilmek mümkündür. Buradaki temel düşünce, sadece İslam ile uygarlıklar arasındaki temel köprülerden biri olan demokrasi arasında bir çatışmayı önlemek değil, aynı zamanda bunların arasında bir sentezi geliştirmenin mümkün olduğunu göstermektir. Ayrıca Avrupa’da yaşayan Müslümanların çoğulculuk, tolerans, laiklik ve demokratik sivil toplum kriterlerini kabul etmeleri de gerekmektedir. Tibi’ye göre kapsamında Avrupalılığın ve İslam’ın uzlaştırıldığı, Avrupa toplumuna İslam’ı yaşayarak entegre olabilmeyi amaçlayan, gettolaşmayı ve asimilasyonu kabul etmeyen bu düşünceye “Avrupa İslam’ı” denilmiştir.¹⁸²

Tibi’ye göre Batının İslam korkusundan kurtulması gerekmektedir. Çağımızda göç küreselleşmenin bir unsurudur. Avrupa kimliğinin etniklikten arındırılması noktasında hem Avrupa hem de göçmenler değişime açık olmalıdır. Avrupalılar bu yönde kibirlerini yenmeli, göçmenler ise Avrupalı Müslüman kimliklerini yaymalı ve Avrupa medeniyetiyle aralarında bir ortaklık bulmalıdırlar. Avro-İslam kavramıyla hedeflenen hem Avrupalı Müslümanlar hem de Avrupa toplumları tarafından kabul edilebilen, sekülerlik ve bireysel vatandaşlık fikirlerini modern demokrasi çerçevesine oturtabilecek liberal bir İslam benimsenmelidir. Bu aynı zamanda kültürel bakımdan modernizmin vatandaşlık kültürüne uygulanmış

---

¹⁸¹ Bkz. Perşembe, a.g.e., 178-179.

¹⁸² Bkz. Bassam Tibi, “İslam, Demokrasi Ve Bir İslam Devlet Vizyonu”, **Dünya, İslamiyet ve Demokrasi**, (çev. Yahya Sezai Tezel), Konrad Adenauer-Stiftung, <http://www.konrad.org.tr/index.php?id=36>. (22.10.2013).

halidir. Bu yolla Müslümanların içinde yaşadıkları Avrupa toplumunun birer üyesi olmaları da hedeflenmelidir. Diğer yandan Müslümanlar Avrupa toplumunda azınlık haklarına yeterince sahip olsalar da bu durum her zaman onların lehine olmayabilir. Çünkü Müslümanlar nihayetinde Avrupa’da yeniden alevlenen bir Anti-Semitizmin mağdurları olabilirler. Bu tehlikeli ihtimalden korunabilmek için Müslümanlar Avrupa ile siyasal bütünleşmelerini sağlamalı, vatandaşlık hak ve görevlerini almalı ve Avrupa ile İslam arasında bir köprü görevi üstlenmelidirler.

Bassam Tibi’ye göre, Almanya'daki işçiler, konuk işçi yani emeklerine artık ihtiyaç duyulmadığı anda ülkedeki varlıkları sona erecek kimseler olarak görülmüşlerdir. Almanlar, “İşgücü ithal ederken, insan ithal ettiğimiz gerçeğini göz ardı ettik” demişlerdir. Bugün ulaşılan noktada Avrupa'da yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğu bir yere ayrılmayacaktır ve kendilerini geçici sakinler olarak görmemektedirler. Bundan dolayı İslam’la Avrupa arasındaki çatışma düşüncesi yerine, medeniyetler ve dinlerarası diyalog önem kazanmış ve Müslümanların Avrupa medeniyetiyle kendileri arasında bir ortaklık bulmaları da gerekli hale gelmiştir. Bugün her iki tarafın da görevi, kendi kimliklerini değiştirip yeniden tanımlamaktır. Avrupa'yı ırkçı ve soykırımcı gibi kötü özelliklerle nitelendirmek kadar, İslam’ı İslam korkusuyla nitelendirmek de yanlıştır. Avrupa ve İslam dünyası, düşmanlık ve dostluğu yan yana barındırmış, kökenleri asırlar öncesine dayanan iki ayrı medeniyettir.¹⁸³

Tibi'nin “Avrupa İslam’ı” projesi siyasi ve akademik çevrelerde çok tartışıldıysa da İslami kuruluşlar ve Müslümanlar arasında fazla kabul görmemiştir. Bunun sebebi “Avrupa İslam’ı”nın Müslümanların yaşadıkları gerçekliği ve dini

---

¹⁸³ Bkz. Tibi, **Müslüman Avrupa Ya da Avro İslam**, 47-59.

anlama şekillerini temsil etmediği gerçeğidir. Ayrıca bu anlayış Müslümanlara tepeden inme bir şekilde kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan Avrupa’da çoğulcu, hoşgörülü ve demokratik bir İslam anlayışı özellikle genç nesil arasında gelişmektedir. Yapılan araştırmalar Müslümanların dini kimlikleri çok güçlü olmasa da İslam’ı içinde yaşadıkları topluma katılımlarında bir engel olarak görmediklerini göstermektedir.¹⁸⁴

“Avrupa İslam’ı” konusunda farklı düşünenler de vardır. Buna göre, Batı kendi değerleriyle benzeştiği ve uyduğu kadarıyla İslam’ı yeniden formüle etmeyi istemektedir. Bu amaçla dünya gündemine Amerika’nın “Büyük Ortadoğu Projesi” politikası çerçevesinde netlik kazanan “İlmli İslam” modeli ve Avrupa kıtasında dillendirilen “Avrupa İslam’ı” modeli sunulmuştur. İslam’ı reforma tabi tutmak isteyen Batı, “Avrupa İslam’ı” modeliyle Avrupa’da yaşayan Müslümanların İslam anlayışlarını ve yaşayışlarını Avrupa değerleriyle buluşturmayı istemektedir. Bir entegrasyon modeli olarak gündeme getirilen “Avrupa İslam’ı” sayesinde Müslümanlar Avrupa’da kamusal ve siyasal alanlarda seslerini daha rahat duyurabilmeyi planlarken, Avrupalı devletler ise “Avrupa İslam’ı” vasıtasıyla menfaatlerini sürdürebilmeyi ve Müslümanları kontrol altında tutabilmeyi hesaplamaktadırlar.¹⁸⁵

Neticede Müslümanlar, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmayan ülkelerde bir yandan kendi İslami kimliklerini muhafaza edip yaşarken bir yandan da o ülkelerin bir parçası olabilmektedir. Müslümanlar, yaşadıkları ülkelerde bazı kültürel sorunlar yaşasalar bile kısa zamanda bunu aşabilmekte, kendi değerlerini koruyarak o

---

¹⁸⁴ Bkz. Ahmet Yükleyen-Ahmet T. Kuru, **Avrupa’da İslam, Laiklik ve Demokrasi**, Tesev Yayınları, İstanbul 2006, 40.

¹⁸⁵ Bkz. Yılmaz, **Hristiyan-Müslüman Diyalogu**, 114-132.

ülke toplumlarıyla bütünleşmeye çalışmaktadır. Bu, Müslümanların her toplumsal ve kültürel durumda oluşan şartlar çerçevesinde kendi dinlerinin gereğini yerine getirme konusunda başarılı olduklarını göstermektedir. Buna ilave olarak Avrupa'da, özellikle de Almanya'da yaşayan Müslümanlar kendilerini artık birer Avrupalı olarak görmektedirler.

Uyum konusunda başarılı olmak isteyen Müslümanlar, yaşadıkları toplumun değerlerine ve inançlarına saygı duymalı ve marjinal eylemlerden kaçınmalıdırlar. Özellikle 11 Eylül gibi toplumun zihinsel sürecinde korku, kuşku ve panik yaratabilen ve asla hiçbir inancı temsil etmeyecek olan şiddet eylemlerinin adeta kaynağı gibi algılanabilecek destek ve tercihleri ima bile etmemelidirler.¹⁸⁶

Bugün Avrupa'da yaşayan Müslümanlar radikal bir İslam anlayışını benimsememekte ve İslam'ın temel değerlerine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte Avrupa kimliğini de benimsediklerini ifade etmektedirler. Ayrıca Avrupa'da İslam imajını negatiften pozitif çevirmeye ve İslam'ın Avrupa'da kalıcı olmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu şekilde Avrupalı Müslümanlar İslam'a yeni bir bakış açısı getirmek için çabalamaktadırlar.

6. Almanya'da Türklere Ait İslami Teşkilatlar

Almanya'da yaşayan Türk göçmenler misafir işçilikten kalıcılığa uzanan süreçte milli ve dini hassasiyetlerinden dolayı çeşitli teşkilatlar kurmuşlardır. Cami dernekleri etrafında gerçekleşen bu örgütlenmeler Türkiye'deki siyasi yapıyla sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Bu teşkilatlardan ilki, alanındaki en büyük sivil toplum örgütü olan "Diyanet İşleri Türk İslam Birliği" (DİTİB) dir. Diyanet İşleri Türk

---

¹⁸⁶ Bkz. Suavi Tuncay, "Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Göç Olgusunun İrdelenmesi ve Almanya Örneğinin Analizi", *Türkbilim*, S. 2, Nisan 2010, 19.

İslam Birliği, Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı bir kuruluştur ve başında din hizmetleri için atanan bir müşavir bulunmaktadır.

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, dini, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetleri gerçekleştirmek ve kendine bağlı derneklerin bu türden faaliyetlerini koordine etmek amacıyla, 1984 yılında 230 dernekle kurulmuştur. Bugün Almanya'da hizmet veren 889 derneği ve 210.000 üyeyi temsil etmektedir. Gayesi, Almanya'da yaşıyan Müslümanlara yönelik dini faaliyetleri gerçekleştirmek ve desteklemek, Türk vatandaşlarının kendi kültürlerini yaşayabilecekleri ortamları geliştirmek, dini, kültürel ve sosyal faaliyetleri koordine etmek, Müslümanların ibadet edebileceği camileri ve imkânları hazırlamak, uyum ile ilgili proje ve aktiviteler sunmak, hacca gitmek isteyenlere yardımcı olmak, cenazelerin dini vecibelerini yerine getirmek, Almanya genelinde gençlik ve spor hizmetlerini desteklemek, kadın kolları aracılığıyla kadınların eğitimlerine katkıda bulunmak, herkese aynı mesafede yaklaşarak, semavi dinlerin diğer temsilcilerine karşı açık ve dostane ilişkilerini her alanda devam ettirmektir. Kısaca Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, temsil ettiği kitle itibariyle, çoğunluğu Türkler olmak üzere, her milliyetten ve her yaştan insana dini, sosyal ve eğitim alanlarında hizmetler sunmaktadır. DİTİB, Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığının Avrupa'daki şubesi gibidir. Hukuksal açıdan bakıldığında ise Alman hukukuna göre bağımsız bir teşkilattır.¹⁸⁷

Bu teşkilatın en bariz özelliği, din görevlilerinin Türkiye'den gönderilmesi ve bunların Almanya'da yaşıyan Türk göçmenlerine hizmet vermeleridir. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği bünyesinde görev yapan din görevlileri bir Almanca kursunu bitirdikten sonra Almanya'ya gelmektedirler. Bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Goethe Enstitüsü arasında bir işbirliği gerçekleştirilmiştir.

---

¹⁸⁷Bkz. **Yurtdışı Hizmetleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, 46-47.

Teşkilatın en önemli faaliyet alanlarından birisi de, dinlerarası diyalog konusunda yoğunlaşan “Dinler ve Kùltùrlerarası İlişkiler” bölümüdür. Diyanet İşleri Türk İslam Birliğinin bu bölümü, hoşgörü, saygı, diyalog ve tolerans prensiplerine uygun olarak, Hıristiyanlar ve diğer din mensupları ile karşılıklı yakın ilişkiler kurmayı, diyalog ortamının geliştirilip güçlenmesine destek vermeyi, toplumdaki ön yargıları yok etmeyi ve her çeşit ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Dinler ve Kùltùrlerarası İlişkiler bölümü, Almanya genelinde dinlerarası diyalog alanında yapılacak faaliyetleri yürütmekte ve kendisine bağlı diğer derneklerin bu alanda yapacağı organizasyonları koordine etmektedir. Ayrıca DİTİB, kilise ve diğer kuruluşlarla ortak çalışma grupları kurulması için çalışmakta ve Almanya’daki camileri tanıtmak amacıyla 1997 yılından bu yana iki Almanya’nın birleştiği 3 Ekim tarihinde “Açık Cami Günleri” (Tag der offenen Moschee) düzenlemektedir. Diğer din mensupları ile de “Barış Duaları” (Gebete der Religionen) tertipleyen bölüm “Cami Rehberleri Seminerleri” vasıtasıyla, “Prodialog projesi” adı verilen hem camileri hem de İslam’ı tanıtabilecek elemanlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu faaliyetlerinin yanı sıra bölüm, Ramazan ayında iftar programları düzenlemekte, Alman Kilise Günleri’ne katılarak, Alman Resmi Makamları, Sivil Toplum Örgütleri ve kilise toplantılarında Müslümanları temsil etmektedir. Ayrıca farklı dillerde amacına hizmet eden broşürler hazırlamakta, seminerler düzenlemekte ve “Biliyor musun, ben kimim?” (Weißt du, wer ich bin) gibi projeleri geliştirmektedir. Bu proje 2003 yılında Almanya Protestan Kilisesi ortaklığıyla Almanya’da yaşayan Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında uyum, barış ve hoşgörü anlayışını arttırmayı hedefleyen bir çalışmadır. Ayrıca bölüm,

üniversiteler ile beraber dinlerarası diyalog ve uyum konularında akademik çalışmalar yapmakta ve yapanları da desteklemektedir.¹⁸⁸

Almanya'daki dernek sayılarına göre ikinci büyük İslami Teşkilat “İslam Cemaati Milli Görüş” (IGMG) dir. Bu teşkilat, 1976 yılında Köln şehrinde kurulmuş olup, Almanya'da 500 cemaat birliğine sahiptir. Kısaca “Milli Görüş” adıyla tanınan bu teşkilat kendisini Müslümanlara kapsamlı bir şekilde dini, sosyal ve kültürel hizmetler veren İslami bir cemaat şeklinde tanıtmaktadır. Bu teşkilat, hem Alman politikası hem de Alman kamuoyu tarafından, içinde pek çok soru işaretleri taşıyan bir teşkilat olarak algılanmaktadır. Teşkilatın ifade ettiği farklı söylemler, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin hür ve demokratik temel düzenini oluşturan ana ilkeler ile uyum içinde olup olmadığı eleştirisine sebep olmaktadır. Bu gelişmelerden dolayı Milli Görüş yaptığı son toplantılarda siyasetten uzak kalarak, çalışmalarında daha sorgulamacı ve Türkiye ile bağlantılı olmayan yeni stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır.¹⁸⁹

Almanya'da Türklere ait İslami teşkilatlardan üçüncüsü, 1973 yılında Köln'de kurulmuş olan “İslam Kültür Merkezi Birliği” (VIKZ) dir. Merkezi Köln'de bulunan İslam Kültür Merkezi Birliği, sosyal ve kültürel sahalarda hizmet veren dini bir teşkilattir. Birliğin, Almanya'nın birçok yerinde faaliyet gösteren şubeleri mevcuttur.¹⁹⁰ Bu teşkilat bütün Almanya'da 300, diğer Avrupa ülkelerinde 125 derneğe sahiptir. Teşkilat, en eski Müslüman birliği olup, kaynağı Türkiye'de bulunan Süleymancı Hareketin Avrupa'daki kolu sayılmaktadır. İslam Kültür Merkezi Birliği kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan'ın öğretilerini rehber edinmiş,

---

¹⁸⁸Bkz. <http://www.ditib.de/default.php?id=5&lang=en>. (22.10.2013).

¹⁸⁹ Bkz. <http://www.igmg.de/tr/teskilat.html>. (23.10.2013).

¹⁹⁰ http://www.vikz.de/info/vikz_tr.html. (23.10.2013).

Müslüman çocuk ve gençlerin dinsel eğitime konsantre olmuş bir harekettir. Bu teşkilat ayrıca uzun yıllar Hıristiyan İslam diyalogunda görev almıştır. VIKZ, Almanya’da kurduğu yatılı okullarla da adından söz ettirmiştir. Bunlar, çocukların ve gençlerin dini eğitim görmesine ve onların barınmasına yönelik hizmet veren bina kompleksleridir.¹⁹¹

Almanya’da faaliyet gösteren bir diğer İslami teşkilat da “Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu” (ADÜTDF) yani kısa adıyla “Türk Federasyonu” dur. Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu, Türkiye’deki Milliyetçi Hareket Partisi’nin milliyetçilik ideolojisini kabul eden ve destekleyen bir görünümüdür. 1978 yılında Frankfurt’ta kurulmuş olan teşkilatın bugünkü merkezi yine aynı yerdedir.

Faaliyetlerini Türk vatandaşlarının kimlik ve uyumları konusuna yoğunlaştıran Federasyon, Türkiye ve Türklerin tanıtılması, spor faaliyetleri, belirli aralıklarla düzenlenen salon toplantıları, geceler, kurultaylar ve cami hizmetleri alanlarında çalışmaktadır.¹⁹²

Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu, 19 Mayıs 2007 tarihinde gerçekleşen Kurultayı’nda adını “Almanya Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu” olarak değiştirmiş ve 7 ayrı ülkede bulunan Türk Federasyon’larının bir araya gelerek kurdukları “Avrupa Türk Konfederasyonu”na kurucu üye olarak katılmıştır.

Federasyon, Türklerin Almanya’daki kanunlar çerçevesinde, demokratik haklarını kullanmaları, yönetimlere iştirak etmeleri, vatandaşlık haklarını almaları

---

¹⁹¹ Bkz. Monika-Tworuschka, a.g.e., 75.

¹⁹² Bkz. Perşembe, a.g.e., 150-151.

konusunda gerekli teşvik ve çalışmaları yapmaktadır. Gençlere iyi bir eğitim almaları ve meslek eğitimleri konusunda yardımcı olan Federasyon Türkiye'nin, dışarıda tanıtılması ve Almanya'nın da Türkiye'de tanıtılıp ülkeler arasında yakınlaşma sağlanması konusunda da faaliyetlerde bulunmaktadır.¹⁹³

Diğer bir İslami teşkilat “Avrupa Türk İslam Birliği” (ATİB) dir. Daha önce Türk Federasyonu bünyesinde faaliyet gösteren bir grubun ayrılması ve 70 derneğin katılımıyla Musa Serdar Çelebi başkanlığında Frankfurt'ta kurulmuştur. Avrupa Türk İslam Birliğinin bugünkü merkezi Köln'dedir. Birlik kendisini, Avrupa'da yaşayan Türklerin karşılaştığı sorunları aşabilmesi için kurulan, partiler üstü, yaşanan gerçeklere ve milli değerlere dayalı sivil bir teşkilat olarak tanıtmaktadır. ATİB, halen 126 üye derneğe ve toplam 25000 üyeye sahip bulunmaktadır. Birliğin cami hizmetleri dışında Hac organizasyonu ve cenaze fonu gibi faaliyetleri de vardır. Ayrıca öğrenci ve kadın dernekleri yanında çocuk ve gençlere yönelik eğitim dernekleri de mevcuttur.¹⁹⁴

Türk Federasyonundan ayrılan diğer bir dernek de “Avrupa Türk Kültür Dernekleri Birliği” (ATB) dir. Türk-İslam sentezi çerçevesinde Türkiye'deki Büyük Birlik Partisi'nin Avrupa teşkilatı niteliğindedir. Almanya'da 21 derneği bulunan Avrupa Türk Kültür Dernekleri Birliği'nin merkezi Frankfurt'tadır. Faaliyetleri arasında çocuk ve gençlere yönelik dini ve kültürel eğitim programları, ibadetlerle ilgili hizmetler, hac organizasyonu ve cenaze yardım hizmetleri bulunmaktadır.¹⁹⁵

Almanya'da faaliyet gösteren diğer bir İslami teşkilat da Nurculuk hareketidir. Almanya'da “İslami Nur Cemaati” olarak tanınan “Islamischen

---

¹⁹³ <http://www.turkfederasyon.com>. (02.11.2013).

¹⁹⁴ <http://www.atib.org>. (03.11.2013).

¹⁹⁵ <http://www.atb-europa.com>. (03.11.2013).

Gemeinschaft Jamaat un-Nur” 1967 yılında başlayan faaliyetleriyle Türkiye’dekine benzer bir yapılanma göstermektedir. Cemaatin kimliği Said Nursi’nin eserlerinden geliştirilmiştir. Nurcular arasında aynı kaynaktan bilgilenme neticesinde oluşan benzer davranışlar ve tutumlar güçlü bir dayanışma duygusunu belirgin kılmaktadır. Said Nursi’nin eserlerini farklı dillere çevirmeye öncelik veren cemaat Almanya’da “Das Licht” (Nur) adıyla bir dergi yayınlamaktadır. Ayrıca cemaat çok sayıda internet sitesine de sahiptir. Türkiye’deki dersane ve özel okullardaki sisteme uygunluğuyla öne çıkan Eğitim Merkezleri (Bildungszentrum) Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde faaliyet göstermektedir. Ayrıca Berlin ve Stuttgart’ta açılış izni alınan iki özel okulları bulunmaktadır. Eğitim merkezleri öğrencilere ev ödevi yardımı, Abitur yani lise bitirme için hazırlama, bilgisayar veya çeşitli dil kursları verme konularında destek olmaktadır. Öğrencilere din eğitimi verilmemekte fakat uyum desteği yanında milli değerler ve kimliklerin korunmasına yönelik programlar düzenlenmektedir. Eğitim Merkezleri örgütlenmesiyle teşkilat Alman toplumuna ve eğitim sistemine uyum konusunda faaliyetlerde bulunmaktadır.¹⁹⁶

“Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu” (AABF), 1991 yılında kurulmuş geniş çapta örgütlenmesini ise 1995 yılında gerçekleştirmiştir. Federasyonun Almanya’da 86 dernekte 30.000’e yakın üyesi mevcuttur. Dedeler Kurulu, Gençlik ve Kadın Birlikleri, Basın Yayın Kurulu, Kültür Sanat Kurulu, Bilim Araştırma ve Eğitim Kurulu gibi alt örgütlenmelerle faaliyetlerine devam etmektedir. Federasyon, Alevilerin kültürel benliklerini, inanç ve felsefelerini korumak ve geliştirmek bunun yanında buldukları ülke halklarıyla kaynaşmak konularında faaliyet göstermektedir. Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu yetkililerinin, Aleviliği

---

¹⁹⁶ Bkz. Perşembe, a.g.e., 154-155.

İslam'la ilgisi olmayan bir inanç topluluğu olarak tanımlama gayretlerine rağmen tüzüklerindeki ve internet sayfalarındaki tanım bununla paralellik göstermemektedir.¹⁹⁷ Ayrıca bu konuda Alevilerin de kendi aralarında ciddi fikir ayrılıkları vardır.¹⁹⁸ Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu'nun haricinde temsilciliğini İzzettin Doğan'ın yaptığı ve Türkiye'de de aynı adla faaliyet gösteren Cem Vakfı ve yine Türkiye'de Fermani Altun'un liderliğinde Caferilik mezhebinin ilkelerine göre yaşayan Ehl-i Beyt Vakfı da bu bölümde sayılabilecek diğer teşkilatlardandır.¹⁹⁹

7. Almanya'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileriyle İlgili Üst Kuruluşlar

Almanya'da bugün Müslüman dini kuruluşları çatısı altında toplayan iki önemli üst yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1994 yılında kurulan "Almanya Müslümanları Merkez Kurulu" (ZMD) "Zentralrat der Muslime in Deutschland e.V." olup, farklı milliyetlerden 19 grubun birleşmesiyle doğmuştur. Almanya Müslümanları Merkez Kurulu, toplum tarafından en fazla bilinen teşkilattir. İkinci kayıtlı teşkilat ise "Federal Almanya İslam Konseyi" (IRD) "Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland" dır. 1986 yılında 37 üye teşkilatın bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu teşkilata, İslam Cemaati Milli Görüş bünyesindeki veya ona yakın duran derneklerin ve diğer bazı grupların katılımı söz konusudur. Bugün üye organizasyon sayısı 30 olan teşkilat, Müslümanların Avrupa toplumuna uyumları için gayret sarf etmektedir.²⁰⁰ 2007 yılında Müslüman dini kuruluşlarını çatısı altında toplayan "Almanya Müslümanları Merkez Kurulu" ve "Federal Almanya İslam

¹⁹⁷ [http://www.alevi.com/etkinlik/Aleviliğin_Kısa_Tanımı_\(03.11.2013\).](http://www.alevi.com/etkinlik/Aleviliğin_Kısa_Tanımı_(03.11.2013).)

¹⁹⁸ Bkz. Ali Kenanoğlu, "Alevi Kimliği Alevilerin İslam'ı", **Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı**, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2009, 38-42.

¹⁹⁹ Bkz. Perşembe, a.g.e., 161-168.

²⁰⁰ Bkz. Lemmen, a.g.m., 79.

Konseyi”, “Müslümanlar Koordinasyon Kurulu” (KRM) “Koordinationsrat der Muslime” adıyla bir kurum oluşturmuşlardır.

Almanya’da Müslüman-Hıristiyan ilişkileriyle ilgili diğer bir üst kuruluş da İslam’la ilgili her türlü dokümanların arşivine sahip araştırma merkezi, “İslam Arşivi Merkez Enstitüsü” (Zentralinstitut Islam-Archiv Deutschland) dır. Bu konuda oluşturulan diğer bir kuruluş da “Müslüman Akademisi” (Muslimische Akademie in Deutschland) dir. Akademi, Almanya’da yaşayan Müslümanların toplum yaşantısına katılımlarını sağlayarak sorunlarına çözüm yolları aramak, yeni kanunlarla ilgili onları bilgilendirmek ve dinlerarası diyalog çalışmaları yapmak gayretindedir. Akademi, yıllardan beri bu konularda faaliyet gösteren Protestan ve Katolik akademilerini örnek almaktadır.²⁰¹

Almanya’da Müslüman üst yapıların yanı sıra Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından ortak oluşturulan diyalog kurumları da mevcuttur. “Christlich Islamische Begegnungsstätte und Dokumentationsstelle” (CIBEDO) bunlardan birisidir. “Hıristiyan İslam Karşılaşmaları Belge Merkezi” olarak bilinen kuruluş, Afrika’da misyonerlik yapan “Beyaz Babalar” tarafından kurulmuştur. Hıristiyan İslam diyaloguna katkıda bulunmayı hedefleyen CIBEDO Almanya’daki Müslüman Hıristiyan ilişkileri ve dinlerarası diyalog faaliyetleri gibi konularda akademik doküman sağlamakta ve taraflar arasında temas kurmak amacıyla eğitim faaliyetleri düzenlemektedir. Kuruluşun Frankfurt Main’de zengin bir kitap ve basın arşivi bulunmaktadır. Statü olarak 1997 yılından bu yana finansmanı Alman Piskoposlar Kurulu tarafından karşılanan bir derneğe dönüştürülmüştür.²⁰²

---

²⁰¹ Bkz. Perşembe, a.g.e., 169-173.

²⁰² Bkz. Gabriele Bucher-Dinç, a.g.e., 329.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından oluşturulan diğer diyalog kurumu olan “Islamisch Christliche Arbeitsgemeinschaft” (ICA) (İslam Hıristiyanlık Çalışma Grubu) ise pratik hayatta karşılaşılan sorunları Katolik, Ortodoks ve Protestan Kiliselerine bağlı Hıristiyanlarla çözmeye çalışmaktadır. Diyanet İşleri Türk İslam Birliğine bağlı bir enstitü olan “Institut für Information über Islam und Dialog e.V.” (INID) (İslam ve Diyalog Bilgilendirme Enstitüsü) ise 2000’li yılların başından beri tertiplelediği diyalog faaliyetleri ile Hıristiyanları İslam ve Müslümanlar konusunda bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Bunların yanında “Christlich-Islamische Gesellschaften” (CIG) (Hıristiyanlık İslam Toplumlari) adıyla diyalog faaliyetlerini nispeten teorik kültürel etkinliklerle yürüten bir başka birim daha vardır. Ayrıca 2003 yılında Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından Almanya, “Müslüman Hıristiyan Diyalog Konseyi” (KCID) kurulmuş, bu kurum teolojik hedefler gütmenden daha çok karşılıklı önyarguların giderilmesi, düşmanca imajların ve yanlış medya haberlerinin düzeltilmesi gibi pratik hedefler taşıyan faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlara ek olarak; Alman asıllı Müslüman Murad Wilfred Hofmann ve Ahmad von Denffer’in ve bunların yanında “Hamburg Şii İslam Kültür Merkezi”nden Mehdi Razvi’nin diyalog konusunda önemli gayretleri mevcuttur. Bir diğer Müslüman uzman Nadem Elyas ise Almanya’daki dinlerarası diyalog faaliyetlerini, sosyal ve politik yönleri ağır basan teolojik ve bilimsellikten uzak bir mahiyette görmekte ve Müslümanların diyalog faaliyetlerinin, entegrasyona yönelik bir köprü olması gerektiğini düşünmektedir.²⁰³

---

²⁰³ Bkz. Alıcı, “Diasporada Diyalog?”, a.g.m., 5/167-169.

8. Almanya İslam Konferansı

Almanya’da yaşayan Müslümanlar son yıllarda hem sayı hem de dini ve kültürel çeşitlilik olarak artmıştır. Bu artış, beraberinde bazı yeni oluşumları da gündeme getirmiştir. Almanya İslam Konferansı, Alman hükümeti tarafından daha önce varlığı hissedilmeyen, Müslüman varlığın fark edilmesini ve en üst düzeyde onlarla diyaloga girme iradesinin gösterilmesini sağlamıştır. Konuya verilen önemden ve yönlendirme arzusundan dolayı bu mesele Alman Federal İçişleri Bakanlığı tarafından ele alınmış ve “Almanya İslam Konferansı” (Deutsche Islam Konferenz) bir anlamda devlet politikası haline gelmiştir. Bazılarına göre dinin kontrol altına alınması anlamına gelen bu hareket şüpheyle de karşılanmıştır. İlk etapta Alman Devleti ve Müslümanlar arasındaki diyalogun iyileştirilmesi amacıyla toplanan konferansın açılışını 27 Eylül 2006 tarihinde dönemin Almanya Federal İçişleri Bakanı Dr. Wolfgang Schäuble yapmıştır.

Almanya’da yaşayan Müslümanların entegrasyonu konusuna öncelik veren Almanya İslam Konferansının genel amacı, ülkede yaşayan Müslümanların durumları ve yaşam biçimleri hakkında bilgi alışverişinde bulunulmasını sağlamak, devlet ile İslami birlikler arasında kurulacak işbirliğinin alt yapısını hazırlamak, Müslümanlarla Almanların birlikte yaşamasının ve aradaki ilişkilerin daha da iyileştirilmesine katkıda bulunabilecek önlemler geliştirmek olduğu söylenebilir. Son zamanlarda Almanya’da İslam, ortaya konulan kötü örneklerle İslamcılık ve köktendincilik gibi kavramlarla beraber gündeme getirilmiş ve Almanlar İslam dininden korkmaya başlamışlardır. Diğer yandan Almanlar her ne kadar entegrasyon ile asimilasyonu kastetmiyoruz deseler de ilk etapta kültürel ve dini kimliklerini muhafaza etmeyi düşünen Müslümanlar bu duruma mesafeli yaklaşmaktadırlar.

Almanya İslam Konferansı sorun teşkil eden bu ve benzeri konular üzerinde çalışmaktadır.²⁰⁴

Bu konferans, Müslümanları dini anlamda temsil eden bir yapıda olmamasına rağmen Almanya'daki Müslümanlar ve devlet arasında kültürler arası diyalog için ülke genelini kapsayan bir çerçeve oluşturulmuştur. Alman İslam Konferansı, yılda bir defa toplanan genel kurul ve iki ayda bir toplanan çalışma kurullarının teklif ve önerilerini karara bağlamaktadır. Almanya İslam Konferansı 25 Haziran 2009 tarihli oturumda; uyumun bir süreç olduğu ve bu süreçte göçmenlerin ev sahibi toplumdaki beklentilerinin olduğu, birlikte yaşamaya ilişkin sorunların ortadan kaldırılabilmesi için güvenilirliğe ihtiyacın olduğu ve okullarda İslam din derslerinin düzenli olarak ve Almanca dilinde verilmesi için çalışmaların devam ettiği dile getirilmiştir. Aynı zamanda yükseköğretim sisteminde İslam ilahiyatı ile ilgili bilim ve eğitim kuruluşlarının oluşturulması gerektiği, “Okulda uyum” konusunda okul hayatında karşılaşılan dine dayalı sorunlarla ilgili yasal temeller ve öneriler konulu bir kılavuzun hazırlanmasının gerekliliği konuları ele alınmıştır.²⁰⁵

Ekim 2009'da kurulan yeni hükümetin İçişleri Bakanı Thomas de Maiziére Başkanlığı'nda 17 Mayıs 2010 tarihinde toplanan Almanya İslam Konferansı, “Almanya'da Müslümanların Topluma Katılımını Güçlendirmek” başlığını taşıyan bir çalışma programını kabul etmiştir. Müslümanların topluma uyumunun ön plana çıkarıldığı programın, kabul edildiği oturumdan sonra yaptığı basın açıklamasında İçişleri Bakanı de Maiziére; İslam'ın Almanya'nın bir parçası olduğunu vurgulamış ve açıklanan programın ilk maddesinde din görevlilerinin eğitimi, İslam din dersi

---

²⁰⁴ Bkz. Bülent Arslan, “Almanya'daki İslam Konferansı, Müslümanların durumu ve Uyumları”, **Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye'de Azınlık Çoğunluk İlişkileri**, 130-134.

²⁰⁵ <http://www.deutsche-islam-konferenz.de>. (04.11.2013).

öğretmenlerinin yetiştirilmesi ve bu konunun nasıl hayata geçirileceği, bu dersin nasıl verileceği, aşırılığı ve radikalizmi önleyici tedbirlerin alınması kadın-erkek ilişkilerinde ayırım yapılmaması yönünde projelerin gerçekleştirilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.²⁰⁶

Alman İslam Konferansı 2011 yılı genel kurulunda İslam'ın anayasal din hukuku açısından ve kurumsal açıdan entegrasyonunu ele almıştır. Konferansın ev sahipliğini yapan yeni Federal İçişleri Bakanı Dr. Hans-Peter Friedrich 29 Mart 2011 tarihinde genel kurulun açılışında, konferansın Müslümanlarla diyalog açısından kendini kanıtladığını ve büyük bir inançla sürdürüleceğini, bu konferansın, toplumsal birliğin güçlendirilmesi, toplumsal hayata katılımın teşvik edilmesi ve aşırılığın önlenmesi yönünden önemli hedefleri bulunduğunu, genel kurulda ana başlığın “Almanya’da Müslümanlar-Müslüman Almanlar” olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷

Günümüzde Almanya’da yaşayan Müslümanların en büyük problemi dini cemaat statüsünde kabul edilmemeleridir. Alman devleti Müslümanları ilgilendiren herhangi bir konu olduğunda muhatap konusunu gündeme getirmekte ve temsil noktasında Müslümanların bir araya gelememesini mazeret olarak öne sürmektedir. Almanya İslam konferansı bu noktada Müslümanları destekleyen faaliyetler yürütmektedir. Diğer yandan Almanya’da yaşayan Müslümanlar da bu sorunu aşmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. 1990’lı yılların sonuna doğru, cemaatler arasında bir yakınlaşma başlamış ve ilk başta “Federal Almanya İslam Konseyi” (İRD-İslamrat für die Bundesrepublik Deutschland) yeniden canlandırılmış ve eş zamanlı olarak “Almanya Müslümanları Merkez Konseyi” (ZMD-Zentralrat der

---

²⁰⁶ Bkz. Sadi Arslan, “Almanya’da İslam ve Müslümanlar Tarihi Sürecinde Alman-Müslüman İlişkileri”, **Diyanet Aylık Dergi**, S. 235, Temmuz 2010, 4-5.

²⁰⁷ <http://www.deutsche-islam-konferenz.de>. (04.11.2013).

Muslime in Deutschland) de ayrı bir çatı organizasyonu olarak kurulmuştur. 2000’li yılların başında Alman devleti her ne kadar muhatap sayısı ikiye inmiş olsa da yine tek bir muhatabımız yok savıyla kimi zaman Merkez Konseyi ile kimi zaman da İslam Konseyiyle görüşmeler yapmış, bunlar da olmazsa bu iki organizasyonun dışında kalan oluşumlarla yakın ilişkiye girmiştir. Almanya İslam Konferansında yürütülen Devlet ile Müslümanlar arasındaki faaliyetler, katılımcıları açısından da önemlidir. Düzenlenen ilk konferansa on beş resmi devlet temsilcisi, beş tane İslami teşkilat ve herhangi bir organizasyona üye olmayan on Müslüman temsilci katılmıştır. Alman İslam Konferansına katılan İslami dernekler ise; Almanya Alevi Cemaati, Federal Almanya Cumhuriyeti İslam Kurulu, Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, İslam Kültür Merkezleri Birliği, Almanya’daki Müslümanların Merkez Kuruludur.²⁰⁸

Almanya İslam Konferansı ve Alman Federal İçişleri Bakanlığının diyalog konusundaki gayretleri, görmezlikten gelinen problemlerin çözümü noktasında Almanya’da yaşayan Müslümanlar tarafından takdirle karşılanmaktadır. Yıllarca çözülemeyen İslam dininin temsili ve İslam din dersleri gibi sorunların çözümünde de umutları arttırmaktadır.

9. Almanya’da İslam’ın Temsil Sorunu

Almanya’da yaşayan Müslümanlar, anayasaya göre dini cemaat statüsünde kabul edilmedikleri için İslam’ın devlet ve kamuoyu tarafından hukuken tanınmamasından ve Hıristiyan Kiliseleriyle birlikte eşit haklara sahip olamamasından şikâyetçidir. Hıristiyanlık açısından Almanya dini cemaatlere

---

²⁰⁸ [http://www.integration-in-deutschland.de/nn_692524/SubSites/ Integration/](http://www.integration-in-deutschland.de/nn_692524/SubSites/Integration/). (04.11.2013).

yaklaşımında geçmişte esnek ve uyuma elverişli yapılar oluşturmuştur. Otuz Yıl Savaşları'nda yaşananların ardından 1648 yılında imzalanan Westfalya Barış Anlaşması'nda bir uzlaşma ve din özgürlüğü sistemi söz konusudur. Bu anlaşma neticesinde Katolik ve Protestan cepheler eşit duruma gelmişlerdir. Almanya'daki inanç özgürlüğü, 1949 Alman anayasasının; Almanya'da devlet dininin olmadığını ve dini cemaatlerin faaliyetlerini yürürlükteki yasalar çerçevesinde kendi başlarına yönetmeleri gerektiğini söyleyen 140. maddesiyle belirlenmiştir.²⁰⁹ Bununla prensipte devlet ile dini cemaatler arasında açık bir ayrım öngörülmüş olmasına rağmen, eğer dini cemaat bir kamu tüzel kişiliği olarak tanınmış ise bazı imkânlardan faydalanabilmektedir.

Almanya'da anayasa 1949'da yürürlüğe girdiğinde, 1919 Weimar İmparatorluk Anayasası'na göre tüzel kişilik haklarına sahip olan bütün dini cemaatlerin bundan böyle de bu tüzel kişiliklerini sürdürebileceklerini öngörmüştür. Burada söz konusu olanlar Protestan Eyalet Kiliseleri, Katolik Piskoposluklar ve Yahudi Kültür Cemiyetleridir. Anayasanın 140. Maddesinde; “durumları ve üye sayıları itibariyle süreklilik teminatı verdikleri takdirde müracaat etmeleri halinde bütün dini cemaatlere aynı haklar verilmelidir” denilmektedir. Bu arada büyük kiliselerden başka diğer dini cemaatler de Almanya'nın bir veya daha fazla eyaletinde bu şekilde resmen tanınmaktadırlar. Bunlar, Eski Katolik Kilisesi, Mormonlar ve Rus Ortodoks Kilisesi gibi büyük gruplar ve Berlin Fransız Kilisesi (Kalvinist Kilisesi) veya Hamburg'daki Denizciler Kilisesi gibi küçük gruplardır. Yahudi cemaatinin haricinde kamu tüzel kişiliği olarak tanınan dini cemaatlerin çoğu geniş anlamda Hıristiyanlık bağlantılı cemaatlerdir. Fakat devletin dini cemaatlerle

---

²⁰⁹ Bkz. Jean Martin Ouédraogo, “Almanya'da Kiliseler ve Devlet”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (ed. Jean Baubérot, çev., Fazlı Arabacı), Ufuk Yayınları, İstanbul 2003, 50.

ilişkisindeki bu sistem Almanya'daki güncel dini duruma uygun değildir. Weimar İmparatorluk Anayasasının ilgili paragrafları, iki büyük mezhebin her birinin bünyesinde nüfusun %50'sini üye olarak barındırdığı bir dönemde ortaya çıkmışlardır. Hıristiyan olmayan azınlıklardan Yahudiler ise o tarihte nüfusun sadece yaklaşık %1'ini teşkil ediyordu. Bugün, durum tamamen başkadır. 82.3 milyon Almanın sadece %32'si Katolik mezhebini, %31.4'ü ise Protestan inancını benimsemektedir. Üçüncü büyük dini cemaati ise nüfusun %4.6 ile %5.2'sini temsil eden ve birçok kez müracaat etmiş olmasına rağmen kendilerine henüz tüzel kişilik statüsü verilmemiş olan Müslüman cemaattir. Müslümanların yanında büyük kiliselerden ayrılan ve hiçbir kiliseye mensup olmayan ve böylece aynı şekilde tüzel kişi statüsünün imtiyazlarından istifade edemeyen %30'luk bir insan grubu da bu sistemde yeterince temsil edilememektedir.²¹⁰

Dini cemaat olabilmek tüzel kişilik hakları ile yakından alakalı bir konudur. Kamu tüzel kişiliği statüsü, aynı zamanda devlet ve kilise hukukunda büyük öneme sahiptir. Bu statü, devletin ve kilisenin yani dinin ayrılığı temel ilkesini zedelemeyen devlet ile bunun için gerekli koşulları yerine getiren dini cemaatler arasında özel bir işbirliğini sağlamaktadır. Bu ilişki çerçevesinde işbirliği yapan dini cemaatler herhangi bir devlet görevini üstlenmemektedirler. Ancak devlet kendilerine egemenlik haklarıyla ilgili belli yetkiler vermektedir. Almanya'da önemli haklar ve avantajlar bahse konu olan kamu tüzel kişiliği ile direkt bağlantılıdır.²¹¹ Bu haklardan bazıları şunlardır; vergi toplama, kamusal nitelikte toplu sözleşmeler yapabilme, serbestçe sosyal yardım ve gençliğe yardım düzenleyebilme, belli vergi istisnaları ve

---

²¹⁰ Bkz. Recai Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 3-4.

²¹¹ Bkz. **Almanya'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar**, Almanya Katolik Ruhani Meclisi Sekreterliği, Bonn 2003, 215.

kolaylıklarından yararlanma, kamu kurum ve kuruluşlarında örneğin; cezaevleri, ordu, hastaneler, huzurevleri ve bakımevlerinde dini hizmet sunabilme kolaylıklarından yararlanma ve son olarak da ibadet ve dini hizmetler için bina inşa projelerinin imar planlarındaki kolaylıklarla ilgili haklardır.²¹²

Dini cemaat kavramı, devletin hukuk düzeninde bir uzlaşmaya işaret etmektedir. Bundan dolayı bir cemaatin, bir dine mensubiyetini ifade etmesi dini cemaat olması için yeterli değildir. Yargı yalnız üyelerini bağlayan ve dışarıdan görülebilen bir örgütsel yapı üzerinde durmaktadır. Bu nedenle Alman Anayasa Mahkemesi ve İdare Mahkemesi dini cemaat kavramını açık bir biçimde özünde sosyolojik bir kavram olarak görmektedir. Bu örgütlenme konusu Almanya’da yaşayan Müslümanların dinle ilgili birçok sorununda da anahtar niteliğindedir. İlk göçmenlerin Almanya’da kuracakları İslami organizasyonlar için tercih etmek zorunda kaldıkları yasal kuruluş şekli tescilli dernekler olmuştur. Daha sonraki dönemde İslami dernekler bir araya gelmişler ve gittikçe daha güçlü şekilde kurumsallaşarak farklı teşkilatları ve konfederasyonları oluşturmuşlardır.²¹³

Alman anayasasına göre dinsel topluluk ve dini cemaat kavramları aynı anlamlara gelmektedir. Hukukçulara göre, dini cemaat olarak kabul edilebilmek için; söz konusu dini cemaatin tüzüğünün olması, cemaatin devamlılığının garanti edilmesi, üye sayısının belli çoğunlukta, belli ortaklıklar ve kurallar etrafında olması, diğer cemaatlerden farklı özelliğinin olması ve anayasaya bağlı olması gerekmektedir. Fakat bu şartların anlaşılmasında ve uygulanmasında devamlı yoruma dayalı anlayışlar ve belirsizlikler olagelmıştır. Diğer yandan Müslümanların kamu

---

²¹² http://www.dbk.de/imperia/md/content/schriften/dbk5.arbeitshilfen/ah172_tr.pdf. (04.11.2013).

²¹³ Bkz. Albrecht Fuess, “Avrupa’da Fransa ve Almanya Örneğinde Gayri Hıristiyanların Durumları”, **Türkiye ve Avrupa’da Çok Dinli Yaşam**, Konrad Adenauer-Stiftung, Ankara 2006, 85-96.

tüzel kişilik hakkını almaması gerektiğini savunanlar da mevcuttur. Bu hakkı almak için Hıristiyanlardan istenmemesine rağmen Müslümanlardan birleşmeleri talep edilmiş, bu ise İslam'ı Batı düşünce ve organizasyonu ile ifade etmek yani "İslami Kilise" oluşturma çabası olarak anlaşılmıştır.²¹⁴ Aynı görüşü farklı şekilde ifade eden Bassam Tibi ise organize olmuş İslam'ın, politik yönü bulunan İslamcılık anlayışına dönüşeceğini, bu durumun İslami bir kilise meydana getireceğini ve bunun İslam'ın aleyhine olacağını düşünmektedir. İslam'ın kilise benzeri bir yapılanmaya sahip olmaması sebebiyle bu soruna bulunacak çözüm belli bir zorlamayı da beraberinde getirecektir.²¹⁵

Müslümanlar bu şekildeki örgütlenmeleriyle dini cemaat statüsüne sahip değildirler. İslami kuruluşların tüzel kişilik haklarının verilmesi konusundaki müracaatlarında, resmi makamların "Süreklilik Teminatı" konusunda da büyük şüpheleri vardır. Ayrıca müracaatta bulunan kuruluşların gerçekten Müslüman çoğunluğunu temsil edip edemeyeceğinin belli olmadığı itirazında da bulunulmuştur. Müslümanlar adına bu müracaatı 50'li yıllarda Alman Müslümanlar Birliği, Sünni Müslümanlar adına 1994 yılında İslam Kültür Merkezleri Birliği ve Federal Almanya İslam Konseyi adlı kuruluşlar yapmışlardır. Bu müracaatlardan henüz hiçbirine olumlu bir cevap verilmemiştir. Devletin burada istediği, büyük kiliselerde olduğu gibi bir tek sorumlu muhatap bulmaktır. Büyük İslami kuruluşlar devlete bir muhatap gösterebilmek için şimdilerde bir uzlaşma süreci içinde bulunmaktadır.²¹⁶ Ama bu girişimin başarılı olup olmayacağını zaman gösterecektir. Kısmen olumlu bir gelişme olarak 2012 yılının Kasım ayında ilk olarak Hamburg Senatosu, üçü Sünni

²¹⁴ Bkz. Zengin, **Almanya'da İslam Din Öğretimi Modelleri**, 8-11.

²¹⁵ Bkz. Bassam Tibi, "Die christliche Kirche als Modell für eine islamische Religionsgemeinschaft in Deutschland?", **Der Islam und Deutschland, Muslime in Deutschland**, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart München 2001, 265-270.

²¹⁶ Bkz. Fuess, "Avrupa'da Fransa ve Almanya Örneğinde Gayri Hıristiyanların Durumları", 92-93.

Müslüman, biri Alevi dört cemaat temsilcisiyle devlet anlaşması imzalayarak, bu gruplara Protestan, Katolik ve Yahudi cemaatiyle eşit haklar tanımıştır. Anlaşmayı imzalayan Müslüman temsilciler bunun bütün Almanya için örnek olmasını istemişlerdir.²¹⁷

Almanya’da yaşayan Müslümanların, Hıristiyan, Yahudi ve diğer dini topluluklarla eşit haklara sahip olabilmesi ve hak ettiği avantajlara ulaşabilmesi için en kısa zamanda anayasanın tarif ettiği şekilde dini cemaat statüsünde kabul edilmesi gerekmektedir. Bu hak aynı zamanda Müslümanların Almanya’da kalıcı olduğunun en iyi demokratik göstergesi olacaktır.

B. ALMANYA PROTESTAN KİLİSESİ

Almanya Protestan Kilisesi (Evangelische Kirche in Deutschlands-EKD), kendi içlerinde bağımsız Lutheran, Kalvinist ve Birleşik Kilise olarak farklı inanç gruplarından oluşan birleşik bir topluluktur. 1945 yılında kurulan ve 1948 yılında temel düzenini oluşturan Almanya Protestan Kilisesi, katılımcı kiliselerle birlikte kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. EKD kendi dışındaki Protestan, Anglikan ve Ortodoksları destekleyen Avrupa Kiliseler Konferansı (Konferenz Europäischer Kirchen-KEK) ile beraber çalışmaktadır. Ayrıca EKD kadınların ve eşcinsellerin papaz olarak takdis edilmesine izin vermektedir.²¹⁸

15.603 adet dernekten oluşan Lutheran, Kalvinist ve Birleşik Kilise, Protestanların en büyük grubunu oluşturmaktadır. Almanya’daki Protestan Kiliseleri farklı zamanlarda bir araya gelerek birlikler oluşturmuşlardır. Son olarak 1991

---

²¹⁷ <http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/1323228/tarihi-karar-artik-islam-resmen-almanyaya-ait>. (05.11.2013).

²¹⁸ <http://de.wikipedia.org>. (05.11.2013).

yılından bu yana Almanya düzeyinde tekrar birleşmişlerdir.²¹⁹ Protestan Kilisesinin kendi kurallarını belirleyen organı, Ruhani Meclis yani Sinod ile Kilise Konferansıdır. En yüksek yönetim organı ise Almanya Protestan Kilisesi Konseyidir. Hannover-Herrenhausen'deki Kilise Dairesi, Almanya Protestan Kilisesinin yönetim merkezidir.²²⁰

Almanya Protestan Kilisesinin seçilen yönetim organları üç temel yapıdan oluşmaktadır. Bunlar, Sinod yani Ruhani Meclis, Konsey ve Kilise Konferansıdır. Aynı zamanda bunlar kilisenin temsilcileridir. Almanya Protestan Kilisesi Ruhani Meclisinin 126 üyesi düzenli olarak yılda bir kez toplanmakta, kilisenin kurallarını karara bağlamakta, kilise ve toplumla ilgili sorunlar karşısında tavır belirlemektedirler. Ruhani Meclisin başında, 2003-2009 yılları arasında Thüringen eyaletindeki Nordhausen kenti belediye başkanı Barbara Rinke bulunmuş, bugün ise bu meclisin başında Katrin Göring-Eckardt bulunmaktadır. Ruhani Meclis 2009 ve 2015 yılları arasında görev yapmak üzere seçilmiştir.

Almanya Protestan Kilisesini Konsey yönetmekte ve temsil etmektedir. Yedisi kadın olmak üzere halk temsilcilerinden ve ilahiyatçılardan on beş üyesi bulunan Konsey, Ruhani Meclis ve Kilise Konferansı tarafından altı yıllığına seçilmektedir. Eyaletler bazında Almanya Protestan Kilisesinin periyodik belli aralıklarla toplanan 2.173 üyesi daha bulunmaktadır.²²¹

2003 yılından 2009 yılına kadar Kardinal Prof. Dr. Wolfgang Huber, Almanya Protestan Kilisesi Konseyinin başkanlığını yapmıştır. 2009 yılı Ekim ayından itibaren ise Almanya Protestan Kilisesi, Hannover Eyalet Piskoposu Margot

---

²¹⁹ Bkz. Schneider, a.g.e., 6.

²²⁰ <http://www.ekd.de>. (05.11.2013).

²²¹ Bkz. Huber, **Evangeliſch in Deutschland**, 5., http://www.ekd.de/download/broschuere_2009_internet.pdf. (05.11.2013).

Käbmann'ı başkanlığa seçmiştir. Margot Käbmann, reformcu görüşleri ile bilinen bir Piskopos'tur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi EKD kadınların ve eşcinsellerin papaz olabilmelerine izin vermektedir. Fakat Almanya Protestan Kilisesinin başına ilk kez bir kadın başpiskoposun seçilmesine, Rus Ortodoks Kilisesi sert tepki göstermiş, kadınların papazlık yapamayacağını ve kilisede liderlik rolü üstlenemeyeceğini öne süren Rus Ortodoks Kilisesi, Almanya Protestan Kilisesi ile 50 yıldır süren diyalogunu askıya almıştır. Rusya'daki Protestanlar da Rus Ortodoks Kilisesinin kadın başpiskoposa gösterdiği tepkiye destek vermiştir. Rusya Evangelist-Lutheryan Kilisesi, Piskopos Margot Käbmann'ın Almanya Protestan Kilisesi başkanlığına seçilmesini Batı toplumunda kriz göstergesi olarak yorumlamıştır.²²²

Almanya Protestan Kilisesi Başkanı Margot Käbmann, 2010 yılında Hannover'de trafikte alkol sınırını aştığı gerekçesiyle hakkında başlatılan yasal işleminden dolayı istifa etmiştir. Aynı zamanda Hannover Eyalet Piskoposluğu görevini de bırakan Käbmann papazlık görevine devam etmektedir.²²³

Bu istifa olayından sonra Almanya Protestan Kilisesinin başkanlığına Nikolaus Schneider seçilmiştir. 1947 yılında doğan Schneider bu göreve kilisenin yardım işlerini koordine eden bölümün başkanlığından geçmiştir. Başkanlık görevine geldikten sonra 2010 yılı Ramazan ayı sebebiyle bir açıklama yapan Schneider, Müslümanlara, güven, hoşgörü ve dostça beraberlik mesajlarıyla seslenmiştir.²²⁴ Diğer yandan Almanya Protestan Kiliseleri Başkanı Nikolaus Schneider, Müslümanlarla yürütmek istedikleri diyalogun, birçok Müslüman din adamının eleştiri yapma yeteneksizliğinden dolayı zor yürüdüğünü, Müslümanların genelde

---

²²² <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4889224,00.html>. (06.11.2013).

²²³ <http://www.dw.de/dw/article/0,,5281871,00.html>. (06.11.2013).

²²⁴ http://www.ekd.de/ekd_kirchen/rat/schneider.html. (07.11.2013).

eleştirileri memnuniyet ile karşılamadığını ve bir saldırı olarak algıladığını, bunun da diyalogu zorlastirdigini, Müslümanlarda asabiye t kùltürü gibi bir şeyin olduğunu ve buna alışmakta zorlandığını, buna rağmen ülkede ortak bir sorumluluk taşıyabilmek için farklı dinler ile diyalogun kaçınılmazlığını ifade etmiştir.²²⁵

Almanya Protestan Kilisesi çok farklı alanda örgütlenmiş bir organizasyonlar ağına sahiptir. Bunlardan biri de, Almanya'nın kuruluş yılı olan 1949'dan beri, Alman Katolikler Günü'yle dönüşümlü olarak iki yılda bir düzenlenen Alman Protestan Kilisesi Günü'dür. Ayrıca Protestan Kilisesi, Ökumenik Kiliseler Konseyi üyesidir. Toplum içerisinde güçlü bir şekilde temsil edilen Almanya Protestan Kilisesi, ökumenik işbirliği içerisinde önemli bir rol üstlenmektedir.²²⁶

Almanya Protestan Kilisesi'nin 2004 yılı itibariyle işlettiği okul sayısı 988, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı, 147.382 kişidir. Bu kilisenin işlettiği okul öncesi kreş, yuva, anaokulu (Kindergarten) ise 61.000'dir. Bu yuvalarda 540.000 öğrenci eğitim almakta ve 9.000 eğitici çalışmaktadır. Federal Almanya çapındaki okul öncesi eğitimin % 50'sini kiliseler yürütmektedir. Ayrıca birçok üniversitede Protestan İlahiyat Fakültesi (Evangelisch-Theologische Fakultät) bulunmaktadır.²²⁷

1. Almanya Protestan Kilisesi ve Müslümanlarla Diyalog

1970'li yıllardan bu yana Müslümanlarla diyalog çalışmalarını devam ettiren Almanya Protestan Kilisesi, dinlerarası diyalogu teoriden ziyade pratik alanlarda yürütmüştür. Kilisenin diyalog konusundaki ilk girişimi 1975 yılında, Yabancı

---

²²⁵<http://www.sondakika.com/haber-schneider-den-islam-din-adamlarina-elestiri-2593220/>. (07.11.2013).

²²⁶<http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/hintergrund/dinler.html?type=1>. (09.11.2013).

²²⁷ [http://www.ekd.de.](http://www.ekd.de;); <http://www.aqsanews.net/>. (09.11.2013).

Vatandaşlar Haftası veya Uluslararası Hafta (Woche der Ausländischen Mitbürger/Interkulturelle Woche) denilen etkinlikle başlamıştır. Bunu Protestanların da iştirak ettiği 1997 yılından beri Müslümanlar tarafından düzenlenen, Açık Cami Günleri (Tag der offenen Moschee) toplantıları takip etmiştir. Ayrıca 1975 yılından bu yana oluşturulan “İslam-Hıristiyan Çalışma Grubu” (Islamisch-Christliche Arbeitsgruppe-ICA), Almanya Protestan Kilisesi, Roma Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kiliselerin işbirliğiyle diyalog konusundaki çalışmalarına devam etmektedir. Almanya Protestan Kilisesi, 1995-1999 yılları arasında Ürdün merkezli “Royal Academy for Islamic Civilisation Research” isimli teşkilatla da diyalog faaliyetlerinde bulunmuş fakat Ortadoğu’daki gerilim politikaları sebebiyle etkinliklerine devam edememiştir. Bunun yanında Almanya Protestan Kilisesi, Mısır’ın başkenti Kahire’de bulunan Ezher Üniversitesi ve İran’ın başkenti Tahran’daki dinlerarası diyalog enstitüleriyle diyalog konusunda bazı işbirlikleri yapmıştır. Kilise Almanya’da yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve şiddeti önleyebilmek amacıyla 1997-2001 yılları arasında “Komşunu Davet Et” isimli bir etkinlikle bu çalışmalarını devam ettirmiştir. 2003 yılında ise Diyanet İşleri Türk İslam Birliği ile “Biliyor musun, Ben Kimim?” isimli bir ortak proje başlatmıştır. Bu proje Almanya’da yaşayan Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında uyum, barış ve hoşgörü anlayışını arttırmayı hedefleyen dinlerarası diyalog çalışmasıdır.²²⁸

Almanya Protestan Kilisesi diyalog faaliyetlerine geç başlamasından da anlaşılacağı üzere, uzun süre dinlerarası ilişkilerle ilgili bir teoloji geliştirmemiştir. Bu duruma, Protestan Kiliselerin dinlerarası diyalog konusundaki şüpheci ve isteksiz tavırları kadar Almanya’da yaşayan göçmenlerin başlangıçta geçici olarak

---

²²⁸ Bkz. Wolfgang Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft** Christen und Muslime in Deutschland, Kirchenamt der EKD, Hannover 2006, 106-107.

değerlendirilmeleri de etken olmuştur. Ancak 2000’li yıllara gelindiğinde, Almanya’da çok dinli toplum gerçeğine yönelik teolojik sayılabilecek açıklamalar yapılmaya başlanmıştır. 2000 yılında Almanya Protestan Kilisesi “Toplumumuzdaki farklı din cemaatlerinin mensuplarının birbirleri ile karşılaşmaları ve tanışmaları zaruridir” şeklinde bir açıklama yapmış ve 2003 yılı çalışma ilkelerinde; “çeşitli dinlerin farklılıklarına saygı, dini çatışmalardan kaçınmaya yardım eden en doğru yol olarak tavsiye edilir” demiştir. Almanya Protestan Kilisesi küreselleşmenin kültürlerarası ve dinlerarası eğitimi gerekli kıldığını da açıklamalarına eklemiştir.²²⁹

Genel anlamda Hıristiyan Kiliseler dinlerarası diyalogu, misyonerliğin yeni bir metodu ve içine kapanan kiliselerin bu durumdan bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı Hıristiyanlar arasında farklı diyalog yaklaşımları oluşmuştur. Protestan Kiliseler dinlerarası diyalog söz konusu olduğunda yaşamın içinde yer almışlar, diyalogu pratik ve günlük hayatı kolaylaştıracak unsurlar olarak ele almışlardır. Sosyal problemlerin çözümünde de diyalogdan faydalanmışlardır. Almanya Protestan Kilisesi de diyalog konusunda diğer Protestan Kiliseler gibi hareket etmiştir. Kilise, Almanya’da yaşayan göçmen nüfusun fazlalığından dolayı zaman zaman tereddütler geçirmiş, bu durum faaliyetlerine de yansımıştır. Örneğin, 2000 yılında Almanya Protestan Kilisesi Başkanı olan Manfred Kock tarafından hazırlanan “Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland” (Müslümanlarla Almanya’da Birlikte Yaşamak) isimli kitap dinlerarası diyalog konusuna son derece yapıcı bir tavırla yaklaşmıştır. Ardından 2006 yılında, dönemin kilise başkanı Wolfgang Huber “Klarheit und gute Nachbarschaft Christen und Muslime in Deutschland” (Şeffaflık ve İyi Komşuluk Almanya’da Hıristiyanlar ve Müslümanlar)

---

²²⁹ Bkz. Tosun, “Çok Dinli Hayatın Geleceği-Eğilimler ve İmkanlar”, 159.

isimli eseriyle tam tersi bir tavır sergilemiştir. Huber'in hazırladığı eser, diyalog sürecine yaptığı olumsuz etkiler göz önünde bulundurularak ayrı bir başlık halinde incelenecektir.

Almanya Protestan Kilisesi, 2011 yılında Martin Affolderbach ve Inken Wöhlbrand tarafından hazırlanan “Was jeder vom Islam wissen muss” (İslam Hakkında Her Bireyin Bilmek Zorunda Olduğu Şeyler) isimli eserle diyalog konusundaki olumsuz yaklaşımından vazgeçmiştir. Söz konusu eser Almanya Protestan Kilisesi ve Almanya Birleşmiş Evanjelik ve Luteran Kilisesi (VELKD)'nin işbirliğiyle hazırlanmıştır. Üç bölümden meydana gelen eserin ilk bölümü “İslam-İman ve Yaşam” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Kur'an, Muhammed, İslam, oruç, zekât, hac, yasalar ve yaşam kuralları, aile, ölüm ve sonsuz yaşam konuları incelenmiştir. İkinci bölüm “Tarih ve Bugün” başlığıyla İslam'ın tek ve çok yönlülüğü, Şiiler, tasavvuf ve sufizm, din, devlet ve toplum, modern zamanda İslam, İslam'ın yayılması, Türkiye'de İslam ve Almanya'da İslam konularını içermektedir. Üçüncü bölümün başlığı “İslam ve Hıristiyanlık” tır. Bu başlık altında ise İncil ve Kur'an, İbrahim ve İsa, üç dinli şehir Kudüs, tarihte Müslüman-Hıristiyan karşılaşması, diyalog, beraber kutlama ve dua, Müslüman-Hıristiyan beraber yaşamı, dostluk, evlilik ve aile, azınlık durumu ve insan hakları konuları ele alınmıştır.²³⁰

Almanya Protestan Kilisesi son zamanlardaki olumlu yaklaşımına rağmen zaman zaman dinlerarası diyalogun ne anlama geldiğiyle ilgili görüş ayrılıkları da yaşamıştır. Buna örnek olarak diyalog açısından olumlu bir yaklaşımla nitelendirdiğimiz “İslam Hakkında Her Bireyin Bilmek Zorunda Olduğu Şeyler” isimli çalışmanın ortağı olan Martin Affolderbach'ın diyalogu, katılımcı kiliselerin

---

²³⁰ <http://www.ekd.de>. (10.11.2013).

resmi temsilcileri arasında belli bir amaçla biçimlenmiş sohbet olarak yorumlaması gösterilebilir. Bu yaklaşımıyla Almanya Protestan Kilisesi günümüzde İslam'ı da içine alacak şekilde genişletilmiş bir diyalogun mümkün olmadığını düşünmekte ve bunun sebebi olarak da Almanya'da Müslümanların tek bir yapı halinde organize olamamalarını göstermektedir. Kilise Müslümanlarla yapılan dinlerarası diyalog toplantılarıyla ilgili üç temel eleştiriyi de dile getirmektedir. Bunlardan ilki; Müslümanların diyalog konusunda ciddi olmadıkları, gizli, radikal ve anayasal olmayan hedefler taşıdıkları ve amaçlarının Alman toplumuna İslam hukuk sistemini tanıtmak olduğudur. İkincisi; Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanları kâfir olarak görmeleri ve çoğulculuğu kabul etmeye hazır olmadıkları görüşüdür. Son madde ise Hıristiyanların dinlerarası diyalogdan ziyade kendi inançlarını güçlendirmeye yoğunlaşmaları gerektiği hususudur. Bu eleştirilere yanıt olarak Müslümanlar diyalogun iletişim olduğunu, bu iletişimin resmi kurumlar arasındaki görüşmelere indirgenmemesi gerektiğini, İslam hakkındaki iddiaların gerçeği yansıtmadığını, uyum ve diyalog konusunda da samimi olduklarını ifade etmişlerdir.²³¹

Almanya Protestan Kilisesi diyalog konusundaki görüşlerinde devamlı bir dalgalanma yaşarken son zamanlarda bütünü itibariyle diyalogda bir farklılaşma yaşamaktadır. Eskiden yanlış anlamalar zihniyet farklılığıyla açıklanırken, bugün dini yönden yanlış anlamalara dayandırılmaktadır. Kiliseye göre, İslam ile diyalog politika dışında kalmalı, siyasi bir enstrüman haline getirilmemelidir. Kilise, İslam'ı komşu ve akraba kabul etmekte ve onun kendine özgü ruhaniyetine saygı duymaktadır. Kilise, dinlere karşı büyüklük taslamayı veya ilahiyat açısından tepeden bakmayı kabul etmemekte, diyalogu normal düzeyde sürdürmeyi ve bunu

---

²³¹ Bkz. Jytte Klausen, **İslamı Yeniden Düşünmek**, (çev. Mahmut Aydın), Liberte Yayınları, Ankara 2008, 229-230.

yaparken de Tanrı ve insan sevgisini gözetmeyi devamlı sorgulamaktadır. Almanya Protestan Kilisesi diyalogu, eleştirel bir yapıda, dini misyon ve ilahiyattan edinilen bilgileri göz önünde bulundurarak yürütmektedir.²³²

2. Wolfgang Huber'in “Şeffaflık ve İyi Komşuluk” İsimli Yayını

Almanya Protestan Kilisesi'nin zaman zaman değişen diyalog anlayışları içinde bu sürece en fazla zarar veren 2006 yılının sonunda Almanya Protestan Kilisesi eski başkanı Wolfgang Huber tarafından Müslümanlara yönelik “Klarheit und gute Nachbarschaft Christen und Muslime in Deutschland” yani (Şeffaflık ve İyi Komşuluk Almanya'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar) isimli eseri olmuştur. Bu kitabın oluşmasında başkanlığını Dr. Jürgen Schmude'nin yaptığı bir çalışma grubunun da katkıları mevcuttur. Son dönemde Almanya Protestan Kilisesinin kurumsal olarak kaleme aldığı kitap, beş bölümden ve 125 sayfadan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, bu yayının, 2000 yılında Almanya Protestan Kilisesi Başkanı olan Manfred Kock tarafından hazırlanan “Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland” (Müslümanlarla Almanya'da Birlikte Yaşamak) isimli kitabın ardından Protestan Kilisesi üyelerini ve toplumu Müslümanların Almanya'daki durumu konusunda aydınlatmak amacıyla hazırlandığı ifade edilmektedir. Söz konusu eserde, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da meydana gelen terör hadisesinden sonra Avrupa'da ve Almanya'daki Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde oluşan yeni durum ve sonuçları da açıklanmaktadır. Ayrıca eserde Protestan Hıristiyanlar ve Müslümanların karşılaşması, Hıristiyanların hoşgörü ve misyon anlayışları, tek Tanrıya inanan dinlerin diyalog imkanları da anlatılmaktadır.

---

²³² Bkz. Neuser, “Çok Dinli Hayatın Geleceği-Eğilimler ve İmkanlar”, 147-149.

Kitabın İkinci bölümünde “Demokrasi ve Müslümanlar” başlığı altında, toplumsal uyum konusundaki gerilim alanları konu edilmektedir. Bu bölümde dinler ve laik hukuk, demokrasi prensipleri ve İslam, özgürlük ve din değiştirme, insan hakları ve İslam, İslam hukukunun temeli şeriat, azınlık hakları ve İslam, şiddet, cihat, göç, uyum, çok kültürlü toplum ve diyalog konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde özellikle pratik yaşam alanları göz önünde bulundurularak, Almanya’daki Müslümanların yaşamı, evlilik ve aile, Hıristiyan-Müslüman evlilikleri, İslam Din Dersi, okullarda başörtüsü, camiler ve dini cemaatler, Protestan Kilisesi ve Müslümanların hastanelerde, huzurevlerinde yaptıkları ortak çalışmalar anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde kurumsal anlamda organize olmuş Müslümanlarla yapılan işbirlikleri, Almanya’da oluşturulan organizasyonlar ve üyelerinin özellikleri, politik durumları, faaliyet sahaları, medya, oluşturulan İslamcılık kavramı, Müslümanlara ait üst organizasyonlar ve Aleviler ele alınmıştır.

Son bölüm ise hedefler ve dini iş birlikler başlığında, Hıristiyan ve Müslüman diyalogundaki tecrübeler, diyalog aktivitelerinin değerlendirilmesi, ortaklar anlamında beraber çalışma yönlendirmeleri, toplu dua ve dini kutlamalar anlatılmaktadır.

Almanya Protestan Kiliseleri Birliğinin görüşlerini ortaya koyan “Klarheit und gute Nachbarschaft Christen und Muslime in Deutschland” yani (Şeffaflık ve İyi Komşuluk Almanya’da Hıristiyanlar ve Müslümanlar) isimli kitap diyalogu öğreti açısından değil pratik hayat açısından ele almaktadır. Almanya’da sosyal kurumların çoğu kiliseler vasıtasıyla yapılmıştır ve bu yönüyle kiliseler yaşamın içindedir.

Kitabın içeriğinde dinlerin topluma etkileri, benzerlikleri veya farklılıkları da ele alınmıştır. Ayrıca eser İslam'ı ve Müslümanları özne haline getiren, onları Almanların dinine ve kültürüne uygun olarak yaşayıp yaşamadıkları konusunda eleştiren bir yapıdadır.

Söz konusu eserde genel anlamda İslam'la ilgili olarak doğru olmayan genellemeler yapılmaktadır. Kitabın giriş bölümünde dönemin Kilise başkanı Wolfgang Huber tarafından, bir yandan Müslümanların inancına saygı duyulması gerektiği söylenilmekte diğer yandan bu inancın insan haklarına uymadığı ve şiddet içerdiği ifade edilmektedir.²³³ Şiddet içeren hadiselerin Müslümanlar tarafından da eleştirildiği gerçeği göz ardı edilmektedir. Müslümanlara karşı oluşturulan önyargılar Almanya Protestan Kilisesini, pozitif bir durumda göstermek adına kullanılmaktadır. Ayrıca İslam dininde Allah'ın affına ve hoşgörüsüne dair ayetler dile getirildikten sonra hemen cihada ve savaşa dair ayetler sıralanmakta bunun yanında Hıristiyanların, Müslüman intihar eylemcileri olduğuna dair bir düşünceye inanmadıkları belirtilmektedir. Önce güya objektif bilgiler sunan bir metin sunulmakta ardından ustaca inançtaki şiddete dair veriler yerleştirilmektedir. Ayrıca "Demokrasi ve Müslümanlar" adlı bölümde Müslümanların şiddete eğilimli oldukları hiçbir gerekçe ortaya konulmadan dayatılmakta ve Hz. Peygamberle ilgili karikatürler gündeme getirilerek bunların bir tehdit ve saldırı unsuru olmadığı iddia edilmektedir.²³⁴

Söz konusu eserin "Almanya'da Müslüman Yaşamı" isimli ikinci bölümünde, İslam'ın evlilik anlayışı yanlış bir şekilde dile getirilmiştir. İslam'da evlilik müessesesi maddiyata indirgenmiş, ruhsuz, dini boyutu olmayan formalite bir

²³³ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 9.

²³⁴ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 31.

anlaşmadan ibaret gibi gösterilmiştir.²³⁵ Bunun yanında Hıristiyanlıkta evliliğin kutsallığı, yoğun sevgi ve sadakat boyutu gösterilerek İslam'da evlilik kurumunun sadakat ve sevgi gibi değerlerden uzak olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kadınların eşitliği konusundaki sorunların İslam'a indirgenemeyeceği söylenirken ardından da kadının erkeğe bağımlılığı, zoraki evlendirilmesi gibi konular İslam'la ilişkisi varmış gibi gösterilmiştir. Kadın sığınma evlerindeki Müslüman kadınların çoğunluğundan bahsedilirken de objektiflikten uzaklaşmıştır. Diğer yandan başörtüsünün okulda takılması, Protestan Kilisesi tarafından politik bir simge olarak algılanmıştır.²³⁶

Eserden anlaşıldığına göre, Almanya Protestan Kilisesi diyalog ve misyon konusunda Hıristiyanların genel yaklaşımını paylaşmaktadır. Diyaloğu misyonla eşleştirmekte ve misyonu diyalogun ön koşulu olarak görmektedir. EKD, Yahudilerin Hıristiyanlaştırılmasını mümkün görmediği için Yahudilerle yapılan diyalog çalışmalarında misyondan uzaklaşmış ve eşitliğe dayalı bir anlayışa yönelmiş fakat Müslümanlar söz konusu olduğunda alışılmış tavrına devam etmiştir. Eserde Yahudilere karşı misyonun yasaklanması diğer yandan Müslümanlara karşı desteklenmesi yönündeki yaklaşımlara bakarak Müslümanların misyon ile mi yoksa diyalog ile mi karşı karşıya olduklarını anlamaları zorlaşmıştır.²³⁷ Almanya Protestan Kilisesinin diyalog anlayışı, Hıristiyanlar ve Müslümanların inançlarının birbirleriyle diyalog kuramayacak kadar ayrı ve karşıt olduğunu empoze etmektedir. İnanç özgürlüğü konusunda ise irtidat yani dinden çıkma meselesi gündeme getirilerek İslam'ın başka bir dine geçişe izin vermediği iddia edilmiştir. Ayrıca şeriat ve

---

²³⁵ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 56.

²³⁶ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 72.

²³⁷ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 17.

anayasa kelimeleri devamlı birbiriyle karşılaştırılarak insanlar tarafı olarak bilgilendirilmişlerdir. Söz konusu eserde “İslamismus” ve “Cihadismus” gibi kavramlar türetilerek farklı bir İslam imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Almanya Protestan Kilisesi İslam ve Hıristiyanlık arasında medeniyet açısından seviye farklılığı oluşturmaya çalışmış, Avrupa kurallarına uymak ve çağdaşlık konusunda kendilerinin çok ileride olduğunu, Müslümanların ise geri kaldığını iddia etmiştir.²³⁸

3. “Şeffaflık ve İyi Komşuluk” Kitabına Yapılan Eleştiriler

Almanya Protestan Kilisesi eski başkanı Wolfgang Huber tarafından hazırlanan “Şeffaflık ve İyi Komşuluk Almanya’da Hıristiyanlar ve Müslümanlar” isimli eser, Müslümanlar ve diyalog çevreleri tarafından hayal kırıklığıyla karşılanmıştır. Bu eser Almanya’nın önde gelen İslami çatı kuruluşu, Almanya Müslümanları Koordinasyon Konseyi (KRM) tarafından da mevcut önyargı ve klişeleri pekiştirdiği ve İslam’ı şiddet yanlısı olarak nitelendiği için eleştirilmiştir.²³⁹

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB), Müslümanlar Merkez Konseyi (ZMD), İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ) ve Federal Almanya İslam Konseyi’nin (IRD) ortak çalışmalarıyla kurulan ve örgütlenmiş Müslümanların taleplerini dile getiren, Almanya Müslümanları Koordinasyon Konseyi (KRM) 2007 yılında “Profilierung auf Kosten der Muslime”, (Müslümanlar Üzerinden Fayda Sağlamak) isimli bir açıklama yapmış ve Almanya Protestan Kilisesinin bu yayımıyla Müslümanlara karşı bir profil oluşturmaya çalıştığını, İslam’ı kendilerine göre olumsuz yönleriyle gösterip kendilerini öne çıkarmaya çalıştığını ifade etmiştir.

²³⁸ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 33.

²³⁹ http://www.radiomultikulti.de/aktuelles/tuerkisch/allgemein/yarali_ve_yararli.html. (10.11.2013).

Almanya Protestan Kilisesinin yayımı sadece Müslümanlar tarafından eleştirilmemiş, aynı zamanda Protestanların da eleştirilerine maruz kalmıştır. Almanya Protestan Kilisesinin yabancılar uzmanı olan Jürgen Micksch, söz konusu yayımı tahammül edilemez olarak nitelemiş ve bu şekilde Müslümanların zan altında bırakıldığını belirtmiştir. Ayrıca gittikçe genişleyen İslam düşmanlığı hakkında hiç konuşulmadığını dile getiren Micksch, kilise yönetiminin Müslümanlarla saygı ve güven içinde sürdürülen diyalogdan uzaklaşması nedeniyle eski Konsey Başkanı Wolfgang Huber'i eleştirmiştir.²⁴⁰

Katolik ilahiyatçı Karl-Josef Kuschel ise, kitapçıkta yer alan “Kuran’daki anlatılışa ve Müslümanların nasıl ibadet ettiğine bakılırsa Hıristiyanların kalbi, bir olan Allah’a zor takılı kalır” ifadesini bir küstahlık ve alçaltma olarak nitelendirmiştir. Kilisenin yayımındaki “Müslümanlar Allah tarafından sevilen yaratıklardır. Misyonerlik sayesinde gerçek insanlığa ulaşabilirler.” şeklindeki ifadeyi de hatırlatan ilahiyatçı, tepkisini; “Bu kitabın yazarına göre Müslümanlar Allah’ın sevilmeyen yaratıklarıdır. Bu kitapta İslam ve Kur’an inanılmaz bir biçimde aşağılanıyor. Ortak noktaları bu kadar azalttıktan sonra Müslümanlardan ortak faaliyet beklemek mantıksızlıktır.” diyerek dile getirmiştir.²⁴¹

Protestan ilahiyatçı Reinhold Bernhardt da, 2000 yılında yayımlanan kitapçıkla kıyaslandığında bir yol değişikliğine gidildiğinin anlaşılacağını, ayrıca Protestan’ların öğretici diliyle konuştuğu bu kitapla İslam’ın tümüyle mahkûm edildiğini, Huber’in Protestanlığın kurucusu Martin Luther’in izinden giderek mevcut problemleri haksız ithamlarla değerlendirdiğini dile getirmiştir. Her dinde

---

²⁴⁰ <http://islam-europe.org/2007/06/07/kritischer-dialog-zwischen-krm-und-ekd-mannheim/?lan=tr>. (11.11.2013).

²⁴¹ <http://islam-europe.org/2007/06/07/kritischer-dialog-zwischen-krm-und-ekd-mannheim/?lan=tr>. (16.11.2013).

olduğu gibi İslam dinine inananlar arasında da aşırıya giden insanların bulunduğunu kaydeden Bernhardt, bunların kendisini ürküttüğünü, ancak gelişen İslam düşmanlığının kendisini daha çok korkuttuğunu ifade etmiştir.²⁴²

Söz konusu yayım ayrıca yirmi sekiz Protestan eleştirmen tarafından Almanya Protestan Kilisesi yönetimine gönderilen bir mektupla eleştirilmiştir. Mektupta, Almanya Protestan Kilisesi Müslümanlara çeşitli davranış kurallarını dayatmak ve kendi ideal Hıristiyan algısıyla Müslümanların iş ve eylemlerinden duyduğu kuşkuyu genelleştirmekle suçlanmış, diyalogun ve komşuluk ilişkisinin birbirine ancak aynı yükseklikten bakabilen gözler arasında gerçekleşebileceği ifade edilmiştir. İmzalayanlar arasında Alman ilahiyatçı Johannes Laehnemann ve eğitimci Yasemin Karakaşoğlu'nun da bulunduğu mektupta, “Bu yaklaşım ne Teolojik şeffaflığa yakışır ne de komşuluk çabalarına hizmet eder. Almanya Protestan Kilisesi mevcut yayımında İslam’ın Tanrı anlayışının Hıristiyanlıktan ayrıldığı argümanıya hareket ediyor. İslam’ın Tanrı anlayışı Hıristiyanlıktan farklıdır ama Müslümanlar da İbrahim ve Musa peygamberden başlayıp İsa peygambere kadar uzanan bütün peygamberleri gönderen Allah'a iman ediyorlar.” denilmiştir.²⁴³

4. Almanya Protestan Kilisesi İslam’a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?

Almanya Protestan Kilisesinin dinlerarası diyalog konusundaki görüşlerini açıkladığı ve Müslümanları diyalog konusunda eleştirdiği “Şeffaflık ve İyi Komşuluk” başlıklı yayımına yönelik tepkiler aynı zamanda kitap haline de getirilmiştir. Müslümanları aşağılayan ifadelerin yer aldığı yayımı eleştiren

---

²⁴²<http://www.gurbetport.com/site/modules.php?name=News&file=articleNew&sid=14723&flag=haberDevam>. (17.11.2013).

²⁴³<http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberYazdir&ArticleID=25410&tip=arhaber>. (19.11.2013).

Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlardan oluşan 14 bilim adamı ve ilahiyatçı konuyla ilgili olarak kaleme aldıkları makaleleri “Evangelisch aus Fundamentalem Grund Wie sich die EKD gegen dem Islam Profiliert?”, (Protestan Kilisesi İslam’a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?) başlıklı bir kitapta toplamıştır. Söz konusu kitap Frankfurter Lembeck yayınevi tarafından basılmış olup 335 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitap Almanya’daki diyalog faaliyetlerini ele alan ve Almanya Protestan Kilisenin tutumunu eleştiren kapsamlı bir yayımdır.

Almanya Kültürlerarası Konsey Başkanı Jürgen Miksch tarafından kurulan İbrahimi Forum’un girişimleri sonucu bir araya gelen bilim adamları söz konusu kitabı Frankfurt Basın Kulübü’nde düzenlenen bir basın toplantısı ile tanıtmıştır. Programda konuşan Yahudi asıllı eğitimci Micha Brumlik, kilisenin hazırladığı yayımda hakikatin tek adresiymiş gibi davrandığını ileri sürmüştür. Söz konusu yayımda Müslümanları aşağılayan ifadelere yer verildiğini söyleyen Brumlik, İslam’ın bir din olarak görülmediğini, Hıristiyanlığın tek din olarak yansıtılarak hakimiyetinin ilan edildiğini ifade etmiştir.²⁴⁴

Bu bağlamda “Protestan Kilisesi İslam’a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?” isimli kitapta farklı düşünceler dile getirilmiştir. Kitabın editörlüğünü yapan ve giriş bölümünü kaleme alan Jürgen Miksch, Huber’in kitabını Almanya Protestan Kilisesi ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler açısından hayal kırıklığı olarak ifade etmektedir. Almanya’da Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında diyalog sahasında olumlu sayılabilecek faaliyetler sürerken böyle bir yayım farklı dinlerden uzmanlar tarafından Protestan Kilisesinin açık bir misyonerlik çalışması olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan söz konusu yayımın teolojik yönden bir açıklık

---

²⁴⁴<http://www.gurbetport.com/site/modules.php?name=News&file=articleNew&sid=14723&flag=haberDevam>. (19.11.2013).

ortaya koymadığı, İslam'ı Avrupa'da ve Almanya'da negatif yönden ele aldığı, Hıristiyanlığı ideal yönden, İslam'ı ise pratik anlamda olumsuz örneklerle ele alarak karşılaştırmalar yaptığı, bunun ırkçılığın yayılmasına hizmet ettiği ve otuz yıllık diyalog tecrübelerinin yok sayıldığı ifade edilmiştir.²⁴⁵

“Protestan Kilisesi İslam'a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?” isimli kitapta Yahudi asıllı ilahiyatçı, Micha Brumlik, kilisenin yayımını, misyonerliği vurgulaması yönüyle eleştirmiş ve Tanrının insanları çoğulculukla selamladığını, bütün insanları Hıristiyan yapmadığını belirtmiştir.²⁴⁶ Aynı şekilde Alman ilahiyatçı, Stefan Leimgruber Almanya Protestan Kilisesini II. Vatikan Konsili gözüyle değerlendirmiş ve Almanya'daki Müslümanların sıkıntılarını anlamaya çalıştığını belirtmiştir. Huber'in kitabının İslam'ı, zayıf, geriye atılmış ve eskide kalmış bir din olarak, ortaya koyduğunu ifade etmiştir.²⁴⁷

Alman ilahiyatçı, Johannes Laehmann, yapılan Tanrı tasvirinin eksikliğini ve İslam'a karşı negatif önyargıları ele almış, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların yaratılış gayesinin ortak olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁸

Kısaca içeriğini sunmaya çalıştığımız “Evangelisch aus Fundamentalem Grund Wie sich die EKD gegen dem Islam Profiliert?” (Protestan Kilisesi İslam'a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?), isimli eser, Wolfgang Huber'in yayımıyla Müslümanlara yöneltilen suçlamalara cevap vermiştir.

---

²⁴⁵ Bkz. Miksch, “Einleitung”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, 9.

²⁴⁶ Bkz. Brumlik, “Toleranter Alleinvertretungsanspruch”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, 24.

²⁴⁷ Bkz. Leimgruber, “Stellungnahme aus der Sicht des Zweiten Vatikanischen Konzils”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, 33.

²⁴⁸ Bkz. Laehmann, “Mehr Klarheit und Offenheit im Gottesbild”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, 103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'DA PROTETANLAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ

DİYALOG ALANLARI

Almanya'da Protestanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişki bugün Avrupa'daki mevcut çok kültürlü, etnik yapı ve çok dinli bir toplumsal yapıyla yakından alakalıdır. Avrupa ülkelerindeki bu çeşitlilik, kendi aralarında kavgalı olan Katolik ve Protestan grupların yakınlaşması, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında süregelen tarihsel gerginliğin II. Dünya Savaşı'nda yaşanan acılar sonunda azalması ve yaşanan göçlerle birlikte var olan dini çeşitliliğe yeni bir boyut daha eklenmesiyle temellenmiştir. Yaşanan bu süreçle Avrupa, daha önce kendi içinde mevcut olmadığı için yüz yüze ilişki kuramadığı İslam, Hinduizm, Budizm ve benzeri dinlerle yüz yüze ilişkiler kurmaya ve bir arada yaşamaya başlamıştır. Bunun neticesinde çok kültürlü toplumsal yaşamın önemli bir boyutunu oluşturan dini çeşitlilik Avrupa toplumlarında olumlu bir yaklaşımı açığa çıkarmıştır.²⁴⁹

Avrupa'da oluşan bu dini çeşitlilik paralelinde kültürlerarası diyalogun dini boyutları hakkında da bir görüş değişimi gerçekleşmiştir. Bu değişimin amacı, insan haklarına saygı, demokrasinin ileriye götürülmesi ve hukukun üstünlüğünü ilerletmek ve güçlendirmektir. Bu durum Avrupa toplumu içerisindeki karşılıklı saygı, bilinç, hoşgörü ve anlayışı geliştirmeye de katkıda bulunacaktır. Ayrıca resmi makamlarla dini topluluklar arasında teşvik edilmesi gereken diyaloga ek olarak, kendi aralarında dinlerarası diyaloga ihtiyaçları vardır. Çünkü diyalog, sosyal

---

²⁴⁹ Bkz. Kadir Canatan, "Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/6, Kış 2009, 81-82.

sorunların çözümlerine ilişkin olarak toplum içerisinde daha güçlü bir uzlaşma olmasına da katkı sağlamaktadır.²⁵⁰

Avrupa’da yaşanan dinler ve kültürlerarası iletişim, göçmenlerle Avrupalıların birbirlerini tanımalarını ve kabullenmelerini kolaylaştırmıştır. Almanya’da yaşayan Türkler yarım asırlık geçmişleriyle yerleşik bir düzen oluşturmuşlar bu süre zarfında da Alman toplumu ve Hıristiyanlarla devamlı iletişim içinde bulunmuşlardır. İnsanların birbirlerine duygu ve düşüncelerini aktarmaları veya bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma olarak tanımlanan iletişim, dini boyutuyla dinlerarası diyalog alanlarının oluşumuna da katkıda bulunmuştur.²⁵¹

Gündelik hayatta İslam teolojik farklılıklardan ziyade; toplum, kültür ve gündelik hayattaki görüntüleriyle öne çıkmıştır. Avrupalılar çoğunlukla İslam’ı teolojik sistemiyle değil meydana getirdiği yaşam tarzıyla değerlendirmişlerdir.²⁵² Bu genel durum çerçevesinde Almanya Protestan Kilisesi, diyalogu teolojik yönünden ziyade sosyal hayattaki pratik yönüyle ele almıştır.

Almanya’da Protestanlar ve Müslümanlar arasındaki diyalog çalışmaları teoloji düzeyinde işin çok zor olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum Protestanları ve Müslümanları ortak değerler üzerinden dayanışma ve işbirliği içerisinde bulunmaya, pratik yaşamda zor durumdaki insanlara yardımcı olmaya, okul, hastane, cezaevi vb. yerlerde etkin işbirliği yapmaya yöneltmiştir. Almanya’da yaygın anlamda sürdürülen diyalog, birlikte yaşam diyalogudur. Aynı toplumda beraber yaşayan

---

²⁵⁰ Bkz. **Kültürlerarası Diyalog İçin Beyaz Kitap**, Avrupa Konseyi, (çev. T.C. Dışişleri Bakanlığı), Strazburg 2008, 23.

²⁵¹ Bkz. Mustafa Yağbasan, “Kültürlerarası İletişim Bağlamında Almanya’daki Türklerin İletişimsel Ortamlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Elazığ 2008, 18/310-315.

²⁵² Bkz. Hakan Yılmaz, “Avrupalıların Türkiye’nin Gündelik Hayatı Hakkında Anlatıları”, **Avrupa Haritasında Türkiye**, (ed. Hakan Yılmaz), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, 30-31.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar normal yaşamın devam ettiği diyalog alanlarında uyumlu bir şekilde yaşamaktadırlar. Farklı din ve kültürlerden insanlar, gündelik yaşamlarında beşeri problem ve endişelerinin üstesinden gelmek üzere diyaloga girmektedirler. Bu diyalog sosyal meselelere eğilebilen ve çözümler bulabilen insanların diyalogudur. Farklı dinlere mensup insanlar, birlikte yaşayıp aynı ortamı paylaşarak, komşulukta, fabrikada, büroda kısaca resmi ve gayri resmi bütün ortamlarda diyaloga taraf olabilirler. Bu tür bir diyalogda önyargılardan uzak kalabilmek önemlidir.

Anılan çerçevede diyalog alanı olarak kiliseler ve özelde Almanya Protestan Kilisesi daha önce ele alınmıştır. Müslümanlar açısından öncelikli diyalog alanı olan cami ve cami dernekleri ise ezan sesi ve minareler konusu ile birlikte değerlendirilmiştir. Almanya’da yaşayan Müslüman genç neslin fazlalığından dolayı camilerden sonra okullara geçilmiş, bu arada okullarda yürütülen diyalog faaliyetleri İslam Din Dersi çerçevesinde araştırılmıştır. Okul öncesi eğitim sisteminde önemli bir ağırlığı olan anaokulları, çocukları ve ebeveynlerini bir araya getiren diyalog alanı olarak değerlendirilmiştir. Almanya’da yaşayan toplum açısından evlilik ve aileyle ilgili çok sayıda olumlu örnek bulunsa da Protestan Kilisesi merkezli bir yaklaşımla farklı dinlere mensup kişilerin evlilikleriyle ilgili sorunlara öncelikle dikkat çekilmiştir. Evlilik ve aile konusundan sonra Protestan Kilisesinin gençlik çalışmalarına geçilerek, Almanya Protestan Kilisesinin Müslüman gençlerin uyumu noktasındaki çalışmalarına değinilmiştir. Huzurevlerindeki diyalogla ilgili olarak, yaşlı ve bakıma muhtaç kişilerin barındığı Protestan Kilisesine bağlı huzurevlerindeki diyalog alanları Müslümanlar için nasıl daha uygun hale getirilebilir düşüncesiyle ele alınmıştır.

Almanya’da Protestanlar ve Müslümanlar arasında ele aldığımız son diyalog alanı, kilise yönetimindeki mezarlıklardır. Hayatlarını geçirdikleri ülkeyi vatan olarak seçen ve burada vefat eden Müslümanlar için mezarlıkların mevcudiyeti Almanya’nın geçici olarak görülmediği ve hesapların buna göre yapılmasının gerektiği yönünde uyarıcı bir örnek olarak değerlendirilmiştir.

A. CAMİLER VE CAMİ DERNEKLERİ

Müslümanların ibadet ettikleri mekân, özellikle namaz kılınan yer anlamında kullanılan cami kelimesi İslam’ın ilk yıllarında kullanılmamıştır. Bunun yerine önceki dinlerde de ibadet edilen mekânı ifade eden mescit kelimesi tercih edilmiştir. Daha sonra Cuma namazı kılınan ve hutbe irat edilen mescitlere cami, içinde sadece vakit namazları kılınan ve Cuma namazı kılınmayan yerlere mescit denilmiştir. Mescit secde edilen yani Allah’a ibadet edilen yer anlamına gelirken cami, Allah’a ibadet eden müminlerin bir araya geldiği mekânlardır ve kelime olarak cami, toplayan, bir araya getiren anlamına gelmektedir.²⁵³

Son yıllarda, İslam Alman toplumunun bir parçası olarak geniş bir şekilde kamuoyunun bilincine yerleşmiştir. Yaşanan bazı olumsuzlukların yanında, Hıristiyanların ve Müslümanların birlikte yaşamalarıyla ilgili cesaretlendirici örneklerden birisi de ibadet mekânlarında yürütülen diyalog çalışmalarıdır. Dinlerarası diyalog söz konusu olduğunda camiler, kiliseler diyalog alanları olarak pratik anlamda diyalogun en yoğun yaşandığı mekânlardır. Bu yönüyle öncelikle diyalog alanı olarak camiler ve cami dernekleri belirlenmiştir.

---

²⁵³ Bkz. Raşit Küçük, “Saadet Asrında Cami”, **Cami Yazıları**, DİB. Yayınları, Ankara 2012, 11-12.

Müslümanlar için camiler Avrupa ülkelerine çalışmak için geldikleri ilk yıllarda ibadetlerini yerine getirdikleri ve tanışıp bir araya geldikleri mekânlar olarak kullanılmasına rağmen günümüzde, sadece bu amaç için kullanılmaktan çıkmış, aynı zamanda değişik sosyal faaliyetlerin gerçekleştirildiği, eğitim ve öğretim hizmetinin verildiği, çeşitli sosyal alanlarda çalışmaların yapıldığı yerler haline gelmiştir.²⁵⁴ Hıristiyanlar açısından ise camiler, Almanya’da da İslami yaşamın en belirgin ögesi durumundadır. Karşılıklı daha iyi anlayış çabaları çerçevesinde Hıristiyanlarda da cami ziyaretine yönelik eğilim gelişmiştir. 1997 yılından bu yana birçok cami derneği her yıl 3 Ekim tarihinde “Açık Cami Günleri” düzenleyerek Hıristiyanları davet etmektedir. İki Almanya’nın birleştiği tarih olan 3 Ekim’de camilerin İslami yaşamda taşıdığı merkezi önemi tanımak Hıristiyanlar için yararlı bir diyalog tecrübesi olmaktadır. Müslümanlar da Hıristiyanların özel günlerini kutlamak amacıyla kiliseleri ziyaret etmektedirler.

Almanya’da kiliselerin ve camilerin diyalog faaliyetleri ve bu çerçevede cami derneklerinin gerçekleştirdikleri farklı çalışmalar her geçen gün hızlanarak artmaktadır. Bu mekânlarda diyalog faaliyetinde bulunan kişiler birbirlerini daha iyi tanıyarak, sorunları tartışabilmektedirler. Diğer yandan Alman kamuoyunu meşgul eden Müslümanlarla ilgili çeşitli sorunlar diyalog çabaları açısından değerlendirildiğinde süreci engelleyen bir yapı arz etmemektedir. Yaşanan sorunlar vakit geçirmeksizin ele alınıp, fikir alışverişleri şeklinde kamuoyunun önüne taşınabilirse, beklenen fayda daha kısa sürede görülebilmektedir. Bu güne kadar cami inşaatı, İslam Din Dersi ve diğer meselelerde Müslümanlar ve Protestanlar tarafından gösterilen ortak çaba bunun bir örneğidir.²⁵⁵

---

²⁵⁴ Bkz. Orhan Tosun, **Bir Din Görevlisinin Almanya Hatıraları**, Desen Ofset Yayınları, Ankara 2008, 174-184.

²⁵⁵ Bkz. Neuser, “Çok Dinli Hayatın Geleceği-Eğilimler ve İmkanlar”, 145-146.

Almanya'daki Müslümanlar için diyalog alanlarının merkezindeki en önemli husus cami yapımı meselesidir. Almanya'da henüz hiçbir İslami kuruluş kamu tüzel kişiliği olarak tanınmadığı için kiliselerin yaptığı gibi henüz meskûn mahallerde cami inşa etme hakları yoktur. Fakat yine de yerel düzeylerde bu tür sorunlar için çoğu kez çözümler bulunmakta ve şehir merkezlerinde de camiler inşa edilmektedir. Camilerin inşa edildiği mahallerde bu durumdan rahatsız olan kişiler çoğu kez cami yapılmasına itiraz etmektedir. Bu nedenle Alman mahkemelerinde cami inşaatıyla bağlantılı birçok dava açılmıştır. Berlin'deki Şehitlik Caminin minareleri planda belirtilenden daha yüksek yapıldığı için Berlin İmar Dairesi tarafından inşaatı durdurulmuş ve belli bir miktar ceza ödendikten sonra devam edilebilmiştir.²⁵⁶ Bu konuda diğer bir örnekte Diyanet İşleri Türk İslam Birliği Köln Merkez Camii projesidir. Başlangıçta bir fabrikadan çevrilme Köln Ehrenfeld semtindeki caminin, leh ve aleyhindeki uzun tartışmalardan sonra temeli atılabilmiştir. Alman mimar Paul Böhm tarafından projesi çizilen, kubbeli ve çift minareli, aynı anda iki bin kişinin ibadet edebileceği külliye şeklinde inşa edilen Köln Merkez Cami,²⁵⁷ iki toplum arasında diyalog ve hoşgörünün merkezi olacak bir yapıdır.

Almanya'da camilerin idare edilmelerinde ikili bir yapılanma söz konusudur. Derneklerin büyük çoğunluğunda dini görevleri yerine getiren bir İmam-Hatip ve yönetim kurulu bulunmaktadır. Dini görevler ve cami içindeki idare çoğunlukla, Türkiye'den bu vazife için Almanya'ya gelen din görevlileri tarafından üstlenilmektedir. Derneğin yönetimi ise seçilmiş bir yönetim kurulu tarafından yürütülmektedir. Önceleri çoğunluğu işçi olan dernek üyeleri bugün daha ziyade

---

²⁵⁶ Bkz. Fuess, "Avrupa'da Fransa ve Almanya Örneğinde Gayri Hıristiyanların Durumları", 97-98.

²⁵⁷ Bkz. Mehmet Yıldırım, "Die Kölner ditib-Moschee- eine offene Moschee als Integrationsbeitrag", **Der Moschee-Streit**, (ed. Franz Sommerfeld), Kiepenheuer & Witsch Verlag, Köln 2008, 66.

öğrenci ve akademisyenlerden oluşmakta ve derneği dışarıda temsil etmektedir. Görevini yerine getirmek için Almanya'ya belirli bir süre için gelen din görevlileri, Almancaya çok iyi vakıf olamadığından, çoğu kez derneğin dışarıdaki temsilciliğini üstlenecek durumda değildir. Büyük kısmını doğma büyüme Almanyalı kişilerin oluşturduğu dernek yönetim kurulları idare konusunda din görevlisinin önündedir.²⁵⁸

Almanya Protestan Kilisesinin camiler ve minarelerle ilgili görüşleri inanç özgürlüğü bağlamında şekillenmiştir. Kiliseye göre, Almanya'da yapılan camiler veya kubbeli ve minareli cami görüntüsü, İslam'ın çehresi demektir. Anayasanın 4. maddesindeki inanç özgürlüğüyle ilgili temel hak, Müslümanların cami inşa edebilmeleri için de geçerlidir. Minare birçok caminin yapı tarzına ait bir unsurdur. O bakımdan, minare inşaatı da, cami inşaatıyla ilgili aynı kriterlere bağlıdır. Diğer yandan Almanya'da Müslümanlar, dini görevlerini yerine getirebilmek ve kültürel değerlerini koruyabilmek için, cami dernekleri kurmuşlardır. Almanya Protestan Kilisesi gerek cami inşa edilmesini gerekse cami dernekleri kurulmasını Müslümanlara ait kanuni bir hak olarak değerlendirmiş ve desteklemiştir. Öncelikli diyalog alanları olarak kilise toplulukları ve cami dernekleri Hıristiyanların ve Müslümanların oturdukları bölgelerde, birlikte yaşama yönünde, ortak sorumluluklarını yerine getirebilmek için, birbirlerine yardımcı olmuşlardır.²⁵⁹

B. ALMANYA'DA EZAN SESİ VE MİNARELER

Avrupa'da önemli bir diyalog alanı olarak değerlendirilen camilerin bir bölümü olan minareler ve bu minarelerden okunan ezanlar hakkında farklı görüşler

---

²⁵⁸ Bkz. Lemmen, a.g.m., 73-74.

²⁵⁹ Bkz. Martin Hein, **Hıristiyan ve Müslümanların Karşılaşmasını Teşvik ve Yetkinleştirme**, Misyon ve Ökumen Dairesinin Kurhessen-Waldeck Protestan Kilisesi Yönetim Kurulları İçin Hazırlamış Olduğu Kılavuz, 2008, 8-9.

bulunduğu için ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Almanya'nın aksine bazı Avrupa ülkelerinde cami minareleri İslam'ın çehresi olarak kabul edilmemekte ve yasaklanmaktadır. 300.000'den fazla Müslüman'ın yaşadığı İsviçre yeni minare inşa edilmesini yasaklamıştır. 2009 yılı Kasım ayında İsviçre'de sağ kanattaki İsviçre Halk Partisi ile Federal Demokratik Birlik Partisinden bir grup politikacı, referandum yapılması için yeterli imzayı toplamışlar ve kampanyalarını “İsviçre'nin Müslümanlaşması”na karşı düzenlediklerini ifade etmişlerdir. İsviçre hükümeti ve parlamentosu, İsviçre anayasasına, dini özgürlüklere ve ülkenin hoşgörü geleneğine aykırı olduğunu bildirdiği girişimi reddettiğini bildirmiş, Sosyal Demokrat Parti ve Yeşiller Partisi de bu yasağa karşı olmalarına rağmen seçmenlerin %57.5'i yasağı desteklemiştir.²⁶⁰

Almanya'da son zamanlarda camilerin inşaatı kadar ezan konusu da gündemdedir. Hıristiyanlar minarelerden okunacak ezan sesinin çevreye rahatsızlık vereceğinden endişe etmektedir. Müslümanlar ise, Hıristiyanlarda olduğu gibi kendilerinin de burada yaşayan dindaşlarını açıkça ibadete davet etme haklarının olduğunu vurgulamaktadır. Almanya'daki İslami teşkilatlar ezanı günlük dini yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak görmekte ve genel olarak serbest bırakılması için çaba göstermektedirler.

Minarelerin inşa edilmesi konusunu camilerin inşasıyla beraber ele alan Almanya'da, Protestan Kilisesi ezanın hoparlörle dışarıya verilmesi konusunda Müslümanlardan farklı düşünmektedir. Almanya Protestan Kilisesi bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır; “Almanya'da çan çalınmasının dini ve seküler fonksiyonları vardır. Kilise kuleleri, şehirlerin ve köylerin kültürel kimliklerinin bir

---

²⁶⁰ http://www.sabah.com.tr/Dunya/2009/11/30/isvicre_minareleri_yasakladi (13.12.2013).

parçasıdır. Çan çalmak herhangi bir dini inanca bağlılığı ifade etmez. Buna karşılık ezan açık bir şekilde, inanç ifadesi özelliği taşır. Ezanın aleni olarak, hoparlörlerle duyurulması gibi, İslami ülkelerin adetlerini başka bir kültürel geçmişi olan Almanya’da bire bir uygulamak mümkün değildir. Müslüman hemşerilerimizden, dini sorumluluklarını yerine getirirken tartışmalı konularda alacakları kararların, sosyal uyum yönüne de dikkat etmeleri beklenir.”²⁶¹

Protestanlarla fikir birliği içerisinde olan Katoliklere göre de ezan sesi, “İslam dünyasında yaygın olan ezanın caminin minaresinden okunmasının İslami ibadet yaşamının bir parçası olup olmadığı tartışmalıdır. Hoparlörle yüksek sesle ezan okunması konusundaki tartışmanın çözümü açısından, ezanın da temel olarak Anayasa’nın 4. maddesinin koruması altında olduğu, ancak başka temel haklarla kesişme durumunda kısıtlamaya tabi olabileceği” görüşüyle ele alınmıştır.²⁶²

Netice olarak Almanya’da çok sayıda minareli cami bulunmasına rağmen bu camilerde resmi izin olmadan ezan sesinin dışarıya verilmesi yasaktır. Cami ve minare inşa edilmesi noktasında Müslümanları destekleyen Protestanların, çan çalınması ve ezan sesi konusundaki çifte standartları ve Katoliklerin ezan sesini temel haklarla kesişen bir anlayışla ele almaları İslami teşkilatlar tarafından yadırganan bir durumdur.

C. OKUL BAĞLAMINDA MÜNASEBETLER VE İSLAM DİN DERSİ

Almanya’da Hıristiyanların ve Müslümanların okul bağlamında ilişkileri oldukça yoğundur. Bu gün Almanya’da 900.000 fazla eğitim çağında Müslüman bulunmaktadır. Yaşanan bazı sorunlara rağmen okul ortamında öğrenciler

---

²⁶¹ Bkz. Hein, a.g.e., 9.

²⁶² Bkz. **Almanya’da Hıristiyanlar ve Müslümanlar**, 110.

farklılıkların arkadaşlığı engelleyen bir neden olmadığını, karşısındakinin her şeyden önce bir insan olduğunu anlayarak, dinleri zenginleştirici boyutuyla öğrenmektedirler.

Günümüz Almanya'sında yabancı öğrencilerin başarı durumu düşüktür. Yabancı öğrencilerin %40.5'i orta düzeyde okullar olan Hauptschule'ye giderken, Alman öğrencilerin sadece %14.8'i Hauptschule'ye gitmektedir. Daha üst seviyede bir okul olan Realschule'de yabancıların oranı %21.2 iken Alman öğrencilerin oranı %44.7'dir. Okuldan mezun olamayan yabancı öğrencilerin oranı %17.5 iken Almanların oranı sadece %7.2'dir. Yani yabancı öğrencilerin oranı Alman öğrencilere kıyasla iki katından daha fazladır. Değişik özürlü okullarında yani Sonderschule'lerdeki oranlar ise daha yüksektir. Yükseköğrenimle ilgili olarak ise yabancıların 20-30 yaş grubunda yalnızca %3'ü bir yüksekokula gitmektedir.²⁶³

Son zamanlarda Almanya'daki okullarda Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki en güncel konu İslam Din Dersi'dir. Bu konu hem Almanya için hem de burada yaşayan Müslümanlar için büyük önem taşımaktadır. Almanya'da yaşayan Müslümanlar okullarda Katolik ve Protestan Hıristiyanların sahip olduğu gibi anayasanın önkoşullarını yerine getiren ve bu şekilde Müslüman öğrencileri Hıristiyan öğrencilerle denk kılan bir İslam Din Dersi'nin yürürlüğe konmasını talep etmektedir. Müslümanlar arasında henüz dini cemaat statüsünde bir organizasyon olmadığından veya bu statüde kabul edilmediklerinden, din dersinin muhatabı olmaya yönelik girişimler bu güne kadar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun yerine eyalet hükümetleri, Müslüman gruplarla görüşerek uzlaşma ile bazı projeleri uygulamaya koymuşlardır. Bu güne kadar çeşitli isimler altında yürütülen din dersi

---

²⁶³ Bkz. Gazi Çağlar, "Göç=Yarım Eğitim? Göç Bağlı Eğitim Politikasına Yönelik Eleştirel Düşünceler", **Die Gaste**, S. 8, Temmuz-Ağustos 2009, 5.

projeleri kapsamında görev yapan öğretmenlerin büyük çoğunluğu da bu eyaletlerdeki anadil dersi kadrosundan gelmektedir. Neticede bu projeler yararlı olmakla birlikte anayasanın öngördüğü İslam Din Dersi değildir.²⁶⁴

Almanya’da resmi makamlar, Katolik ve Protestan Kiliseler, İslam Din Dersinin verilmesine karşı değildir. Almanya Protestan Kilisesi 1983 yılındaki “Müslüman Çocuk ve Gençlerin Eğitim ve Öğretimi” başlıklı açıklaması ve 1999 yılındaki bir diğer açıklamasıyla görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Müslüman çocukların, dini yaşam açımları sağlaması ve diğer dini anlayışları kavramalarını kolaylaştırabilmesi için geldikleri ülkenin geleneklerini öğrenmeleri önemlidir. Ana dili tamamlama dersi çerçevesinde verilen İslam Dersi Anayasaya uygun değildir. Devlet şayet dini cemaati kendi oluşturma yoluna giderse devletin tarafsızlığı ilkesini ihlal etmiş olur. Türk olmayan öğrenciler bu derse, ders dilinin Almanca olmaması sebebiyle katılamamaktadır. Söz konusu olan dersin, Türk Devleti ile bağlantılı olması da problem teşkil etmektedir. Her din dersi Almanca ve Alman okul denetiminde olmalıdır. Dersin öğretmenleri, eğitilmiş ve devletçe tanınan, devlet gözetiminde olan öğretmen ya da ruhani olmalıdır. Alman üniversitelerinde İslam Öğretmenliği bölümleri gereklidir. İslam Din Dersi, Hıristiyan din dersinin bilimselliği ve pedagojisi seviyesinde olmalıdır.”²⁶⁵

Almanya Protestan Kilisesinin de belirttiği gibi İslam Din Dersi, Almanya’da doğan ve yetişen Müslüman nesle, İslam geleneğini aktarmak, içinde buldukları toplumda Müslüman olarak yaşamak için yardımcı olmalıdır. Bunun yanında Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki eşit hakların tanınması, barış ve karşılıklı

---

²⁶⁴ Bkz. Emin Köktaş, ‘Almanya’da İslam İlahiyatı’, **Türkiye’de ve Avrupa’da Çok Dinli Yaşam, Türkiye’de ve Avrupa’da Çok Dinli Yaşam**, 130.

²⁶⁵ Bkz. Zengin, **Almanya’da İslam Din Öğretimi Modelleri**, 12-13.

anlayışın tesis edilmesi, saygı ve hoşgörü ortamının oluşturulması ve birlikte yaşamın gerçekleşmesine de katkıda bulunmalıdır. Almanya Anayasası'nın 7. maddesine göre din eğitimi resmi okullarda mecburidir. Fakat bu konuda Alman resmi makamları, Müslümanların çoğunluğunu temsil edecek bir muhatap bulunmaması ve İslam Din Dersindeki bazı hükümlerin Alman Anayasasına aykırı olarak görülmesinden dolayı engeller çıkarmaktadır. Diğer yandan Alman hükümetleri okullarda İslam Din Dersinin ne şekilde verileceği ile ilgili olarak uzun süredir yöntem arayışlarını sürdürmekte ve bazı hazırlıklar yapmaktadır. Federal Alman Anayasası ve eyaletlerdeki kanunlar okullardaki din derslerinin verilmesini ve bu dersi verecek öğretmenlerin seçimini dini cemaatlere bırakmakta ve onların görüşlerinin alınmasını şart koşmaktadır. Almanya'da Hıristiyanlar, Yahudiler ve dini cemaat statüsü verilen diğer dini inanış mensuplarına yönelik din dersleri, söz konusu dini cemaatlerin kontrolü altında verilebilmektedir. Devam eden süreçte Müslümanlar da muhatap sorununu çözmek ve ortak çalışmalarını hızlandırmak için birleşme yönünde çaba sarf etmektedirler. Dört büyük İslami çatı örgütü, Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, Almanya İslam Konseyi, İslam Kültür Merkezleri Birliği ve Almanya Müslümanlar Merkez Konseyi bir araya gelerek Almanya Müslümanları Koordinasyon Konseyini kurmuşlar ve ortak çalışma kararı almışlardır. Alman hükümeti tarafından 2006 yılında kurulan Alman İslam Konferansı'na davet edilen bu örgütler, konferanstan yaklaşık sekiz ay sonra bir araya gelerek böyle bir platform oluşturmuşlardır.²⁶⁶

Almanya'da Hıristiyanlardan sonra ikinci büyük dini topluluğa sahip olan Sünni Müslümanlardan herhangi bir kuruluş dini cemaat olabilme hakkını

---

²⁶⁶ Bkz. Yusuf Adıgüzel, "Almanya'daki Devlet Okullarında İslam Din Dersi Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, S. 2, 2010, 5/61-66.

alamamışken, Alevilere dini cemaat statüsü tanınarak bu hak verilmiştir. Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin yanı sıra 4 eyalette daha Aleviler, dini cemaat statüsü hakkını 2009 senesinde kazanmışlardır. Bu hakkı kazanan Alevi kuruluşları ve cemaatleri, Aleviliğin İslam'dan başka bir din olduğunu iddia etmişler, birçok Alman bilim adamı da bunu desteklemiştir. Almanya'da bu konuyla ilgili siyasi sürece bakılırsa, hiç bir İslami teşkilata bu hak verilmek istenmemektedir. Çünkü kimisi için, aşırı dinci denirken, kimisi için de direktiflerini Türkiye'den alıyor denilmektedir. Bu konuda çifte standart uygulanmaktadır.²⁶⁷

Almanya'da çoğu İslami teşkilat farklı düşünse de okullarda din dersinin Almanca verilmesi gerektiği konusunda neredeyse bir fikir birliğine varılmıştır. Dolayısıyla bu okullarda verilecek dersler için çok iyi Almanca bilen, İslam İlahiyatı konusunda yetişmiş öğretmenlere ihtiyaç duyulacaktır. Diğer yandan dinini anadilinde öğrenen çocukların mevcut şartlarda tek imkânları cami kurslarıdır. Bu kurslara katılım ise sadece %20 civarındadır.

Almanya Protestan Kilisesi, dini kimliği ve diyalog yeterliliğini desteklemek zorunluluğunun olduğunu, bunun için de farklılıkların ortasında müşterek olanın desteklemesi gerektiğini belirtmektedir. Kilise bu yönden mezheplerden bağımsız bir din dersi noktasında ısrar etmektedir. Kilisenin ifade ettiği bu model, birleştirici ve farklılıkları vurgulayıcı aşamaları olan, işbirliğine dayanan ders grupları modeli yapısı açısından Almanya'ya ve burada bulunan Müslümanlara uygun bir model olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Almanya Protestan Kilisesi okullardaki Ahlak ve Felsefe dersleri ile mevcut farklı din eğilimlerini Katolik, Protestan, İslam ve Yahudilik açısından daha iyi yapılandırılmış bir işbirliği içinde geliştirilmesini

---

²⁶⁷ Bkz. Tuba Işık Yiğit, "Almanya'da İslâm Din Dersinin Gelişimi ve Müfredat Sorunu", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, 2010, 19/305-309.

önermiştir. Böylece öğrenciler daha geniş bir seçme alanına ulaşabilecekler, birbirlerini oldukları gibi tanıyıp kabul edebileceklerdir.²⁶⁸

Son zamanlarda Alman üniversitelerinde İslam Din Dersi öğretmenleri yetiştirmek için somut adımlar atılmıştır. Bunların ilki Münster Wilhelms Üniversite'sinde kurulan İslam Dini bölümüdür. Başında Alman Müslüman Sven Muhammad Kalisch'in bulunduğu bölüm, 2004-2005 öğretim yılında faaliyete geçmiş olup İslam dersi öğretmeni yetiştirme amacına yönelik eğitim vermektedir. Münster'i takip eden ikinci bir bölüm 2006'da Bavyera eyaletine bağlı Erlangen-Nürnberg Üniversitesinde kurulmuştur. Bu bölümün başında da Alman Müslüman Harry Harun Behr vardır. Bunlara son olarak, Niedersachsen eyaletine bağlı Osnabrück Üniversitesinde kurulan ve 2008'de eğitime başlayan İslam bölümü katılmıştır. Bu bölümün başına, İslam bilimci ve hukukçu Bülent Uçar getirilmiştir.²⁶⁹

İslam Din Dersi öğretmeni yetiştirmeyi amaçlayan bu bölümlerden ayrı olarak Frankfurt Üniversitesi Protestan İlahiyat Fakültesinde kurulan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın finanse ettiği bir İslam Dini bölümü daha vardır. Frankfurt Üniversitesi İslam İlahiyatı Bölümü, 2002 yılında Goethe Üniversitesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte bir kürsü şeklinde kurulmuş, 2009 yılında İslam Dini ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü adıyla müstakil hale getirilmiştir. Enstitüde, mevcut uygulanan İslam Din Bilimi programının yanı sıra, 2010-2011 öğretim yılında İslam İlahiyat programı da devreye girmiş ve öğrenci sayısı 250'ye ulaşmıştır.²⁷⁰

---

²⁶⁸ Bkz. Doğan, "Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli", 69/26-27.

²⁶⁹ Bkz. Yaşar Sarıkaya, 'Almanya'da İslam Din Dersi: Talepler Uygulamalar, Tartışmalar', **İlmi Dergi Diyanet**, S. 1, Ocak-Şubat-Mart 2008, DİB. Yayınları., Ankara 2008, 44/139-143.

²⁷⁰ Bkz. **Hizmetler ve Projeler 2003-2010**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 84-85.

Türkiye’de aynı amaca yönelik olarak, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2006-2007 öğretim yılında ve İstanbul’da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2007-2008 öğretim yılında yeni programlar başlatılmıştır. Bu programlara sadece yurt dışındaki bir ülke vatandaşı olan Türkiye kökenli öğrenciler kabul edilmekte olup Türkçe eğitim verilmekte, bazı dersler ise batı dillerinde yürütülmeye çalışılmaktadır. Her iki üniversitede “Uluslararası İlahiyat Programı”na kayıtlı öğrenciler mevcuttur. Bu programı bitiren öğrenciler, ülkelerine döndüklerinde din hizmetlerinin Almanca verilmesinde önemli roller üstlenebilecektir. Mezunlar, sadece Türk toplumuna değil, diğer etnik gruplardan müteşekkil Müslüman gruplara da benzer hizmetleri Almanca sunacaklardır.²⁷¹

İslam din dersleri ile alakalı olarak konunun uzmanları tarafından ortaya konulan teklifler göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikle Almanya’da İslam Din Öğretimi vasıtasıyla oluşturulmak istenen Müslüman kimliği belirlenmelidir. Bunun için mevcut İslam Din Dersi ve Din Kültürü derslerinin öğretim programlarının iyi analiz edilmesi gerekir. Bu gün Alman eyaletlerinde birden çok İslam Din Dersi veya İslam Bilgisi/Kültürü Dersleri programları uygulanmaktadır. Uygulanan bu programlar, Almanya’da kamu okullarında okutulması planlanan İslam Din Dersi ve oluşturulmak istenen Müslüman kimliği konusunda fikirler vermektedir. Almanya’da İslam Din Dersi vasıtasıyla Avrupa toplumuna uyum sağlayabilen bir Müslüman kimlik oluşturulmak istenmekte ve mezhepler üstü bir yaklaşım benimsenmektedir. Bu noktada gelinen ülkenin kültüründen bağımsızlaşarak bir İslam kimliğinin oluşturulması öne çıkmaktadır. Diğer yandan Almanya’daki Müslümanlar ayrı ayrı dernek ve vakıflar etrafında faaliyet sürdürmekte ve inançlarını yaşamaya

---

²⁷¹ <http://www.stargazete.com/acikgorus/almanya-da-islam-ilahiyat-fakultesi-artik-bir-ihtiyac-haber-206606.htm>. (13.12.2013).

çalışmaktadır. Bu nedenle bu tür dersler vasıtasıyla farklı Müslüman kimlikler bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Öğrencilerin sadece ders konularını öğrenmeleri değil, bunları hayata aktarmaları ve yaşam tecrübeleriyle bütünleştirmeleri de önemlidir. Buradan hareketle sadece bilen değil, inandığı gibi yaşayan bir Müslüman kimliği öngörülmektedir. Ayrıca İslam Din Dersi ile içinde yaşanılan toplumun kimliğinin kazandırılmasına yönelik bir çaba söz konusudur. Müslümanların kendi dini kimliğini yaşarken, içinde yaşanılan toplumun kültürünün bilinmesi, ona saygı duyulması, diğer din ve kültürlerin zenginlik olarak görülmesi, amaçlanmaktadır. İslam Din Dersi programlarının muhtevasında birçok konuda diğer dinlerle bağlantı kurulmakta ve diğer din mensuplarının anlayışla karşılanmasına vurgu yapılmaktadır.²⁷²

Almanya'daki İslam Din Dersinin Türkiye ile de yakından bağlantısı vardır. Almanya'da özellikle okulda İslam Dininin öğretiminde yaşanılan sorunların çözümü, siyasi yönü ağır basan bir konudur ve Türkiye ile Almanya arasında kurulabilecek bilimsel işbirliği ile bu çözüm mümkün olabilecektir. Türkiye din dersleri konusunda gerek teori gerekse uygulama yönüyle önemli tecrübelere sahiptir. Bu tecrübenin bilimsel düzeyde paylaşılması önemli katkılar sağlayacaktır. Almanya'da okullardaki din dersleri anayasal ve yasal düzenleme altına alınmıştır. Anayasal ve yasal düzenlemeler içinde muhatap cemaat konusunda, Müslümanları en geniş anlamda temsil eden Diyanet İşleri Türk İslam Birliği kabul edilebilir. Almanya, Müslüman çocuklarının okullarda din eğitimleri konusunda, program geliştirmeden öğretmen yetiştirmeye kadar, farklı modelleri denemekte ve

---

²⁷² Bkz. Halise Kader Zengin, "Almanya'da İslam Din Öğretimi Vasıtasıyla Oluşturulmak İstenen/Oluşturulan Müslüman Kimliği Üzerine", **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, 51/269-271.

desteklemektedir. Bu deneme ve destekleme, Batı Hıristiyan kültürü içinde uyumlu yaşamayı mümkün kılacak bir İslam öğretim modeli bulununcaya kadar sürecektir. Türkiye bu çalışmaların her aşamasında yer alarak gerekli katkıyı sağlamalıdır.²⁷³

Almanya'daki Müslüman çocuklar için İslam Din Dersi, din ve kültürlerine uygun bir şekilde yetişebilmeleri, yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmeleri açısından önemlidir. İslam Din Dersi konusu Türkiye ile Almanya arasında kurulabilecek bilimsel işbirliği ile çözüme kavuşturulmalı ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği muhatap cemaat olarak kabul edilmelidir.

D. ANAOKULLARINDAKİ MÜNASEBETLER

Anaokulları, çocukların aile yuvasından örgün eğitime geçtiği ilk adımdır ve Almanya'da okul öncesi eğitimin örgün eğitimle bütünleşmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Ayrıca anaokulları, okul öncesinde çocuğun sahip olması gereken bir takım el becerilerini kazandırma, onu zihinsel açıdan okula hazırlama çerçevesinde de eğitim vermektedir.²⁷⁴

Almanya'da anaokulları ve çocuklara yönelik gündüz bakım yerlerinin işletmesini yerel yönetim, kiliseler ve hayır kurumları üstlenmektedir. Ayrıca büyük şirketlerde iş yerine bağlı çocuk yuvaları, veli girişimlerinin örgütlediği çocuk yuvaları ve gündüz bakım yerleri de mevcuttur.²⁷⁵ Almanya'da eğitim çağında 900.000'den fazla Müslüman çocuk yaşamaktadır. Bu çocuklardan okul öncesi dönemde bulunanlar için gidebilecekleri hiç bir İslami anaokulu bulunmamaktadır.²⁷⁶

²⁷³ Bkz. Selçuk-Tosun, **Kültürel Çeşitlilik ve Din**, 381-382.

²⁷⁴ Bkz. Muhammet Mertek, **Avrupa'daki Anadolu**, Kaynak Yayınları, İzmir 2007, 217.

²⁷⁵ Bkz. **Uyum İle Gelen Fırsatlar Ailelere Rehber Bilgiler**, http://217.160.138.148/contentmanagement/kundentr/uploads/media/2008-07-17-chancen-durch-integration-tuerkisch-barrierefrei_property_publicationFile.pdf. (14.12.2013).

²⁷⁶ Bkz. **Almanya'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar**, 132.

Almanya'daki mevcut anaokullarının üçte ikisi Katolik ve Protestan Kiliselerine aittir. Kiliseler kanunların tanıdıkları kolaylıklar ve dini altyapıları sebebiyle tercih edilmektedir. Ayrıca 1999 yılından beri belli şartlarla Almanya Protestan Kilisesine ait anaokullarında Müslüman yetiştiricilerin çalışmasına da izin verilmektedir.²⁷⁷ Almanya'da Protestan Kiliseye ait yaklaşık 9.000 adet anaokulu bulunmaktadır.²⁷⁸

Kindergarten denilen anaokullarına devam eden çocuklar, bu kurumlarda hem yeteneklerini geliştirme hem de Alman dilini öğrenme şansı yakalamaktadır. Almanya'da öğrencilerin okuldaki başarılarının yüksek olmasında, okul öncesinde aldıkları bu beceri geliştirme eğitiminin büyük rolü vardır. Anaokullarına devam etmek isteğe bağlıdır ve devam edenlerden belli bir ücret alınmaktadır. Bunun yanında anaokullarında verilen eğitimde Alman toplumunun kendi dini veya kültürel motifleri ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu durum Müslüman ailelerin çocuklarını bu kurumlara gönderme konusunda çekingen davranmasına neden olmaktadır. Anaokullarında öğrenci oranına göre Müslüman eğitimci istihdamının yaygınlaştırılması, kültürlere uygun yemeklerin verilmesi ve bunun yanında Alman ve Müslüman çocukları arasında ayırım yapılmaması bu kurumları daha etkin hale getirecektir.²⁷⁹ Bugün Almanya'da yabancı çocukların %80'inden fazlası anaokullarına gitmekte ve bu oran Alman çocuklarının anaokullarına gitme oranına son derece yakındır.²⁸⁰

---

²⁷⁷ Bkz. Manfred Kock, **Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland**, Kirchenamt der EKD, Gütersloh 2000, s. 55-56.

²⁷⁸ Bkz. Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 59.

²⁷⁹ Bkz. Nevzat Y. Aşıkoglu, "F. Almanya'daki Türk Çocuklarının Okul Öncesi ve Temel Eğitim Problemleri Üzerine (Alan Araştırması)", **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Ankara 1996, 342.

²⁸⁰ http://www.bildungsbericht.de/daten/h_web.pdf. (14.12.2013).

Anaokullarına devam eden Müslüman öğrenciler açısından Almancanın öğrenilmesi hayati önem taşımaktadır. Almanya’da yaşayan yabancı çocukların çoğunluğu dili, aile ortamından ziyade anaokullarında öğrenmekte ve geliştirmektedir. Almanya’da birçok Türk çocuğunun “Sonderschule für Lernenbehinderte” gibi öğrenme özürü özel okullara gitmelerinin sebebi de konuştukları dili ve Almancayı iyi bilmemeleri sorunundan kaynaklanmaktadır. Yaşanan tecrübeler okul öncesi dönemde sunulacak kaliteli bir eğitimin bu sorunu büyük ölçüde ortadan kaldıracığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan Almanya’da Türk çocuklarının eğitiminde görevlendirilen eğiticiler, çocuğun kültürel yapısına dikkat etmeli, sosyal, duygusal ve zihinsel gelişimlerini belli programlarla desteklemeli, öğrencilerin başarılarının artmasını sağlamalıdır.²⁸¹

Almanya Protestan Kilisesi, anaokullarını; çocukların ve ebeveynlerinin bir araya geldiği yerler olarak görmektedir. Bu okullar, dini ve kültürel eğitime uygun olan yerlerdir ve çok kültürlülük uzun zamandan beri, günlük yaşamın bir parçasıdır. 2006 yılında Protestan Kilisesi anaokullarındaki yabancı çocukların oranı % 12.3, Müslüman çocukların oranı ise % 5.4’dür. Bölgesel olarak, özellikle şehirlerde Müslüman çocukların oranı çok daha yüksektir. Kiliseye göre, Müslüman ebeveyn dindar bir yaşam şeklini önemli buldukları için, çoğu kez bilinçli olarak, belediye idaresindeki dini bakımdan tarafsız anaokullarının yerine, Protestan anaokullarını tercih etmektedir. Müslüman anne-babalar, Protestan kurumlarına karşı olumlu bir beklenti içindedir. Protestan anaokulları değişik inançtan olan çocuklara hizmet verirken, kendi Protestan kimliğini öne çıkarmamaktadır. Almanya Protestan

---

²⁸¹ Bkz. Hatice Poyraz, “F. Almanya’da Okulöncesi ve Temel Eğitimde Türk Çocuklarının Dil Gelişimi Sorunlarından kaynaklanan Problemlere Eğitimcilerin Yaklaşımı”, **D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı 11, İzmir 1999, 327-328.

Kilisesine göre, dünya görüşüyle ilgili inançlar ve kişisel değer duyguları, erken gelişme çağlarında oluşmaya başladığı için, kültürler arası iletişim, hoşgörü ve karşılıklı anlayış, anaokullarında daha erken çağlarda çocuklara alıştıırılabilir. Burada amaç gelecekteki yaşam için iyi bir temel atmaktır. Ayrıca anaokullarında aynı zamanda anne babalar da, kendi kültürel çevrelerinin dışındaki kesimlerle ilişki kurma imkânı bulabilmektedirler. Bazı anaokulları "Familienzentrum" yani aile merkezleri diye adlandırılan kurumlar vasıtasıyla özellikle sosyal bakımdan zayıf olan veya uyum sağlayamamış ebeveynlere, eğitim görevlerini yerine getirebilmeleri ve toplumca kabul gören bir eğitim metodu geliştirmeleri yönünde, destek olmaktadır.

Almanya Protestan Kilisesine göre, Protestan özgürlük prensiplerini örnek alan bir insanlık anlayışı, Protestan anaokulunun ister Hıristiyan ister başka dinden bütün çocuklara yönelik vazgeçilmez eğitim hedefidir. Bu eğitim hedefi esas alındığında, Müslüman çocukların varlığı, kültürel eğitim alanında bütün çocukların dini eğitimi ve kendi dini bilinçlerini geliştirme bakımından bir fırsat anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, dinlerde ve kültürlerde ortak noktaları araştırmak, dinler arasındaki farklılıkları; örneğin dini bayramlar, yemek konusundaki yasaklar, ibadet şekilleri vb. vasıtasıyla algılamak ve kabullenmek diyalogu geliştirecektir. Özellikle çok kültürlü bir çevrede faaliyet gösteren anaokullarındaki eğitimciler, başka dinden olan çocuklar ve ebeveynlerinin inanç ve kültürlerine karşı açık ve saygılı olmalıdırlar.²⁸²

Almanya'da yaşayan Müslümanlar için anaokulları konusu da dini cemaat olarak tanınmamalarından dolayı sıkıntılı bir konudur. Müslümanlar en kısa zamanda

---

²⁸² Bkz. Hein, a.g.e., 9-11.

kendilerine ait anaokullarına sahip olmalı ve diğer dinlerle bu konuda da rekabete ve diyaloga açık olmalıdırlar.

E. HASTANELERDEKİ MÜNASEBETLER

Almanya’da yaşayanlar açısından bir diyalog alanı olarak değerlendirilen hastaneler zorluk ve korku içeren deneyimlerdir. Hastanelerde fiilen yaşanan dini hayatla alakalı olarak, personel ve hastaların ibadetleri, ibadet mekânları ve hastanede görev yapan din görevlileri gibi bazı din ile ilgili unsurlar akla gelmektedir. Dindar insanlar, inandığı dinin kendine sunduğu çözümlere en çok hastalık ve ölüm gibi olaylarda ihtiyaç duyar. Zaten hastanede din hizmetlerinin önemli bir amacı da, yatarak tedavi gören hastaların problemlerinin çözümünde, dinin ortaya koyduğu çözümlerden de faydalanmaktır.

Hastanelerde tedavi gören hastaların dini ihtiyaçlarını karşılamak, onlara moral vermek ve yaşama dirençlerini desteklemek amacıyla din ve moral hizmetleri verilmesi, Almanya’da XX. yüzyılın başından itibaren geliştirilerek devam ettirilen bir uygulamadır. Batı’da hastanelerde yürütülen din ve moral hizmetleri, hastalara ve sağlık personeline yönelik yürütülen dini danışmanlığın bir parçasıdır.²⁸³

Hastalara din ve moral hizmetlerinin sunulması, hastanelerin temel görevleri ve hastaların en tabii haklarındanıdır. Genel anlamda hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların dini ihtiyaçlarını karşılamak, onlara moral vermek, ibadetlerini hastalıklarının verdiği imkânlar çerçevesinde yerine getirmelerine yardımcı olmak ve yaşama dirençlerini desteklemek amacıyla din hizmetleri sunmak esas gayedir.

---

²⁸³ Bkz. Arif Korkmaz, “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”, S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.29, Bahar 2010, 285.

Almanya’da Müslümanların hastanede bakım ve tedavileri doktorlar ve bakım personeli açısından bazen özel sorunlar taşıyabilmektedir. Bu durum din farklılığından dolayı değil Almanya şartlarının farklılığından dolayıdır. Farklı kültürel kökenler ve dil faktörü de çoğu zaman problem olabilmektedir.

Almanya Protestan Kilisesi’ne göre; hastane ortamında doktorların, bakıcıların, ziyaretçilerin ve papazların, hastaların kültürünü ve dini değer yargılarını ne kadar iyi bilirlerse istenmeyen durumları engellemeleri o kadar mümkündür. Örneğin kadın-erkek ilişkileri ve dini nedenlere dayanan diğer hassasiyetler bunun içine girmektedir. Müslümanların diğer hastalara göre daha fazla kaderciler oldukları, hastalıkları Tanrı’nın yazgısı olarak kabul ettikleri düşüncesi de yanlıştır. Almanya’da hastane bünyesinde Hıristiyan hastalara destek olmak için, çoğu zaman papazlar çalışmaktadır. Müslüman hastalar da istedikleri takdirde bir din görevlisi çağırabilmektedir. Bütün hastalar gibi onlara da, böyle bir refakatçi isteyip istemedikleri kayıt olurken sorulmakta ve Müslüman hastaların gıda maddeleri konusunda, dini kurallara uyma isteği, yemeklerin hazırlanmasında dikkate alınmaktadır. Müslümanların ibadet zamanları da hastanede önemli bir konudur. Doğum, hastalık ve ölüm konuları bütün dinlerde özel bir dikkati gerektirdiğinden, Müslüman bir hastanın hastanede ölmesi halinde ise uygun bir ortamda dini yönden gerekli vazifeler yerine getirilmesine yardımcı olunmaktadır. Protestan Kilisesine bağlı hastanelerde, bakım yurtlarında ihtiyaç duyulan dini destek, kişinin kendi dini durumu dikkate alınarak karşılanmaktadır.²⁸⁴

Günümüzde hastanelerde ihtiyaç duyulan en önemli görevlerden birisi de dini sosyal hizmetlerdir. Özellikle zor durumdaki insanlara manevi telkin ve destek

---

²⁸⁴ Bkz. Hein, a.g.e., 13-14.

vererek rehabilitasyon hizmeti sunan sosyal ilahiyatçılar Almanya’da yaygındır. Türkiye’de hastanelerde dini sosyal hizmetlerle ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Hastanelerde “Din ve Moral” hizmetlerinin yürütülmesi için 1995’te Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliği ile başlatılan uygulama 11 ay kadar sürmüş ve Danıştay kararıyla kaldırılmıştır. Konunun uzmanları bu başarısız tecrübenin; gerekli hukuki alt yapı hazırlanarak, İlahiyat Fakültelerinde uygun eleman yetiştirilerek ve Diyanet İşleri Başkanlığının uygulamayı tekrar başlatmasıyla aşılabileceğini düşünmektedir.²⁸⁵

Mannheim’da Protestan Akademisi tarafından düzenlenen meslek içi eğitim seçeneklerinden birisi de “Müslümanlara Ruhani Destek” programıdır. Bu program kapsamında iyileşme imkânı olmayan, ölümcül hastalıklarla savaşıyor ve yaklaşan ölümleriyle yüzleşmek zorunda olan hastalar ele alınmaktadır.²⁸⁶

Almanya Protestan Kilisesine bağlı olarak faaliyet gösteren “Diakonische Werk” bünyesinde, hastane, yaşlı bakım merkezi, huzurevi, rehabilitasyon merkezi ve aile danışma merkezi gibi birçok sosyal kuruluşta 400.000 üzerinde personel çalışmaktadır.²⁸⁷

Almanya’da diyalog alanı olarak değerlendirdiğimiz hastanelerde, Müslümanların rahatça ibadet edebilmeleri ve dinlerinin gereklerini yerine getirebilmeleri sağlanmalıdır. Ayrıca İslam’ın sağlık ve hastalık konularındaki görüşlerini doğru bir şekilde aktaracak, gerek hasta gerekse hasta sahibine bilgi ve moral desteği olacak şekilde düzenli yürütülecek bir din hizmetine ve bu hizmeti verecek personele ihtiyaç duyulmaktadır.

---

²⁸⁵ Bkz. Arslan Karagül, “Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 14, S. 40, Ocak-Haziran 2012, 26.

²⁸⁶ <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/TR/Magazin/Lebenswelten/Seelsorge/seelsorge-mld-node.html>. (14.12.2013).

²⁸⁷ Bkz. Seyyar-Özdemir, a.g.m., 2/509.

F. EVLİLİKLER VE AİLE KURUMU

Evlilik ve aile hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar açısından ahlaki ve sosyal öneme sahip kutsal kurumlardır. Bu kurumları meydana getiren eşler, evlilik anlaşması ile birlikte yaşamaya karar vermiş, anlayışları, düşünceleri, karakterleri ve bazen de dinleri farklı olan iki insandır. Aile olmak farklı özelliklere sahip iki insanın bir arada uyum içinde yaşamasını ifade etmektedir. Eşler arasındaki uyum, ailenin devamı ve mutluluğu için olduğu kadar yetiştirilecek çocukların hayata hazırlığı için de önemlidir.

Farklı dinlere inanan insanların birbirleri ile evlenmeleri sosyal bir olgudur. Evlilik sayesinde yuvalar kurulmakta ve insan nesli çoğalmaktadır. Almanya’da Müslümanların ve Hıristiyanların bir arada yaşamaları neticesinde farklı dinlerden evliliklerin sayısı da artmıştır. Diyalog alanı olarak değerlendirdiğimiz evlilik kurumu farklı dinler ve kültürler arasında bazen büyük sıkıntıların yaşanmasına da sebep olabilmektedir.

Almanya Protestan Kilisesi konunun bu yönünü de dikkate alarak görüşlerini genellikle uyarıcı ve varsayımlara dayanarak ifade etmiştir. Protestan Kilisesi ailenin değerini idrak ederek çocukları Tanrının bir hediyesi olarak görmektedir. Protestan anlayışına göre; evli çiftler, ortaklık ilişkisi içinde olmaya özen göstermeli ve serbest eş seçimi, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması konusunu da buna dahil etmelidir. Evlilik ve aile, herhangi bir şekilde düzenlenebilecek bir hukuk alanı anlamına gelmemelidir. Eğer anayasaya aykırı kurallar uygulanırsa, devletin görevi bireyleri korumak ve yürürlükte olan yasanın geçerliliğini sağlamaktır. Protestan anlayışına göre, Hıristiyan bir erkek, Müslüman bir bayanla veya Hıristiyan bir bayan, Müslüman bir erkekle evlenebilir. Bu inanç farklılığı günlük yaşamda, özel

sorunları gündeme getirmektedir. Evlenmek isteyen kişiler, daha önceden anlaşmalıdırlar. Çünkü Hıristiyanlık ve İslam, evlilikte ve ailede eşit haklar konusunda farklı düşüncelere sahiptir. Ayrıca kültür ve çevre farklıları, evlilik noktasında bazı sorunların yaşanmasına sebep olabilir. Dinler arası evlilik yapmış olan eşlerin, beraberlik ilişkilerine dayanan sorunları dini konulardan ayırabilmek için özel gayret sarf etmeleri gerekmektedir. Bu tür evliliklerde kültürel farklılıkların ortaya çıkması normaldir. Eşler, başka kültürden biriyle yaşam ortaklığı kurmaya karar verdiklerinin bilincine varmak zorundadırlar. Çocukların eğitimi konusu, itinalı bir şekilde düşünülmelidir. Çocukları arada bırakan, dinler arası bir müsabaka yapılmaması gerekir. Kiliseye göre; Protestan bir Hıristiyan, Hıristiyan olmayan eşle evlenerek Protestan Kilisesi üyeliğini bırakmış olmaz. Bu kişiler bütün hakları ve yükümlülükleri ile Protestan Kilisesinin bir üyesi olarak kalır ve bütün ayinlere katılabilirler.²⁸⁸

Genel olarak farklı din mensupları ile evlilikler, insanlara huzur ve mutluluktan ziyade ciddi zorluklar getirmektedir. Fakat bu tür evlilikler toplumlar tarafından yadırgansa da her geçen gün biraz daha artmaktadır. Hıristiyan dünyası çok erken dönemde bu problemi fark ederek bir hayli resmi ve akademik çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla devlet kurumları içinde birimler oluşturulmuş, sivil dernekler kurulmuştur. Buna karşın İslam dünyasında karma ve dinler arası evlilikler konusunda yeterli bir hazırlık yapılmamıştır.²⁸⁹ Almanya’da yaşayan Müslümanlar ve Protestanlar arasındaki evlilikler, yaşanan olumsuzluklara rağmen devam

---

²⁸⁸ Bkz. Hein, a.g.e., 14.

²⁸⁹ Bkz. Hamit Er, “Dinler Arası Evlilikler”, **1. Din Hizmetleri Sempozyumu**, 2/598.

etmektedir. Almanya Protestan Kilisesi bir Müslüman ile evlenen Protestan'ı ve çocuğunu kilisenin devamlı üyesi saymaktadır.²⁹⁰

Almanya'da yaşayan Müslümanlar, diyalog alanı olarak değerlendirdiğimiz farklı dini inançlara sahip kişiler arasındaki evlilik ve aile konularında ihtiyatlı davranmalı ve özellikle dini eğitim açısından bilgilendirme çalışmalarına önem vermelidirler. Bunun yanında Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan "Aile ve İrşat Büroları" Almanya'da da oluşturulmalıdır.

G. GENÇLİK ÇALIŞMALARINDAKİ MÜNASEBETLER

Gençlik çağında bulunan insanların hayata bakışları, hayattan bekledikleri, olaylara karşı reaksiyonları, fikirleri ve idealleri olgunluk veya yaşlılık dönemindeki kişilerden çok farklıdır. Bundan dolayı gençlere verilmek istenen fikir, inanç ve ideallerin verilmiş yöntemi diğerlerinden farklı olmalıdır. Gençlik çağı, duygu ve hislerle dolu bir dönemdir. Genç insan, duygu ve hisleriyle hareket etmeye meyillidir. Almanya'da farklı bir dini atmosferde yetişen genç Müslümanların dini yönden eğitilmeleri ve diğer dini gruplarla münasebetleri bazı zorlukları ihtiva etmektedir. Gençlerin içinde buldukları tehlike ve tehditler, sağlıklı din eğitimi ve hizmetleriyle en aza indirilebilecektir.

Modern anlayışta genç, ne çocuk ne de yetişkindir. Gençlik dönemi, çocukluk döneminin sonu ile yetişkinlik döneminin başlangıcı arasında yer alan geçiş dönemidir. İslami açıdan genç, gelişim olarak asgari insani donanıma sahip bir birey olarak görüldüğünden yetişkinle hayatın bütün alanlarında aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. İslam'ın gence karşı bu tutumu; kişisel, toplumsal, dini ve

---

²⁹⁰ Bkz. Hein, a.g.e., 15.

ahlaki görev ve sorumluluklar açısından gencin çok kısa sürede kendini yetişkinliğe hazırlamasında önemli bir motivasyon unsuru oluşturmaktadır.²⁹¹

Almanya Protestan Kilisesi bünyesinde bulunan geleneksel gençlik çalışmalarında, Müslüman gençlere çok nadir rastlanmaktadır. Özellikle Müslüman gençler, kilise cemaati bünyesindeki faaliyetlerden ziyade açık gençlik çalışmalarını tercih etmektedir. Açık gençlik çalışmaları her dinden gencin katılabildiği çalışmalardır. Faaliyeti sunan kuruluş için geçerli olan temel kurallara dikkat etmesi şartıyla her dinden gençler bu çalışmalara katılabilmektedir. Bu tür çalışmaları sunan kilise cemaatinin amacı, o çevredeki gençleri sokaktan uzak tutmak, şiddet eğilimini azaltmak, onlara uygun boş zamanları değerlendirme imkânları sunmaktır.

Açık gençlik merkezlerine devam eden gençler, Alman toplumuna uyumda, değişik aktivitelere katılma, boş zamanlarını faydalı bir şekilde değerlendirme, kendini geliştirme, okul dışında Hıristiyan gençlerle karşılaşma imkânı bulmaktadırlar. Almanya Protestan Kilisesinin açık gençlik çalışmasının diğer bir amacı da gelecekte gençlere, küreselleşmenin zorluklarına ve toplumsal değişimlere karşı kullanabilecekleri, tartışmalı hoşgörü kültürünü öğretmektir.²⁹²

Avrupa’da yaşayan Müslüman gençler; aile, dil, kültür ve cinsellik konularında olduğu gibi din konusunda da önceki kuşakla farklı bir anlayış geliştirmiş, bunu yaparken de içinde yaşadıkları toplumun baskın değerlerinden etkilenmiştir. Gençler dini inanç ve tutumlara değişken anlamlar yüklemişler ve bunu dini davranışlarına yansıtmışlardır. Avrupa’da yaşayan Müslüman gençlerin çoğunluğunun Tanrı inancına sahip oldukları bunun yanında dini bilgilerinin zayıf

---

²⁹¹ Bkz. Turgay Gündüz, “Ergenlik Döneminde Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, (ed. Şaban Karaköse), Tedef Yayınları, İstanbul 2010, 95.

²⁹² Bkz. Hein, a.g.e., 11-12.

olduğu ve temel dini ibadetlerini bu bilgi yetersizliği sebebiyle yerine getiremedikleri görülmüştür.

Gençlerin ergenlik döneminde psikolojik ve entelektüel gelişmeler yanında dış faktörlerden de etkilenerak dinden soğudukları anlaşılmaktadır. Bazı gençler, kendilerine göre fanatik İslam inancının, medyada yansıtılan Müslüman imajının ve din adına yapılan terör saldırılarının kendilerini dinden soğuttuğunu ifade etmişlerdir. Gençler dini bilgiye ulaşma konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadır. Okullardaki bilgilerin yüzeysel olması, camilerde verilen bilgilerin gençlerin ilgisini çekecek nitelikte olmaması, cami görevlileriyle yaşanan iletişim sorunları ve yazılı kaynakların yetersizliği gençlerin dini bilgilere ulaşmasını engellemektedir. Bu durumun neticesinde gençler arasında, inancının gereğini yerine getirmeyen, sembolik bir dindarlık gelişmiştir.²⁹³

Almanya Protestan Kilisesinin Müslüman gençlere yönelik özel bir faaliyeti bulunmadığı için bu alandaki diyalog çok azdır. Almanya'da yaşayan genç Müslümanların dini yaşam tarzı ve şekli ebeveynlerinin geleneklerinden ve öğretilerinden gittikçe daha belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Fakat din birçok genç için önemini korumaktadır. Müslüman gençler topluma dâhil olmak ve çevrelerini etkin olarak şekillendirmek istemektedir. Müslüman gençler için Almanya'da uyum içinde yaşamak ve Müslüman olmak bir çelişki değil, beklentilerinin doğal bir ifadesidir.

---

²⁹³ Bkz. Talip Küçükcan, "Diyasporada Dini İnanç ve Tutumlar: Genç Türkler ve Dini Hayat", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II**, İSAV, İstanbul 2003, 190.

H. HUZUREVLERİNDEKİ MÜNASEBETLER

İnsan hayatının son dönemi olan yaşlılık, gerek fizyolojik gerekse psikolojik olarak önemli değişikliklerin yaşandığı bir safhadır. Bu dönem durağan ve değişmez değil çeşitli güçlerin etkileşimini ihtiva eden bir dönemdir. Yaşlılıkta bir yandan gelişim sürdürülürken öte yandan gerileme ve ölüm daha fazla hissedilir. Almanya’da nüfusun yaşlanması ile birlikte sosyal güvenlik ve sağlık sistemleri açısından büyük sıkıntılar yaşanmaktadır.

Almanya’ya ilk gelen Müslümanların çoğu bugün emeklilik çağındadır. Bunlardan bazıları geleceklerini memleketlerinde değil Almanya’da görmektedir. Diğer yandan beraber yaşanan eşin kaybedilmesi veya çocukların evden ayrılmaları sebebiyle yalnız yaşamak zorunda kalan yaşlı ve bakıma muhtaç kişiler huzurevlerinde kalmayı tercih etmektedir. Almanya’da Müslümanlara ait huzurevleri çok azdır. Berlin’de 2006 yılının sonunda açılan ilk Türk huzurevi olan 155 yataklı “Türk Bakım Evi” bu konuda bir başlangıçtır.²⁹⁴ Sayıları azda olsa bazı Müslümanlar Almanya Protestan Kilisesine ait huzurevlerinde kalmaktadır. Kiliseye ait bu huzurevlerinde bazen gelenek ve yaşam tarzlarındaki farklılıklar bazen de yiyecek kuralları ve ibadetlerin yerine getirilmesi sorun olabilmektedir.²⁹⁵

Almanya’da huzurevlerinde kalan Müslümanlar için dini danışman bulunması önemli bir konudur. İnsanların yaşı ve tecrübesi ne kadar fazla olursa olsun tek başlarına hareket edemeyecekleri alanlar vardır. Din de bunlardan birisidir. Bu açıdan dini danışmanlık özellikle huzurevlerinde çok daha önemlidir. Yaşlı insanlarda; yaşlanma psikolojisi, eskiye aşırı bağlılık, sağlığa aşırı derecede düşkünlük, artan tutkular, yalnızlık, ölüm korkusu ve çaresizlik duygularının iyiye

²⁹⁴ http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/TR/Magazin/Lebenswelten/Pflege/pflege-node.html;jsessionid=8D1A9A9E1EF230CC5E1A06264418A081.1_cid294. (16.12.2013).

²⁹⁵ Bkz. Kock, a.g.e., 102., Huber, **Klarheit und gute Nachbarschaft**, 73.

motive edilmesinde ve yaşlılığa uyum sağlanmasında dini telkinlerin büyük rolü bulunmaktadır.²⁹⁶

Çalışma hayatlarının sonunda Almanya'da kalan yaşlı Müslümanlar, çocuklarının yanında kalmak istediklerinden veya Almanya'daki sağlık sistemini tercih ettiklerinden kalabilecekleri bir huzurevine ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak Alman huzurevleri yaşlı Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Müslümanlar kendi dillerini konuşan çalışanların olduğu, yemek, giyim vb. konularda gerekli hassasiyetin gösterildiği, kültürlere duyarlı bir huzurevi istemektedirler.

İ. KİLİSE YÖNETİMİNDEKİ MEZARLIKLAR

İslami hükümlere göre; bir Müslüman vefat ettiğinde uygun bir cenaze töreni düzenlenmeli, özenli bir şekilde yıkanmalı, cenaze namazı kılınmalı ve defnedilmelidir. Bu hususları yerine getirmek üzere Almanya'da gitgide daha fazla yerel yönetimler, Müslümanların İslami kurallar ve geleneklere göre defnedilmeleri ihtiyacını karşılamak için ayrı mezarlıklar kurmaktadır. Buna rağmen Almanya'da ölen Müslümanların yaklaşık %95 kadarı memleketlerine götürülüp orada defnedilmektedirler. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği ve diğer İslami teşkilatlar cenazelerin memleketlerine götürülmesi konusunda yakınlarına hem maddi açıdan hem de organizasyon açısından kolaylık sağlayan cenaze fonları oluşturmuşlardır. Yaşanılan bu durum Alman hukuki kurallarının ve mezarlık düzenlerinin İslami ihtiyaçlara tamamen uygun düşmemesi ile de alakalıdır.²⁹⁷

---

²⁹⁶ Bkz. Abdurrahman Akbaş, "Sosyal Hizmet Bağlamında Yaşlılara Din Hizmeti", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu**, 2/328.

²⁹⁷ Bkz. **Almanya'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar**, 153.

Mezarlıklar konusu 40-50 yıl öncesine kadar Almanya’da hiç gündeme gelmemiş bir konudur. Eskiden pek çok Müslüman için cenazesinin kendi ülkesine defnedilmesi tek seçenek idi. Ancak günümüzde cenazelerin naklinin zor ve masraflı olması, gençlerin büyüklerinin mezarlarını ziyaret etme isteği bu durumu değiştirmiştir. İnsanın asıl memleketi, toprağa verildiği yerdir. Müslümanların Almanya’yı ve Avrupa’yı memleketleri olarak görmeleri ise uyum yönüyle ayrı bir öneme sahiptir.²⁹⁸

Almanya Protestan Kilisesi hazırladığı kılavuzda kilise yönetiminde olan mezarlıklar için, eğer ihtiyaç ortaya çıkarsa ve yakında başka mezarlık yoksa, mezarlığın bir bölümünün, Müslüman cenazelerinin defni için ayrılmasını istemektedir. Ayrıca mezarlığın planlamasında bir uzmana danışılması da önemlidir. Defin işlemi yapılırken tabutla defin mecburiyetiyle ilgili geçerli yasalar dikkate alınmalıdır. Uygun bir cenaze töreni için, definin nasıl yapılacağı konusunda daha önceden anlaşmalar yapılmalıdır. Özellikle ayrıntılarda, açıklanması gereken kültürel farklılıklar ortaya konulmalıdır. Almanya’da mezarlık yönetmeliğine göre, cenaze töreni sırasında tabut açılmamalıdır. Buna rağmen bazı mezarlık yönetmeliklerince, tabutun mezarlığa indirilmeden bir süre önce açılmasına izin verilmektedir.²⁹⁹

Almanya 1997 yılından bu yana Hamburg, 2005 yılından beri Schleswig-Holstein ve 2006 yılından bu yana Aşağı Saksonya ve diğer bazı eyaletler defin yasalarında değişiklik yapıp kefen ile gömülmeye izin vererek, mevzuatlarını Müslüman vatandaşların dini geleneklerine uygun hale getirmişlerdir. Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde ise tabut ile gömülme zorunluluğuna ilişkin karar verme yetkisi

---

²⁹⁸ Bkz. Mathias Rohe, “Avrupa’da İslamiyet-Entegrasyon veya Gettolaşma”, **Türkiye ve Avrupa’da İslam, Devlet ve Modern Toplum**, 101-102.

²⁹⁹ Bkz. Hein, a.g.e., 8.

mezarlık idarelerine devredilmiştir. Cenazenin ölümle aynı günde kaldırılma uygulaması idari nedenlerden dolayı mümkün değildir. Çoğu eyalet yasasında ölüm zamanı ile gömülme arasında en az 48 saatlik bir sürenin geçmesi zorunludur.³⁰⁰

Almanya'da vefat eden Müslüman göçmenlerin memleketlerinde veya hayatlarını geçirdikleri Almanya'da defnedilmeyi istemeleri doğaldır. Alman makamlarından beklenen, bu konudaki kanuni düzenlemeleri yaparken dini hassasiyetleri göz önünde bulundurmalarıdır.

---

³⁰⁰ <http://www.deutsche-islamkonferenz.de/DIK/TR/Magazin/Lebenswelten/Bestattungen/islamische-bestattungen-node.html>. (16.12.2013).

SONUÇ

Protestan Kiliselerin Müslümanlarla diyaloga bakışı örneğinde ele aldığımız ve çok sayıda Müslüman göçmene ev sahipliği yapan Almanya, kilise devlet ilişkileri açısından uyumlu bir yapıya sahiptir ve dinlerarası ilişkiler ile kültürel yakınlaşmalar açısından da gayet hareketlidir. Almanya'da bulunan mevcut Müslüman nüfus yoğunluğu ve tarih boyunca yaşanan yakın ilişkilerden dolayı Almanya'daki İslam Türklerle yakından alakalıdır. Almanya'da yaşayan Müslümanlar için 1960'lı yıllarda başlayan göç süreci yerini yerleşik konuma bırakmıştır.

Bugün Almanya'da İslam, Hıristiyanlığın ardından ikinci büyük dindir. Göç konusu dini yönden ele alındığında ilk akla gelen çoğunluk da Müslüman Türklerdir. Çünkü Türk nüfus Almanya'daki bütün Müslümanların yaklaşık üçte ikisini teşkil etmektedir. Diğer yandan Almanya'da yaşayan çok sayıdaki Müslüman terör ve şiddetle özdeşleştirilen İslam imajından dolayı sıkıntı içerisinde. Avrupa'da yaşayan Müslümanlar, radikal veya fundamentalist bir İslam anlayışını kabul etmediklerini, İslam'ın temel değerlerine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte Avrupa kimliğini de benimsediklerini ifade etmektedirler. Ayrıca Avrupa'da İslam imajını negatiften pozitifçe çevirmeye ve İslam'ın Avrupa'da kalıcı olmasına yönelik faaliyetlerde de bulunmaktadır.

Almanya'da yaşayan Müslümanların entegrasyonu konusuna öncelik veren Almanya İslam Konferansı, 2006 yılında dönemin Almanya Federal İçişleri Bakanı Dr. Wolfgang Schäuble tarafından açılmıştır. Bazıları tarafından dinin kontrol altına alınması olarak şüpheyle karşılanırsa da Konferansın amacı; ülkede yaşayan

Müslümanların durumları ve yaşam biçimleri hakkında bilgi alışverişinde bulunulmasını sağlamak, devlet ile İslami birlikler arasında kurulacak işbirliğinin alt yapısını hazırlamaktır.

Almanya'daki inanç özgürlüğüne göre, dini cemaatlerin faaliyetlerini yürürlükteki yasalar çerçevesinde kendi başlarına yönetmeleri gerekmektedir. Almanya'da bir dini cemaat kamu tüzel kişiliği olarak tanınmış ise bazı imkânlardan faydalanabilmektedir. Fakat Almanya'da yaşayan Müslümanlar, anayasaya göre dini cemaat statüsünde kabul edilmedikleri için devlet ve kamuoyu tarafından hukuken tanınmamakta ve Hıristiyan Kiliseleriyle birlikte eşit haklara sahip bulunmamaktadır.

Almanya'da Protestan Kiliselerin birleşerek oluşturdukları Almanya Protestan Kilisesi, diyalog konusunda büyük ölçüde diğer Protestanlardan, Dünya Kiliseler Birliğinden ve Roma Katolik Kilisesinden etkilenmiştir. Almanya Protestan Kilisesi diyalog faaliyetlerine geç başlamış, uzun süre dinlerarası ilişkilerle ilgili bir teoloji geliştirmemiştir. Bu duruma, Almanya'da yaşayan göçmenlerin başlangıçta geçici olarak değerlendirilmeleri etken olmuştur. Genel anlamda Hıristiyan Kiliseler dinlerarası diyalogu, misyonerliğin yeni bir metodu ve içine kapanan kiliselerin bu durumdan bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı Hıristiyanlar arasında farklı diyalog yaklaşımları oluşmuştur. Almanya Protestan Kilisesi dinlerarası diyalogu yaşamın içinde ele almış, diyalogu pratik ve günlük hayatı kolaylaştıracak bir unsur olarak değerlendirmiş, sosyal problemlerin çözümünde diyalogdan faydalanmıştır.

Almanya Protestan Kilisesi olumlu yaklaşımına rağmen dinlerarası diyalogun ne anlama geldiğiyle ilgili olarak görüş ayrılıkları da yaşamıştır. Kilisesi'nin zaman zaman değişen diyalog anlayışları içinde bu sürece en fazla zarar veren 2006 yılının

sonunda eski başkan Wolfgang Huber tarafından Müslümanlara yönelik “Klarheit und gute Nachbarschaft Christen und Muslime in Deutschland” (Şeffaflık ve İyi Komşuluk Almanya’da Hıristiyanlar ve Müslümanlar) isimli eseri olmuştur. Huber’in eseriyle Müslümanlara yöneltilen suçlamalara “Evangelisch aus Fundamentalem Grund Wie sich die EKD gegen dem Islam Profiliert?” (Protestan Kilisesi İslam’a Karşı Nasıl Kazanç Sağlıyor?), isimli eser cevap vermiştir. Bu cevabın farklı inanç kesimlerince de dile getirilmesi Almanya’da mevcut dinlerarası diyalog çalışmalarına destek vermiştir.

Almanya Protestan Kilisesi ve Müslümanlar arasındaki diyalog çalışmaları müntesiplerini, teoloji düzeyinden ziyade ortak değerler üzerinden dayanışma ve işbirliği içerisinde bulunmaya, pratik yaşamda zor durumdaki insanlara yardımcı olmaya, ibadethane, okul, anaokulu, hastane, aile kurumu, gençlik çalışmaları, huzurevi vb. yerlerde işbirliğine yönelmiştir. Almanya’da yaygın anlamda sürdürülen diyalog, birlikte yaşam diyalogudur. Aynı toplumda beraber yaşayan Müslümanlar ve Hıristiyanlar normal yaşamın devam ettiği diyalog alanlarında uyumlu bir şekilde yaşamaktadırlar. Farklı din ve kültürlerden insanlar, gündelik yaşamlarında beşeri problem ve endişelerinin üstesinden gelmek üzere diyaloga girmektedirler. Birlikte yaşam diyalogu sosyal meselelere eğilebilen ve çözümler bulabilen insanların diyalogudur. Farklı dinlere mensup insanlar, birlikte yaşayıp aynı ortamı paylaşarak, komşulukta, fabrikada, büroda kısaca resmi ve gayri resmi bütün ortamlarda diyaloga taraf olabilmektedirler.

Almanya Protestan Kilisesi ve Müslümanlar arasındaki diyalog çalışmaları için önemli mekânlar olan camiler; Müslümanların Avrupa ülkelerine çalışmak için geldikleri ilk yıllarda ibadetlerini yerine getirdikleri ve tanışıp bir araya geldikleri

mekânlar olarak kullanılmasına rağmen günümüzde değişik sosyal faaliyetlerin gerçekleştirildiği, eğitim ve öğretim hizmetlerinin verildiği yerler haline gelmiştir.

Almanya'da yaşayan Müslüman çocuklar için bir eksiklik olan İslam Din Dersi, din ve kültürlerine uygun bir şekilde yetişebilmeleri, yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmeleri açısından hayati önem taşımaktadır. Diğer yandan Almanya'da eğitim çağında 900.000'den fazla Müslüman çocuk yaşamaktadır. Bu çocuklardan okul öncesi dönemde bulunanların gidebileceği İslami anaokulu bulunmamaktadır.

Almanya'da diyalog alanı olarak değerlendirdiğimiz hastanelerde Müslümanların bakım ve tedavileri doktorlar ve bakım personeli açısından bazen özel sorunlar taşıyabilmektedir. Genel anlamda hastanelerde tedavi gören hastaların dini ihtiyaçlarını karşılamak, onlara moral vermek, ibadetlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak ve yaşama dirençlerini desteklemek amacıyla din hizmetleri sunmak esas gayedir. Diğer yandan Alman hastanelerinde, İslam dininin sağlık ve hastalık konularındaki görüşlerini doğru bir şekilde aktaracak bir din hizmetine ve bu hizmeti verecek personele ihtiyaç bulunmaktadır.

Almanya'da Protestanlar ve Müslümanlar arasındaki evlilikler de önemli diyalog alanıdır. Genel olarak farklı din mensupları ile evlilikler insanlara huzur ve mutluluktan ziyade ciddi zorluklar getirmektedir. Fakat bu tür evlilikler toplum tarafından yadırgansa da her geçen gün biraz daha artmaktadır. Hıristiyan dünyası çok erken dönemde bu problemi fark ederek bir hayli resmi ve akademik çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla devlet kurumları içinde birimler oluşturulmuş, sivil dernekler kurulmuştur. Buna karşın İslam dünyasında karma ve dinler arası evlilikler konusunda yeterli bir hazırlık yapılmamıştır. Söz gelimi Almanya'da yaşayan

Müslümanlardan Hıristiyanlarla evlenen pek çok kişi din ve kültür farklılığından dolayı olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır. Bundan dolayı Müslümanlar, diyalog alanı olarak değerlendirdiğimiz farklı dini inançlara sahip kişiler arasındaki evlilik ve aile konularında ihtiyatlı davranmalı ve özellikle dini eğitim açısından bilgilendirme çalışmalarına önem vermelidir.

Almanya’da Protestanlar ve Müslümanlar arasında ele alınan son diyalog alanları, huzurevleri ve kilise yönetimindeki mezarlıklardır. Almanya’ya ilk gelen Müslümanlardan yalnız yaşamak zorunda kalan yaşlı ve bakıma muhtaç bazıları huzurevlerinde kalmayı tercih etmektedir. Ayrıca hayatlarını geçirdikleri ülkede vefat eden Müslümanlar için mezarlıkların mevcudiyeti Almanya’nın geçici olarak görülmediği ve hesapların buna göre yapılmasının gerektiği yönünde uyarıcı bir örnektir.

Dünya Kiliseler Birliği ve Almanya Protestan Kilisesi gibi resmi Hıristiyan kurumları dinlerarası diyalogu yeni bir misyon yöntemi olarak görüp bu amaç doğrultusunda kullanırken, Almanya’da yaşayan Müslümanlar pratik hayattaki diyalogdan farklı beklentiler içerisindedirler. Dinlerarası diyalog; hangi dine, kültüre veya gruba mensup olursa olsun tüm insanların farklılıklarını muhafaza ederek birlikte barış içinde yaşayabilecekleri daha iyi bir dünya oluşturma vasıtası olmalıdır.

Öte yandan Müslümanlar, diyalogu misyonerlik vasıtası olarak kullanıyorlar diye Hıristiyanlara karşı çıkmamalı, inançlarını tanıtmaya imkânlarını değerlendirmelidirler. Almanya’daki Müslümanların, inançlarıyla ilgili ötekilerin zihinlerinde oluşan olumsuz imajları düzeltme çalışmaları da ihmal edilmemeli, bu amaç için mümkün olan diyalog imkânları kullanılmalıdır. Almanya’da Müslümanlar pratik dinlerarası diyalog ilişkilerini camilerde, okullarda, hastanelerde, daha doğrusu

hayatın her alanında yaşamalı ve içinde yaşadıkları topluma uyumlarını diyalogla güçlendirmelidirler. Almanya Protestan Kilisesinin diyalog anlayışının kurumsal diyalog anlayışı içinde olması, bu konuda yaşanan bazı olumsuzluklar, Müslümanların diyaloga verdikleri öneme engel olmamalıdır. Ayrıca Müslümanların teslimiyetçi bir anlayışla değil; planlı, programlı ve belli bir amaca yönelik şekilde dinlerarası diyalog ilişkilerine girmesi öncelik taşınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Yusuf, “Almanya'daki Devlet Okullarında İslam Din Dersi Sorunu ve Çözüm Arayışları”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, S. 2, 2010, s. 60-72.
- _____ “Diyasporadaki Kimlik Algılamalarına Göç Tipinin Etkisi: Almanya ve İngiltere Türk Toplumlarının Karşılaştırması”, **Sosyoloji Dergisi**, S. 20, 2010, s. 98-119.
- AKBAŞ, Abdurrahman, “Sosyal Hizmet Bağlamında Yaşlılara Din Hizmeti”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu**, (3-4 Kasım 2007), DİB. Yayınları, C. 2, Ankara 2008, s. 319-329.
- ALBAYRAK, Kadir, **Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi**, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010.
- ALICI, Mustafa, **Müslüman Hıristiyan Diyalogu**, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- _____ “Diyalogun Misyo-Politiği: Hıristiyan Teolojisinde Diyalog-Misyon İlişkisi”, **İslami Araştırmalar**, Tek-Dav Yayınları, S. 2, Ankara 2008, s. 145-163.
- _____ “Diasporada Diyalog? Batı’da Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri” **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 3, Eylül-Aralık2008, İstanbul 2009, s. 143-187.
- Almanya’da Hıristiyanlar ve Müslümanlar**, (Kilise Yayını İsimli) Almanya Katolik Ruhani Meclisi Sekreterliği, Bonn 2003.
- ALTIKARDEŞ, İsmet, **Din ve Sosyal Bütünleşme**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.

ANDAÇ, Muzaffer, “Almanya’da Yeni Dini Hareketlerin Sebepleri”, **Uluslar Arası Avrupa Birliği Şurası**, (3-7 Mayıs 2000), DİB. Yayınları, C. 1, Ankara 2000, s. 312-316.

ARAS, Ahmet, **Protestanlık Tarihinde Kalvinizm**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya 2004.

ARSLAN, Bülent, “Almanya’daki İslam Konferansı, Müslümanların durumu ve Uyumları”, **Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye’de Azınlık Çoğunluk İlişkileri**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2007, s. 129-135.

ARSLAN, Sadi, “Almanya’da İslam ve Müslümanlar tarihi sürecinde Alman-Müslüman ilişkileri”, **Diyanet Aylık Dergi**, S. 235, Temmuz 2010, s. 4-5.

AŞIKOĞLU, Nevzat Y., “F. Almanya’daki Türk Çocuklarının Okul Öncesi ve Temel Eğitim Problemleri Üzerine (Alan Araştırması)”, **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Ankara 1996, s. 321-354.

AYDIN, Mahmut, **Monologdan Diyaloga**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

_____ “Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi? Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **İslamiyat Dergisi**, S. 3, Temmuz-Eylül 2002, s. 17-49.

_____ “Paradigmanın Yeni Adı: Dinsel Çoğulculuk”, **Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları**, (ed. Mahmut Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 15-51.

_____ **Dinlerarası Diyalog**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.

- BAYRAKTAR, Mehmet, “Dinlerarası Diyaloğa Karşı İnsani Diyalog”, **İslami Araştırmalar**, S. 3, 2007, Tek-Dav Yayınları, Ankara 2008, s. 312.
- _____ **Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslam**, Kalam Yayınları İstanbul 2011.
- BEŞİRİ, Tarık, “Doğu ve Batı Arasında Kültürel İlişkiler Çerçevesinde”, **Medeniyetler Arası Diyalog, Uluslararası Sempozyum 18-20 Eylül 1998**, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır 1998, s. 147-154.
- BRUMLİK, Micha, “Toleranter Allein vertretungsanspruch”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, Otto Lembeck, Frankfurt 2007, s. 24-33.
- BOHM, David, **Birlikte Düşünmek Diyalog**, (çev. Onur Atalay), Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006.
- CAN, Şeyda, “Almanya’da İslamiyet’in İlk İzleri”, **Avrupa Diyanet Aylık Dergi**, DİB. Yayınları, Mayıs, Ankara 2008, s. 5-7.
- CANATAN, Kadir, “Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 2/6, Kış 2009, 80-97.
- CESARİ, Jocelyn, “Avrupa: İslami Bir Kesit”, **Avrupa ve Amerika Müslümanları**, (ed: Shireen Hunter-Huma Malik), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 34-37.
- ÇAĞLAR, Gazi, “Göç=Yarım Eğitim? Göç Bağlı Eğitim Politikasına Yönelik Eleştirel Düşünceler”, **Die Gaste**, S. 8, Temmuz-Ağustos 2009, s. 5.

- ÇELİK, Celaleddin, “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, Eylül-Aralık 2008, İstanbul2009, s. 105-142.
- ÇOBAN, Bekir Zakir, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- DECOT, Rolf, **Kleine Geschichte der Reformation in Deutschland**, Herder, Freiburg 2005.
- DEMİR, Zekiye, **Almanya’da Yaşayan Türk Kadınları**, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- DEMİRBAŞ, Timur, **Almanya’daki Türklerin Sorunları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990.
- DOĞAN, Recai, “Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, Ankara 2008, s. 1-43.
- ER, Hamit, “Dinler Arası Evlilikler”, **1. Din Hizmetleri Sempozyumu**,(3-4 Kasım 2007), DİB. Yayınları, Ankara 2008, s. 589-599.
- ERBAŞ, Ali, **Hristiyan Ayinleri** Sakramentler, Nun Yayınları, İstanbul 1998.
- _____ **Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi**, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- EREN, Selim, “Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa’ya Göç eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, 2007, s. 268-280.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri”, **Dini Araştırmalar**, Eylül-Aralık 1999, s. 387-413.

_____ **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005.

FUESS, Albrecht, “Avrupa’da Fransa ve Almanya Örneğinde Gayri Hıristiyanların Durumları”, **Türkiye ve Avrupa’da Çok Dinli Yaşam**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2006, s. 85-96.

GÖKTAŞ, Lütfullah, “II. Vatikan Konsili Belgelerinde Müslümanlara İlişkin İbarelerin Çevirisi Üzerine”, **İslamiyat Dergisi**, S. 4, Ekim-Aralık 2000, s. 181-195.

GÜNAY, Nasuh, **Günümüz Türkiye’sinde Misyonerlik Faaliyetleri**, Tuğra Mat. Yayınları, Isparta 2006.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”, **Diyanet İlmi Dergi**, DİB Yayınları, S. 2, Ankara 2002, s. 18-19.

_____ **Küresel Sorunlar ve Din**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

_____ **Hıristiyanlık**, İslami Araştırmalar Merkezi İSAM Yayınları, İstanbul 2006.

GÜNDÜZ, Turgay Gündüz, “Ergenlik Döneminde Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, (ed. Şaban Karaköse), Tedef Yayınları, İstanbul 2010, s. 73-103.

GÜNGÖR, Ali İsra, **Vatikan Misyon ve Diyalog**, Alperen Yayınları, Ankara 2002.

_____ **Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005.

HAGEMANN, Ludwig, **Christentum und Islam zwischen Konfrontation und Begegnung**, Oros Verlag, Altenberge 1990.

- HARMAN, Ömer Faruk, “Dinlerarası Diyalog ve Papa Benedict”, **Polemik Değil Diyalog**, (ed. Hayrettin Karaman-Ömer Faruk Harman-Faruk Tuncer), Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 55-65.
- HEİN, Martin, **Hıristiyan ve Müslümanların Karşılılaşmasını Teşvik ve Yetkinleştirme**, Misyon ve Ökumen Dairesinin Kurhessen-Waldeck Protestan Kilisesi Yönetim Kurulları İçin Hazırlamış Olduğu Kılavuz, 2008.
- HİCK, John, **İnançların Gökkuşuğu**, (çev. Mahmut Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara2002.
- HİTERER, Peter, **İşte Almanya**, (çev., Deniz Mine Ermis-Tak), Societäts Verlag, Almanya 2008.
- Hizmetler ve Projeler 2003-2010**, (DİB.) TDV Yayınları, İstanbul 2010.
- HUBER, Wolfgang, **Klarheit und gute Nachbarschaft** Christen und Muslime in Deutschland, Kirchenamt der EKD, Hannover 2006.
- KALAYCI, Ahmet Rasim, **Almanya’da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması**, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara2007.
- KALIN, İbrahim, **İslam ve Batı**, İslam Araştırmaları Merkezi İSAM Yayınları, İstanbul 2007.
- KARAGÜL, Arslan, “Manevi Bakım: Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 14, S. 40, Ocak-Haziran 2012, s. 5-27.
- KARLIĞA, Bekir, “2000’li Yıllarda Akıl Vahiy İlişkisi, Dinler Arası Diyalog”, **Uluslararası Avrupa Birliği Şurası** (3-7 Mayıs 2000), DİB. Yayınları, Ankara 2000, s. 517-521.

- KASTORYANO, Riva, **Kimlik Pazarlığı**, (çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- KAUFMANN, Thomas, **Reformatoren**, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1998.
- KAYA, Ayhan, KENTEL, Ferhat, **Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Köprü mü Engel mi?**, Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, Mayıs 2005.
- KENANOĞLU, Ali, “Alevi Kimliği Alevilerin İslam’ı”, **Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı**, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2009, s. 38-42.
- KIZILOCAK, Gülay, “Almanya’daki Türkler ve Türkiye’deki Almanlar-Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları”, **Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye’de Azınlık Çoğunluk İlişkileri**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2007, s. 58-76.
- KLAUSEN, Jytte, **İslamı Yeniden Düşünmek**, (çev. Mahmut Aydın), Liberte Yayınları, Ankara 2008.
- KORKMAZ, Arif, “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”, **S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.29, Bahar 2010, s. 283-313.
- KÖYLÜ, Mustafa, TURAN, İbrahim, “AB-Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 29, 2010, s. 5-34.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2008.

KÜÇÜK, Raşit, “Saadet Asrında Cami”, **Cami Yazıları**, DİB Yayınları, Ankara 2012, s. 11-21.

KÜÇÜKCAN, Talip, “Diyasporada Dini İnanç ve Tutumlar: Genç Türkler ve Dini Hayat”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II**, İSAV, İstanbul 2003, s. 190-200.

Kültürlerarası Diyalog İçin Beyaz Kitap, Avrupa Konseyi, (çev. T.C. Dışişleri Bakanlığı),Strazburg 2008.

KÜNG, Hans, KUSCHEL, Karl-Josef, **Evrensel Bir Ahlaka Doğru**, (çev. Nevzat Y. Aşkoğlu, Cemal Tosun, Recai Doğan), Gün Yayınları, Ankara 1995.

KÜNG, Hans, **Wozu Weltethos** Religion und Ehtik in Zeiten der Globalisierung, Herder, Breisgau 2002.

LAEHNEMANN, Johannes, “Mehr Klarheit und Offenheit im Gottesbild”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, Otto Lembeck, Frankfurt 2007, s. 103-115.

LEİMGRUBER, Stefan, “Stellungnahme aus der Sicht des Zweiten Vatikanischen Konzils”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, Otto Lembeck, Frankfurt 2007, s. 33-45.

LEMMEN, Thomas, “Almanya’da İslamiyet”, **Türkiye ve Avrupa’da İslam, Devlet ve Modern Toplum**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2005, s. 71-85.

LİLJE, Hans, **Luther**, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1988.

Lumen Gentium, **Tanrı’nın Ailesi**, (çev. PadreVincenzo R. Succi), Ohan Basımevi, İstanbul 1984.

MERTEK, Muhammet, **Avrupa’daki Anadolu**, Kaynak Yayınları, İzmir 2007.

MİKSCH, Jürgen, “Einleitung”, **Evangelisch aus fundamentalem Grund**, Otto Lembeck, Frankfurt 2007, s. 9-24.

MOELLENDORFF, Ulrich von Wilamowitz, **Almanya’daki Türkler**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2002.

_____ **Almanların İslamiyet Hakkındaki Düşünceleri Nelerdir?**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2003.

MONİKA und TWORUSCHKA, **Kleines Lexikon Islam**: Christen beegnen Muslimen, Christliche Verlag, Konstanz 1992.

OKUMUŞ, Ejder, “Küresel Durum Problem’i Evrensel Barış ve İslam”, **Diyanet İlmî Dergi**, S. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008, s. 14-22.

OLGUN, Hakan, **Luther ve Reformu**, Fecr Yayınları, Ankara 2001.

_____ **Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık**, İz Yayınları, İstanbul 2006.

_____ “Protestanlık”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB. Yayınları, İstanbul 2007, s. 121-133.

_____ **Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

OUQDRAOGO, Jean Martin, “Almanya’da Kiliseler ve Devlet”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (ed. Jean Baubérot, çev., Fazlı Arabacı), Ufuk Yayınları, İstanbul 2003, s. 50-58.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1995.

ÖZMEN, Nebile, “Göçün 50. Yılında Entegrasyon ve Din İlişkisinin Dönüşen Parametreleri: Almanya’da Türkler”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 19, Güz 2011, s. 395-412.

- PERŞEMBE, Erkan, **Almanya’da Türk Kimliği**, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- POYRAZ, Hatice, “F. Almanya’da Okulöncesi ve Temel Eğitimde Türk Çocuklarının Dil Gelişimi Sorunlarından kaynaklanan Problemlere Eğitimcilerin Yaklaşımı”, **D.E.Ü. Buca Eğitim Fakóltesi Dergisi**, Özel Sayı 11, İzmir 1999, s. 327-348.
- RUBENSTEİN, Richard E., **İsa Nasıl Tanrı Oldu**, (çev. Cem Demirkan), Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.
- SARIKAYA, Yaşar, ‘Almanya’da İslam Din Dersi: Talepler Uygulamalar, Tartışmalar’, **İlmi Dergi Diyanet**, S. 1, Ocak-Şubat-Mart 2008, DİB. Yayınları., Ankara 2008, s. 139-143.
- SARIKÇIOğLU, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakólte Kitabevi, Isparta 2002.
- SCHNEİDER, Nikolaus, “Zugehörigkeit zur Kirche: Wer ist wo Mitglied?”, **Evangelische Kirche in Deutschland** Zahlen und Fakten zum kirchlichen Leben, EKD, Hannover 2010, s. 6-8.
- SEYYAR, Ali, ÖZDEMİR, Sadettin, “AB Sürecinde Türkiye’de Dini Sosyal Hizmetlerin Önemi Türkiye-Almanya Örneği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu** (3-4 Kasım 2007), DİB. Yayınları, C. 2, Ankara 2008, s. 506-523.
- SEZEN, Yümni, **Dinlerarası Diyalog İhaneti**, Kalam Yayınları, İstanbul 2006.
- STEGEMANN, Ursula Spuler, **Muslime in Deutschland**, Herder Verlag, Freiburg 2002.
- SWİDLER, Leonard, “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, **Tek Dünya Çok İnanç**, (çev. Mustafa Şengün), Ufuk Yayınları, İstanbul 2007, s. 23-39.

- ŞAHİN, Birsen, “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme”, **Bilig**, Güz 2010, s. 103-134.
- ŞEN, Faruk, “Almanya’da Türklerin Bir Tarihçesi”, **Deutsche Türken-Türk Almanlar**, RowohltTaschenbuch, Hamburg 1993, s. 147-164.
- _____ “Almanya’daki Türkler-Entegrasyon ve Gettolaşma”, **Medya Merceğinde Almanya ve Türkiye**, Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2006, s. 121-131.
- ŞEN, Faruk, AYDIN, Hayrettin, **İslam in Deutschland**, C.H. Beck Verlag, Münih 2002.
- ŞENAY, Bülent, “Avrupa Birliğinin Dini Kimliği Var mıdır?”, **Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu**, DİB. Yayınları, Ankara 2003, s. 399-424.
- TİBİ, Bassam, “Die christliche Kirche als Modell für eine islamische Religionsgemeinschaft in Deutschland?”, **Der Islam und Deutschland, Muslime in Deutschland**, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart München 2001, s. 265-270.
- _____ “İslam, Demokrasi Ve Bir İslam Devlet Vizyonu”, **Dünya, İslamiyet ve Demokrasi**, (çev. Yahya Sezai Tezel), Konrad Adenauer Stiftung, Ankara 2002.
- _____ “Avrupa’daki Müslüman Göçmenler: Avro İslam İle Gettolaşma Üzerine”, **Müslüman Avrupa Yada Avro İslam**, (ed. NezarAlsayyad-Manuel Castells, çev. Zehra Savan), Everest Yayınları, İstanbul 2004, s. 47-80.

TOSUN, Cemal, **Din ve Kimlik**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

_____ “Almanya’da İslam Din Dersleri İçin Bilimsel İslami-Teolojik Temellerin Önemi”, **Kültürel Çeşitlilik ve Din**, (ed. Remziye Yılmaz), Sinemis Yayınları, Ankara 2005, s. 356-369.

TOSUN, Orhan, **Bir Din Görevlisinin Almanya Hatıraları**, Desen Ofset Yayınları, Ankara 2008.

TUNCAY, Suavi Tuncay, “Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Göç Olgusunun İrdelenmesi ve Almanya Örneğinin Analizi”, **Türkbilim**, S. 2, Nisan 2010, s. 1-31.

TÜMER, Günay, “Çeşitli Yönleriyle Din”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1986, s. 213-267.

TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1988.

UÇAR, Ramazan, **Dinler Arası Diyalog Çıkmazı**, Kalam Yayınları, İstanbul 2007.

UNAT, Nermin Abadan, “Unat’la Söyleşi”, *Die Gaste*, S. 17, Mayıs-Temmuz 2011.

WELLERSHOFF, Dieter, “Alman Açısından İslam”, **Türk Alman İlişkilerinde Din Tabu mu?**, Türk Alman Sempozyumu 1996, (ed. Körber-Stiftung), Körber Yayınları, Hamburg 1997, s. 230-234.

YAĞBASAN, Mustafa, “Kültürlerarası İletişim Bağlamında Almanya’daki Türklerin İletişimsel Ortamlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Elazığ 2008, s. 309-332.

YARAN, Cafer Sadık, “Dinsel Kapsayıcılık (İnkülvizizm)”, **İslam ve Öteki**, (ed. C. Sadık Yaran), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 67-83.

- YILDIRIM, Mehmet, “Die Kölner ditib-Moschee-eine offene Moschee als Integrationsbeitrag”, **Der Moschee-Streit**, (ed. Franz Sommerfeld), Kiepenheuer&Witsch Verlag, Köln 2008, s. 66-72.
- YILDIRIM, Suat, “Kiliseyi İslam ile Diyalog İstemeğe Sevk Eden Sebepler”, **Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 16, İstanbul 1993, s. 20-32.
- YILMAZ, Arzu, **Uluslararası İlişkilerde Barış ve Güvenliğin Tesisi Projesi: Hıristiyan-Müslüman Diyalogu**, A. Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- YILMAZ, Hakan, “Avrupalıların Türkiye’nin Gündelik Hayatı Hakkında Anlatıları”, **Avrupa Haritasında Türkiye**, (ed. Hakan Yılmaz), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 30-46.
- YILMAZ, Ömer, “Almanya’da Din Hizmetleri”, **Diyanet Avrupa Aylık Dergi**, S. 151, Kasım2011, s. 19-30.
- YİĞİT, Tuba Işık, “Almanya’da İslâm Din Dersinin Gelişimi ve Müfredat Sorunu”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, 2010, s. 299-314.
- Yurtdışı Hizmetleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- YÜKLEYEN, Ahmet, KURU, Ahmet T., **Avrupa’da İslam, Laiklik ve Demokrasi**, Tesev Yayınları, İstanbul 2006.
- ZENGİN, Halise Kader, **Almanya’da İslam Din Öğretimi Modelleri**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- _____ “Almanya’da İslam Din Öğretimi Vasıtasıyla Oluşturulmak istenen/Oluşturulan Müslüman Kimliği Üzerine”, **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, s. 249-272.

İNTERNET ADRESLERİ

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-387.aspx>.

(06.10.2013).

<http://tr.euronews.net/2010/04/19/papa-ve-gaflari/>. (06.10.2013).

<http://www.dw.de/ilklerin-papas%C4%B1/a-16671489>. (07.10.2013).

<http://de.wikipedia.org/>. (09.10.2013).

<http://www.oikoumene.org/de/wer-sind-wir/hintergrund.html>. (09.10.2013).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Almanya>. (10.10.2013).

Bkz. Muslimisches Leben in Deutschland (MLD) 2008, <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/>. (10.10.2013).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Otuz_Y%C4%B1l_Sava%C5%9F%C4%B1.

(10.10.2013).

<http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/hintergrund/dinler.html?type=1>. (12.10.2013).

<http://www.konrad.org.tr/Medya%20tr/07marlies.pdf>. (12.10.2013).

<http://www.katholisch.de/>. (12.10.2013).

<http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/>

<hintergrund/dinler.html?type=1>. (15.10.2013).

<http://www.zentralratjuden.de>. (15.10.2013).

http://www.deutsche-islam-konferenz.de/nn_1885590/SubSites/DIK/TR/Magazin/ZahlenDatenFakten/GeschichteIslam/geschichteislam-node.html?__nnn=true.

(15.10.2013).

Muslimisches Leben in Deutschland (MLD) 2008, <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/>. (17.10.2013).

<http://www.remid.de/statistik#islam>. (17.10.2013).

<http://www.auswaertiges-mt.de/diplo/en/Aussenpolitik/Kulturpolitik/Islamdialog.html>. (17.10.2013).

<http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1717.html>. (17.10.2013).

<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=433>. (20.10.2013).

http://euro.zaman.com.tr/euro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=27611. (21.10.2013).

<http://tr.euronews.net/2010/10/04/almanya-birlesmeyi-kutladi/>. (22.10.2013).

http://www.zaman.com.tr/dis-haberler_alman-cumhurbaskani-gaucktan-diyalog-cagrisi_2063266.html. (19.10.2013).

<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=36>. (22.10.2013).

<http://www.ditib.de/default.php?id=5&lang=en>. (22.10.2013).

Bkz. <http://www.igmg.de/tr/teskilat.html>. (23.10.2013).

http://www.vikz.de/info/vikz_tr.html. (23.10.2013).

<http://www.turkfederasyon.com>. (02.11.2013).

<http://www.atib.org>. (03.11.2013).

<http://www.atb-europa.com>. (03.11.2013).

http://www.alevi.com/etkinlik/Aleviligin_Kisa_Tanimi. (03.11.2013).

<http://www.deutsche-islam-konferenz.de>. (04.11.2013).

<http://www.deutsche-islam-konferenz.de>. (04.11.2013).

http://www.integration-in-deutschland.de/nn_692524/SubSites/Integration/. (04.11.2013).

http://www.dbk.de/imperia/md/content/schriften/dbk5.arbeitshilfen/ah172_tr.pdf. (04.11.2013).

[http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/1323228/tarihi-karar-artik-islam-resmen-
almanyaya-ait](http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/1323228/tarihi-karar-artik-islam-resmen-
almanyaya-ait). (05.11.2013).

<http://de.wikipedia.org>. (05.11.2013).

<http://www.ekd.de>. (05.11.2013).

http://www.ekd.de/download/broschuere_2009_internet.pdf. (05.11.2013).

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4889224,00.html>. (06.11.2013).

<http://www.dw.de/dw/article/0,,5281871,00.html>. (06.11.2013).

http://www.ekd.de/ekd_kirchen/rat/schneider.html. (07.11.2013).

[http://www.sondakika.com/haber-schneider-den-islam-din-adamlarina-elestiri-
2593220/](http://www.sondakika.com/haber-schneider-den-islam-din-adamlarina-elestiri-
2593220/). (07.11.2013).

[http://www.tatsachen-ueber-
deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/hintergrund/dinler.html?type=1](http://www.tatsachen-ueber-
deutschland.de/tr/toplum/inhaltsseiten/hintergrund/dinler.html?type=1). (09.11.2013).

<http://www.ekd.de>; <http://www.aqsanews.net/>. (09.11.2013).

<http://www.ekd.de>. (10.11.2013).

http://www.radiomultikulti.de/aktuelles/tuerkisch/allgemein/yarali_ve_yararli.html.
(10.11.2013).

[http://islam-europe.org/2007/06/07/kritischer-dialog-zwischen-krm-und-ekd-
mannheim/?lan=tr](http://islam-europe.org/2007/06/07/kritischer-dialog-zwischen-krm-und-ekd-
mannheim/?lan=tr). (11.11.2013).

[http://islam-europe.org/2007/06/07/kritischer-dialog-zwischen-krm-und-ekd-
mannheim/?lan=tr](http://islam-europe.org/2007/06/07/kritischer-dialog-zwischen-krm-und-ekd-
mannheim/?lan=tr). (16.11.2013).

[http://www.gurbetport.com/site/modules.php?name=News&file=articleNew&sid=14
723&flag=haberDevam](http://www.gurbetport.com/site/modules.php?name=News&file=articleNew&sid=14
723&flag=haberDevam). (17.11.2013).

[http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberYazdir&ArticleID=25410&tip
=arhaber](http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberYazdir&ArticleID=25410&tip
=arhaber). (19.11.2013).

<http://www.gurbetport.com/site/modules.php?name=News&file=articleNew&sid=14723&flag=haberDevam>. (19.11.2013).

http://www.sabah.com.tr/Dunya/2009/11/30/isvicre_minareleri_yasakladi
(13.12.2013).

<http://www.stargazete.com/acikgorus/almanya-da-islam-ilahiyat-fakultesi-artik-bir-ihhtiyac-haber-206606.htm>. (13.12.2013).

http://217.160.138.148/contentmanagement/kundentr/uploads/media/2008-07-17-chancen-durch-integration-tuerkisch-barrierefrei_property_publicationFile.pdf.
(14.12.2013).

http://www.bildungsbericht.de/daten/h_web.pdf. (14.12.2013).

<http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/TR/Magazin/Lebenswelten/Seelsorge/seelsorge-mld-node.html>.
(14.12.2013).

http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/TR/Magazin/Lebenswelten/Pflege/pflege-node.html;jsessionid=8D1A9A9E1EF230CC5E1A06264418A081.1_cid294.
(16.12.2013).

<http://www.deutsche-islamkonferenz.de/DIK/TR/Magazin/Lebenswelten/Bestattungen/islamische-bestattungen-node.html>. (16.12.2013).

ÖZET

Köftürçü, Hüseyin, Protestan Kiliselerin Müslümanlarla Diyaloga Bakışı (Almanya Örneği)

Hüseyin KÖFTÜRCÜ

Türkiye Avrupa Birliği'ne girmek için gayret eden ve Almanya ile köklü ilişkilere sahip olan bir ülkedir. Almanya'da yaşayan Müslümanların çoğunun Türk olması nedeniyle yaşanan İslam'ın temsil yönü Türkleri öne çıkarmaktadır. Başlangıçta ülkelerinde yaşayan Müslümanları geçici olarak değerlendiren Almanya Protestan Kilisesi, diyalog faaliyetlerine geç başlamış ve şüpheli tavırlarıyla dikkat çekmiştir. Fakat Almanya Protestan Kilisesi dinlerarası diyalogu pratik ve günlük hayatı kolaylaştıracak unsurlar olarak yaşamın içinde ele almıştır.

Almanya Protestan Kilisesi ile Müslümanlar arasındaki diyalog ilişkileri Wolfgang Huber'in başkanlığı zamanında zorluklar geçirmiş fakat aynı toplumda beraber yaşayan Müslüman ve Hıristiyanlar yaşamın sürdüğü diyalog alanlarında uyumlu bir şekilde yaşamaya devam etmişlerdir. Gelinek nokta itibariyle Almanya Protestan Kilisesi ve diğer Hıristiyan Kiliseler dinlerarası diyalogu bir misyon yöntemi olarak değerlendirmemeli ve bu konuda yaşanan olumsuzluklar diyaloga verilen önemi azaltmamalıdır. Almanya'da Müslümanlar ve Hıristiyanlar pratik hayattaki diyalog imkânlarından azami ölçüde faydalanmalıdır.

Temel Kavramlar: Dinlerarası Diyalog, Protestanlık, Almanya Protestan Kilisesi, Diyalog Alanları.

ABSTRACT

The Dialogical Relations Between Muslims and Evangelical Church

(German Example)

Hüseyin KÖFTÜRCÜ

Turkey is a country, that endeavors to be admitted to EU and has essential relationships with Germany. The present Islam in Germany puts forward the Turkish people because the most of Muslims who live in Germany are Turkish. Evangelical Church in Germany, who considered the Muslims as temporary at the beginning, started to dialogical activities after a while and attracted attention with its suspicious attitude. But Evangelical Church in Germany dealt with the interreligious dialogue in life as an element that is practical and makes the daily life easier.

The dialogical relations between Muslims and Evangelical Church in Germany had difficulties while Wolfgang Huber was chairman of the church. But together in the same society living Muslims and Christians kept on living compatible with each other in the dialogue fields. At the present situation, Evangelical Church in Germany and other Christian churches shouldn't consider the interreligious dialogue as a mission method and the importance of dialogue shouldn't be decreased by the negative experiences. Muslims and Christians in Germany must take the advantage of dialogue in daily life in maximum.

Key words: Interreligious Dialogue, Protestantism, Evangelical Church in Germany, Dialogical Fields.